

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MERHABALAR,

Aralık sayımızda kapağa Nadir Özbek'in yazısını çıkardık. Özbek yazısında 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonraki dönemde her alanda yeniden organize olmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini modernize etmek yolunda giriştiği çabaları ele alıyor. Vergi çıkar ve sınıf gibi meselelerden bağımsız düşünülemez bir konu; yazıda mütezim, sarraf ve yüksek bürokrasi ağları ve bu ağların Osmanlı vergi sisteminde yapılan düzenlemelerle ilişkisi üzerinde duruluyor. Özbek yazısında aşarın gayrisıfahi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olması itibarıyla vergi rejiminin adaletsiz bir nitelik taşıdığının altını çiziyor.

Ahmed Midhat bildiği gibi hayatının büyük bölümünü 19. yüzyılda geçirmiş, farklı konularda eserler bırakmış, çok velud bir yazar. Nüket Esen Ahmed Midhat'ı en iyi tanıyan birkaç kişi arasında. Aralık sayımızdaki yazısında Esen, Ahmed Midhat'ın 1889 yılında yaptığı Avrupa seyahati sonrasında yazdığı *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı kitabını tanıtıyor, ünlü yazarın seyahatnamesinden okuyucuya ilginç bölümler sunuyor: Avrupa şehirleri Ahmed Midhat'ın gözünde büyüttüğü kadar şaşalı değildir, Eiffel Kulesi bulutları delmiyor, Paris'te berberlik, tezgâhtarlık yapan kadınlara bile kibar davranmak gerekiyor vb.

Foti Benlisoy'un yazısı Yunanistan'da Küçükasya Felaketi olarak bilinen Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan tarafındaki askerlerin motivasyonu ile ilgili. Büyük Taarruz'un öncesinde hava üstünlüğünü ele geçiren Türk uçakları, Yunan siperlerine beyannameler bırakmaktadır. Benlisoy'un yazısı bu beyannamelerin içeriğine ve bunların Yunan askerlerince nasıl karşılandığına bakıyor.

Toplumsal Tarih'in 248. sayısında, Emre Erol'un 1914 yılında Foçateyn kazasında gerçekleşen kovuşturmayla ilgili bir makalesini yayınlamıştık. Erol, bu sayıda yine aynı dönemde Batı Anadolu'ya odaklanıyor ve 1914 Rum Tehciri sırasında yaşananları Makedonya Sorunu'nun Batı Anadolu'ya sıçrayışı olarak değerlendiriyor. Yaşanan iki dönem, çokuluslu imparatorluk yapısının yerine homojenleştirme politikalarına dayalı ulus-devlet modelinin geçişi etrafında ele alıyor.

2015'in Ocak sayısında görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 1 MAYIS 1909 SULTAN V. MEHMET REŞAD'IN CÜLUSU

Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 POLONYA, WROCKLAW İZLENİMLERİ

İsmail H. Demircioğlu

14 ALİ UFUKİ

Joanna Florczak

16 "TOPLUM ARKEOLOJİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR"

İşlay Gürsu

18 OSMANLI BEYLİĞİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ MESELELERİ

Berat Seçkin Demirok

20 PERŞEMBE KONUŞMALARINDA FUAT DÜNDAR

Hazal Özdemir

22 PERŞEMBE KONUŞMALARINDA NAZAN MAKSUDYAN

Hazal Özdemir

24 TANZİMAT DEVLETİ, VERGİ SİSTEMİ VE TOPLUMSAL ADALET, 1839-1908

Nadir Özbek

32 AHMED MİDHAT'IN MADDİ / MANEVİ MEDENİYET AYRIMINI BOZAN SEYAHAT: AVRUPA'DA BİR CEVELAN

Nüket Esen

42 GÖKHAN AKÇURA'YLA SÖYLEŞİ: YOKUŞUN BAŞI: DEMOKRASİ MÜCADELESİNDE TAN GAZETESİ (1935-1945)

Söyleşi: Cansu Kılıncıoğlu

50 POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER

Fatma Coşkuner

58 MAKEDONYA SORUNU'NUN BATI ANADOLU'YA SIÇRAYIŞI VE 1914 RUM TEHCİRİ

Emre Erol

66 MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK UÇAKLARININ PROPAGANDA BEYANNAMELERİ VE YUNAN ASKERLERİNİN "KUVVE-İ MANEVİYESİ"

Foti Benlisoy

72 ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3

Edhem Eldem

78 BİR TAYLORİSTİN GÖZÜNDEN İHHİSARLAR İDARESİ: WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU

Özgür Burçak Gürsoy

82 IV. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ SARUS, KAYSERİYE VE DEVELU DİRHEMLERİN UYUMU

Yılmaz İzmirli

86 19. ASIRDA BİR KADIN HATTAT ŞERİFE FATİMA ZEHRANIN

Hilal Kazan

90 PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU

Nazan Maksudyen

92 17. YÜZYIL AVRUPA RESMİNDE İŞLER: HUKUK VE MALİYE

Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

Kapak Görseli:
Dilsiz Fıstık Satıcısı
Evvel Zaman İçinde İzmir, Uğur Yeğin

50

POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER

Fatma Coşkun, Pera Müzesi'nde bulunan, küratörlüğünü Prof. Tadeusz Majda'nın yaptığı Polonya Sanatında Oryantalizm sergisini değerlendiriyor.

72

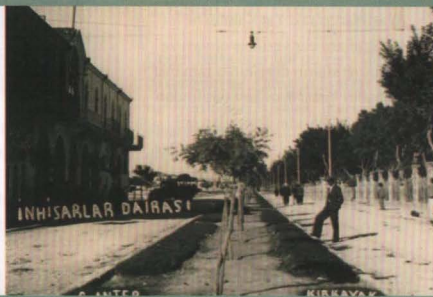
ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3

Edhem Eldem, Elbise-i Osmaniye'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanan Auguste Racinet'nin *Le Costume historique* (Kıyafet Tarihi) eserini nasıl etkilediğine bakıyor.

78

WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU

Özgür Burçak, 1933 yılında Taylorizmin önemli temsilcilerinden Henry Wallace Clark'ın Türkiye'ye gelişi ve inhisarlar idaresinin işletilmesi konusunda hazırladığı raporu sunuyor.

90

PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU

Nazan Maksudyan, geçtiğimiz yıl yayınlanan, dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık olan Saibe Örs'ün hatıratını tanıtıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 252, Aralık 2014

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 10
Emniyet 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Aikan, Adil Bakıyaz, Murat Belge, Fatmagül Berktaş, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nürsen Gürboğa, Murat Güvenc, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elcin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Ögüz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLARI
MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan
REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım
DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
Dünya Süper Dağıtım
(0212) 513 54 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansu@tarihvakfi.org.tr
BASKI
A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Oto Sanayi Sitesi, Yeşilce Mah. Donanma Sok. No: 16 Kağıthane/İstanbul
Tel: +90 (212) 281 64 48
BASKI TARİHİ
Kasım 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (15)
(0212) 513 54 00 (18)
YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
(2103)

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12168
BİR YILLIK ABON BEDELİ
100,00 TL
© Toplumsal Tarih Yayınları
İşleri'ni ve ilgili kurumları
temsil etmekte olan
yayıncıların
yayıncılık alanında
Tarih Vakfı'nın ilgili
saygıya ve yazarların
hakklarına saygıdır.

1 MAYIS 1909

SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN CÜLUSU

L'illustration dergisinin 1 Mayıs 1909 ve 3453 numaralı sayısında 27 Nisan 1909 günü Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle kardeşi Şehzade Mehmed Reşad Efendi'nin tahta çıkışının haberi yer almaktaydı. Birkaç resim ve kısa bir metinle tek sayfada verilen bu haberin en ilginç özelliklerinden biri, meclisin sığındığı Ayastefanos'taki Yat Kulübü'ne ait fotoğraflara yer verilmiş olması ve bu fotoğrafların derginin o zamanki muhabiri Yusuf Razi Bey tarafından verilmiş olmasıdır. Sonradan Bel soyadını alacak olan Yusuf Razi Bey (1870-1949), Hekim İsmail Paşa'nın torunu, Selim Sirri Paşa ile harem anılarıyla ünlenmiş olan Leyla Saz

Hanım'ın oğlu ve meşhur mimar Vedat Tek'in ağabeyiydi.

Fakat aslında haberin en ilginç tarafı, derginin de itiraf ettiği gibi,

Paris'te çok daha önemli sayılan bir geleneğe bağlı olarak Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının ikincil bir duruma düşmüş, hatta feda edilmiş olmasıydı. Gerçekten de 1 Mayıs günü geleneksel olarak senenin en önemli olaylarından biri olan Paris Resim Salonu'nun açılışı olduğundan, Sultan Reşad'ın cülus haberi derginin içlerinde kaybolup gitmiş, kapağa ise 1909 salonundan seçilmiş üç adet tablonun röprodüksiyonları gelmişti.

Derginin de özür dileyerek belirttiği ve dergimizin Kasım ve Aralık 2003 ile Ocak 2004 sayılarında (119-121) da görülebileceği gibi, bu durum gerçekten de ileriki sayılarda bol bol telafi edilecektir.

Küçükçekmece Garı'nda: Sivil kıyafette Binbaşı Cavid Bey, Hürriyet Ordusu başkumandanı General Hüsnü Paşa'nın ilanını okurken (21 Nisan).

Ayastefanos Yat Kulübü terasında: Mebuslar, Meclis-i Mebusan'ın hizmetine giren İstanbul zırhlılarının birinin gelişini seyredenlerken (22 Nisan).

TÜRKİYE'DE SALTANAT DEĞİŞİMİ

Geçen hafta İstanbul'un karşı ihtilali bastırmak ve Kanun-ı Esasî'yi tekrar yürürlüğe sokmak üzere gelen Makedonya ordusu tarafından ele geçirilmesini ilan ederken, payitahtın ellerinde olduğunu ve mücadele etmeden teslim olacağını varsayıyorduk. Ne yazık ki bu tahminimiz teyit edilmedi ve Jön Türklerin ordusu ancak kanlı bir mücadelenin sonunda Cumartesi 24 Nisan günü teker teker almak zorunda kaldıkları kışlalara hâkim olup dehşete kapılmış Abdülhamid'in olayların neticesini beklediği Yıldız'a nihayet ulaşabilmişlerdir. Bu dramın sonu padişah için bir ara korktuğu kadar korkunç olmadı. Ne var ki bu maceranın sonunda iktidarını kaybetti: Salı günü şeyhülislamın fetvasına dayanarak parlamentonun bir kararıyla tahttan indirilmiş oldu. Kardeşi Reşad Efendi ise top atışları eşliğinde V. Mehmed adıyla padişah ilan edildi.

Bu önemli haber, tesadüfün neticesinde bu sayımızda gelenegün her şeyin üstünde saydığı bir Paris olayına, yani iki büyük resim salonuna feda edilmiş oldu. Ama çok sayıda belge elimize ulaştı ve bunların en etkileyicileri gelecek sayımızda önemli bir yer tutacaktır.

V. Mehmed adı altında Abdülhamid'in yerine padişah ilan edilen Mehmed Reşad Efendi.

Fotoğraf Apollon.

Parlamentonun muvakkat mevkii Ayastefanos Yat Kulübü'nün eşliğinde Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Kanun-ı Esasî'ye bağlı bir grup subayı kabul ederken.

Meclis-i Ayan ve Parlamento Reisi Said Paşa Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza ile Ayastefanos Yat Kulübü bahçesinde sohbet ederken.

Fotoğraflar muhabirimiz Yusuf Rami Bey ve M. J. Bilkotti tarafından gönderilmiştir.

Ordu ve Donanmamızın Muzafferiyeti İçin

1 ARALIK 1914

SABAH

Kahraman ordu ve şanlı donanmamızın muzafferiyeti için kiliselerde duâ okunması ve her vechile müzaheret ve muavenete müsâraaten (süratle) iştirak ve şitâb olunması zımında efrad-ı cemaate vesâyâ (vasiyetler) icrası için Ermeni Katolik Patrikhanesi Meclis-i Cismanî kararıyla Reis ve Nafia Nezareti Hukuk Müşaviri Kardashian Ohannes Efendi tarafından vilayat murahhaslarına bâ- telgraf ve Dersaadet kiliseleri heyetlerine tahrirat-ı umumiye ile tebligat icrası suretiyle ifâ-yı vazife-i hamiyet-i vataniye edilmiştir.

Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi

1 ARALIK 1914

SABAH

"Düşman devletlerinin aleyhimize neşr ve taminine çalıştıkları işâat-ı kâzibe ve bedhâhâneyi lyalan ve kötülükleri red ve cerh ve bitaraf ve dost devletler matbuatı vasıtasıyla hâl ve vaziyetimize dair hakiki ve sahih malumat vermek maksadıyla merkezî Çağaloğlu'nda olmak üzere bir Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi teşekkül etmiştir.

Kıbrıs'ta İngiliz Mezalimi

2 ARALIK 1914

SABAH

Kıbrıs'ta İngilizler tarafından irtikâb edilmekte olan mezalime dair gittikçe daha mufassal malumat alınmaktadır. Bu mezalimin hep ahali-i İslamiye'ye karşı olduğunu söylemeye hacet yoktur. Ahiren İngiliz idaresi tarlalarındaki mahsulün dörtte üçü hükümet-i mahalliyeyle terk edilmek lazım geldiğini ilan etmiştir. Müddet-i muayyenesi zarfında bu emre itaat etmeyecekler hakk-ı temellüklerinden mahrum kalacaklardır. Aynı zamanda ahali-i İslamiye'den bi'l-cümle silahlar derc edilmiş, yinde silah bulunanların idam edileceği ilan olmuştur. Hükümet Rumları ahali-i İslamiye aleyhine tahrik eylemektedir.

Lefkoşa Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Cami Behçet Bey casusluk töhmetiyle tevkif olunmuştur. Bu sebeble birçok İslamlar Mersin'e hicret eylemektedirler.

Hediye-i Haşmetane

3 ARALIK 1914

SABAH

Dün Osmanlı Ajansı tarafından tebliğ edilen bir telgrafnamede Avusturya — Macaristan İmparator ve Kralı haşmetli Fransuva Jozef hazretlerinin Hilâl-i Ahmer'e elli bin kron ihسانیyla ibraz-ı meâsir-i ulviyet buyurdıkları bildirilmektedir. İşbu eser-i nevin-i muhâleset (dostluk)de millet-i Osmaniye'yi müstagrık-ı memnuniyet ve şükran eylemiştir.

Ermeni Patrikhanesi

4 ARALIK 1914

SABAH

Ermeni Patrikhanesi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin asakir-i Osmaniye için kışık elbise diktirdiğini istihbar ederek bu bâbda Ermenilerin de iştirak etmesini arzu eylemiş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne mürâcaata karar vermiştir. Elbiseler Beyoğlu'nda kâin Ermeni Darü's-sanâ'ası ve Hasköy ile Ortaköy'deki Ermeni kızlar yetimhanelerinde dikilecektir.

Dehalet

4 ARALIK 1914

SABAH

Öteden beri Aydın havalisinde dolaşmakta olan Çakırcalı'nın eski yoldaşı Hacı Mustafa Çetesi memleketin şu kargaşalıklı zamanında vatan borcunu ödemek ve hükümetin emrine hazır bulunmak üzere aman dilediğini "Köylü" refikimiz yazıyor.

Karlman Mağazası

4 ARALIK 1914

TANİN

Hâl-i hazırı dikkate alarak muhterem müşterilerini memnun etmek üzere her keseye elverişli gayet zarif ve metin kumaşlardan hanımları kışık her nevi elbise ve tuhafiyeye, erkek ve kadın çamaşırları ve kunduraları hazır edilmiştir. Cümleye tavsiye ederiz.

Viyana Belediyesi'ne Teşekkür

5 ARALIK 1914

SABAH

Viyana 3 Kanunvevel —Osmanlı Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa Viyana Belediye Reisi'ne bir mektup göndererek Viyana Daire-i Belediyesi namına Osmanlı Hilâl-i Ahmeri'ne 20 bin kron iane itâsından dolayı beyan-ı teşekkür etmiştir . [.....]

İzmir'de Yeni İsimler

5 ARALIK 1914

SABAH

Memleketin milli duygularına münâfi (aykırı) namlar ile mevsûm (isimlendirilmiş) sokaklara birer milli isim verilmesi için İzmir Valisi Rahmi Beyefendi tarafından lazım gelenlere o emir itâ kılınmıştır.

Rusya'da Faaliyet-i İhtilaliye

6 ARALIK 1914

SABAH

Harbin bidayetinde faaliyeti bir dereceye kadar duçar-ı atalet olan Rus Sosyalist İhtilal Teşkilat-ı Merkeziyesi son zamanlarda Rusya Hükümeti ile harp aleyhinde fevkalade propagandaya başlamıştır. Mezkûr Teşkilat-ı İhtilaliye Kafkasya ve Finlandiya'da dahi icra-yı nüfuza vasıta bulmuştur. Rus zabıta-ı hafiyesi Petersburg, Moskov, Riga, Kiev şehirlerinde birçok silah ve mühimmat depoları keşfetmiştir. Bu depolardan Kafkasya ile Finlandiya'ya birçok silah ve mühimmat kaçırılmakta olduğu anlaşılmıştır. Teşkilat-ı İhtilaliye'de zi-medhal olan kimselerden tevkif olunanlar aleyhine müteaddid divan-ı harpler tarafından muhakemat ve takibata ibtidar olunmuş ise de gazetelerin bu hususta harf-i vâhid ihcibir söz yazmamaları şiddetle tenbih edilmektedir.

Batum Civarında

10 ARALIK 1914

SABAH

Kahraman asakir-i Osmaniye'nin Batum civarındaki muvaffakiyat-ı ahiresi münasebetiyle "Noye Fraye

Presse" neşrettiği bir makalede diyor ki: Asakir-i Osmaniye bilâ fasıla Kafkasya'nın içlerine doğru ilerliyorlar. Osmanlı Karargah-ı Umumisinin neşrettiği raporlarda Çoruh ve Acara havâlisinde icra-yı hareket eden asakir-i Osmaniye'nin her gün yeni bir muzafferiyet ihraz ettiği ve şimdiden Batum'un şarkına yettiği anlaşılmaktadır. [...] Batum'un alınması ile Bahr-i Siyah'taki en büyük petrol deposunun Osmanlıların eline geçmesi yalnız maneviyat cihetinden değil, aynı zamanda maddiyet nokta-i nazarından da Rusya için bir darbe-i şedide teşkil edecektir. [...]

Musevilerin Tabiiyet-i Osmaniye'ye Kabulü

10 ARALIK 1914

İKDAM

Memalik-i Osmaniye'de mukim Rus tebaasından olan Musevilerin tabiiyet-i Osmaniye'ye kabulleri hakkında Hahambaşı tarafından vaki olan mürâacaatın hükümetçe nazarı dikkate alınarak keyfiyet komisyon-ı mahsusuna tevdi olunmuş idi. İstihbarat-ı ahiremize nazaran komisyonca icap eden tetkikat icra ve bir de talimatname ihzar edilerek dün akşam Dâhiliye Nezaret-i'ne takdim kılınmıştır. Herhangi devlet tebaasından olur ise olsun tabiiyet-i Osmaniye'ye girmek talebinde bulunan Musevilerin mürâacaatları is'afı mukarrer [kabul edilmesi kararlaştırılmış] olduğu cümleten müstahberâtımızdandır.

Nobel Sulh Mükâfâtı

11 ARALIK 1914

İKDAM

Chrisiania 9 Kanunevvel Nobel Komitesi, Nobel sulh mükâfatını bu sene hiç kimseye itâ etmemeye karar vermiştir.

Kafkasya'da İhtilal

12 ARALIK 1914

İKDAM

(Frankfurter Zeitung) gazetesi Kafkasya'da kıyam gittikçe tevsi etmekte [genişlemekte] olduğunu Çerkesler ile Gürcülerin büyük bir

şevk ve hâhişle [arzuyla] ordu-yı Osmaniye iltihak ettiklerini ve asakir-i Osmaniye'nin Kafkasya'nın her tarafında büyük bir meserretle istikbal edilmekte [sevinçle karşılanmakta] bulunduğunu menba-i mevsiuktan (güvenilir kaynaktan) istihbar eylemiştir.

Rusya'da İhtilal Emareleri

12 ARALIK 1914

İKDAM

Sofya gazetelerinin Petersburg'tan aldıkları hususi malumata göre Rusya'da matbuat üzerine sansür şiddetini artırmıştır. Böyle olduğu hâlde bu günlerde pek çok matbu beyannameler sokaklarda uçmaktadır. Büyük şehirlerde ihtilal emareleri çoğalmakta olduğundan kuvve-i zabita tezyid edilmiştir.

Tebriz'de Galeyan

12 ARALIK 1914

SABAH

Zürih'ten "Noye Fraye Presse" ye iş'âr olduğuna nazaran Almanya ve Osmanlı ordularının muvafakıyyat-ı ahiresi Tebriz'de istihbar edilince şehir-i mezkûr ahalisi Rus ve İngiliz bankalarına hücum edip mevduatlarını talep etmişlerdir. Bankalar ise tediyattan izhar-ı acz ile girişlerini seddetmeye (kapatmaya) mecbur olmuşlardır. Bankalardan paralarını alamayan İraniler galeyana gelip bankaların bulunduğu mahalleyi kâmilan tahrip ve yer ile yeksan eylemişlerdir. "Frankfurter Zeitung" un istihbaratına nazaran Tebriz hadisesi hakkında şehir-i mezkûrdan Rusya'nın resmi ajansı bulunan Petersburg Telgraf Ajansı'na işârât-ı âtiye vuku bulmuştur: Tebriz'deki Rus Bankası'nın seddedilmesi üzerine ahali Anglo-Persian Bankası'na toplanıp Rus Bankası'ndaki mevduatın mezkûr İngiliz Bankası tarafından tediy edilmesini talep eylemişlerdir. İngiliz Bankası kasalarında mevcut nukuğu kâmilan vermiş ise de tediyata kifayet etmemiştir. Paralarını alamayan İranlılar İngiliz

Bankası'nın binasını kâmilan tahrip eylemişlerdir.

Kıbrıs'a Gönüllü Kaydı

13 ARALIK 1914

SABAH

İngiltere Hükûmeti İslam'a karşı kullanmak üzere Kıbrıslı Rumlardan gönüllü kaydetmeye başlamıştır. Gönüllülere şehri [aylık] 120 şilin verilmektedir. Palikaryalar bu davate tehâlük [büyük bir istek] göstermektedirler. Yalnız Lefkoşa'da 7. 000 gönüllü kaydedilmiştir.

Müşamere-i Milliye

13 ARALIK 1914

İKDAM

Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda bu akşam Meclis-i Mebusan'ın yevm-i küşadı şerefine bir müşamere-i milliye tertip edilmiştir.

Berlin Şehrinin Hilâl-i Ahmer'e İanesi

14 ARALIK 1914

TANİN

Berlin 13 — Berlin Belediye Meclisi Hilâl-i Ahmer için 20. 000 mark iane itâsına karar vermiştir.

Borçka'dan Çekilen İlk Türkçe Telgraf

16 ARALIK 1914

TANİN

Batum Eyaleti dâhilinde Borçka Kasabası'ndan dün sabah matbaamız ilk defa olarak Türkçe bir telgrafname keşide edilmiştir. Telgrafnameyi keşide eden, mahal-i mezkûrda tüccardan Keskinzade Salih Efendi namında bir zattır. Salih Efendi, bu telgrafnamede, otuz sekiz seneden beri meftunu bulundukları idare-i Osmaniye'ye memleketlerinin ilhukı hasebiyle orada bulunan bütün Müslümanların pek büyük sürûra nail olduklarını zikretmektedir. Ve gazetemizi artık serbestçe okuyabileceklerinden dolayı izhar-ı şâdmânı ettiklerini [sevindiklerini] beyan eylemektedir.

Papa'nın Bir Teklifi Münasebetiyle

17 ARALIK 1914

İKDAM

Polonya 15 – Sene Başı Yortusu münasebetiyle muhâsamatın (harbin) bir iki gün için tatili hakkında Papa tarafından vuku bulan teklife dair Berlin'den gönderilen bir telgrafta deniliyor ki: Türkiye de dâhil olduğu hâlde muharip hükümetlerin kısm-i azamı bu teklifi hüsn-i suretle telâkki ettikleri hâlde Rusya ve Fransa hükümetleri Papa'nın teklifini kabulden imtina eylemişlerdir. Almanya, Avusturya- Macaristan ve Türkiye hükümetleri Papa'nın teklifini kabul etmekle Papa'yı böyle bir teşebbüste bulunmaya sevk eden hissiyat-ı diniye ve insaniyeyi bihakkin takdir eylediklerini ispat etmişler ve aynı zamanda düşmanlarımızın bize atf ve isnâd etmek istedikleri barbarlığı pek esaslı ve kat'i bir surette red ve cerh eylemişlerdir.

Türk Ocağı'nda Dün Akşamki Müsamere

18 ARALIK 1914

İKDAM

Dün akşam Türk Ocağı'nda Milli Türk Şairi Mehmed Emin Bey şerefine parlak bir müsamere tertip olunmuştur. Müsamerenin ibtidasında Halide Hanım'ın şair hakkındaki hissiyatını musavver olarak gönderdiği tezkere kırât olunmuş ve müteakiben Köprülüzade Fuad Bey tarafından da Mehmed Emin Bey'in Osmanlı şairleri arasındaki mevki hakkındaki uzun bir konferans verilmiştir. Bunun akabinde Yusuf Akçura Bey lisanın ehemmiyetinden bahis bir nutuk irad etmiş, Mehmed Emin Bey'in milli şairlerini "Türklüğe İsrail'in borusu" cümlesiyle tavsif eylemiştir (nitelemiştir). Hamdullah Suphi Bey de Anadolu duygularından bahsetmiş ve bu duyguların, Mehmed Emin Bey'in ruhunda açtığı izleri یاد ettikten sonra Türk ezaımının lbiyüklüklerinin resimleri sinema vasıtasıyla gösterilerek müsamereye hitam verilmiştir.

İnâs Numune Mektebi

18 ARALIK 1914

İKDAM

Hükümetçe vaz'-ı yed (el koyulan) müessesat-ı ecnebiyeden Aynalı Kavak'taki İngiliz Mektebi'nin İnâs (kız) Numune Mektebi itti hazı kararlaştırılarak bu bâbda icap eden tertibatın icrasına başlandıgı haber alınmıştır.

Sene Başı Hediyesi

21 ARALIK 1914

SABAH

Alman ordusu için Osmanlılar tarafından hediye edilen 6.000 paket sigarayı Alman İstihbarat Odası Müdürü Almanya Sefareti'ne takdim etmiştir. Bu sigaralar yakında Berlin'e gönderilecektir.

Tatil

21 ARALIK 1914

SABAH

Jön Türk gazetesi sansüre göndermeksizin havadis neşreylediğinden dolayı üç gün müddetle tatil edilmiştir.

İstavroz Karyesi İsmi Değiştiriyor

24 ARALIK 1914

TANIN

Beylerbeyi'nde kâin (İstavroz) karyesi Heyet-i İhtiyariyesi tarafından matbaamıza bildirildiğine göre ahal-i mahalliye tarafından vuku bulan teşebbüs ve mürâcaat üzerine karyenin namı, bânî-i hakikisi olan (Bostancıbaşı Abdullah Ağa) namına tahvil edilmiştir.

Türk Ocağı'nda

24 ARALIK 1914

TANIN

Bu akşam saat yedide Ahmet Refik Bey tarafından "Hitit" ve "Sümer Akad" medeniyetlerinin Türk medeniyeti olduğuna dair tarih ve ilm-i mebhasü'l-kıhf [kafatası bilimi] nokta-i nazarından fevkalade mühim bir müsâhabe yapılacak ve Cemil Bey tarafından milli parçalar çalınacak ve sinemâ ile de müntehab lseçilmiş şeritler gösterileceklerdir.

İlan

30 ARALIK 1914

SABAH

Kanunvevvel'in 17'inci Çarşamba günü gündüz hanımlara, akşam erkeklerle Şehzadebaşı'nda Donanma Cemiyeti'nin Millet Tiyatrosu'nda Devlet-i Osmaniye'nin tesisinin 666' ıncı sene-i devriyesi şerefine Maarif Nazırı Şükrü Beyefendi hazretlerinin taht-ı himayesinde Rehber-i İttihad Mektebi teşebbüsüyle merasim-i ihtifâliye ve müsamere-i milliye ve tarihiye programı: 1- Ertuğrul bando-yu hümayûnu tarafından konser. 2- İttihad ve Terakki Cemiyeti namına Ağaoğlu Ahmed Bey, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye namına Seyyid İsmail Efendi, Müdafa-i Milliye Cemiyeti namına Abdullah Efendi, Donanma Cemiyeti namına Saadetin Ferid Bey, Alman Millet-i necibesi namına Alman Sefareti tarafından Baron Mortman, Avusturya-Macaristan kavm-i necibi namına Macar Kulübü Reisi tarafından nutuk ve konferanslar. 3- Dârü't-talim Musiki Heyeti tarafından milli Türk havaları. 4- Donanma Heyet-i Temsiliyesi tarafından "Yavuz" muhteşem temaşa. İş bu içtimaa hanedan-ı Âl-Osman erkân-ı muhteremesi hazeratı, Vukela-yı fihâm, Ayân ve Mebusan-ı kirâm, Almanya Ve Avusturya Sefir-i kebirleri cenabları, bi'l-umum cemiyetler, ceraiid-i müntеше muhabir ve muharrirleri med'uvdurlar [davetlidirler]. Bu büyük gecenin şanını tebci ve ta'iz emeliyle büyük Amirimiz Souchon Paşa hazretleri kendi namlarına Korvet Süvarisi Baron Fon Gommewich cenablarını gönderecekleri gibi Bahr-i Siyah'ın hakim-i mutlakı sevgili (Yavuz) dretnotumuzun yüz kişilik bandosunu da göndereceklerdir.

Muhabere-i Memnû

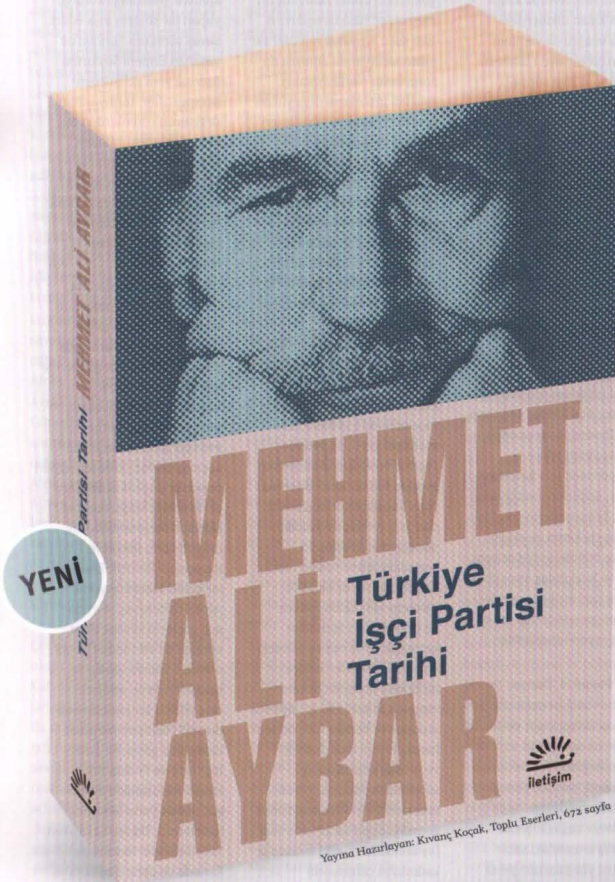
31 ARALIK 1914

SABAH

Askerî Sânsür Müfettiş-i Umumiği'ndcn: Muhâsım devletler memnûlukla İdüşman devletler ilel muhaberet külliyyen memnûdur. İş bu memnûyet transit tarikiyle vuku bulan müvâredat (gelen eşya) hakkında dahi caridir.

Güler yüzlü sosyalizmin tarihi

Mehmet Ali Aybar, Türkiye sol hareketinde bambaşka bir yeri olan Türkiye İşçi Partisi'nin tarihini anlatıyor. Partinin kuruluşundan 1968 sonlarında su yüzüne çıkan anlaşmazlıklara kadar uzanan bir dönemi ele alan TİP Tarihi, Aybar'ın Türkiye, dünya ve sosyalizm üzerine analizleriyle zenginleşiyor.

MEHMET ALİ AYBAR KİTAPLARI

VIETNAM GÜNLÜĞÜ

ABD'İN VIETNAM'DA İŞLEDİĞİ
SAVAŞ SUÇLARINA KARŞI RUSSELL MAHKEMESİ
Yayına Hazırlayan: Kıvanç Koçak
267 sayfa

MEHMET ALİ AYBAR'IN MÜDAFAALARI VE MEKTUPLARI (1946-1961)

Yayına Hazırlayan: Barış Ünlü
224 sayfa

NEDEN SOSYALİZM?

MARKSİZMDE ÖRGÜT SORUNU:
LENİNİST PARTİ MODELİNDE BİR ÖRGÜTTÜR
365 sayfa

MARKSİZM VE SOSYALİZM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Yayına Hazırlayan: Aylin Özmen
232 sayfa

I. DÜNYA SAVAŞI TARİHYAZICILIĞINI KÜRESEL BİR BAKIŞ AÇISIYLA ELE ALMAK

I. Dünya Savaşı'nı konu eden Thyssen Konferansları'nın üçüncüsü, 3 Kasım 2014 günü Boğaziçi Üniversitesi'nde yapıldı. Fritz Thyssen Vakfı, Orient İstanbul ve Tarih Vakfı tarafından organize edilen konuşmalar serisi, Prof. Dr. Gerd Krumeich'in 2013 Kasım'ında yaptığı "Ulusal Perspektiflerin Ötesinde Harb-ı Umumi" adlı sunumuyla başlamıştı. İkinci konuşma, "Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Tarihsel İncelemede Uluslarüstü Bir An" (Understanding the World War I: A Transnational Moment in Historical Study) ise 2014 yılının Nisan ayında Bilgi Üniversitesi'nde, Prof. Jay Winter tarafından gerçekleştirildi.

HAZAL ÖZDEMİR

Freie Universität öğretim üyesi Prof. Oliver Janz'dan önce, giriş konuşmasını Şevket Pamuk yaptı. I. Dünya Savaşı tarihyazıcılığının değişiminden bahsetti. Savaşın sadece devlet yöneticileri açısından değil, sıradan insanlar açısından da önemli olduğunun anlaşılmasına dikkat çekti. Savaşın artık sadece askeri tarih alanında değil, ekonomi, toplumsal tarih, kültür tarihi, psikoloji, sömürgecilik, toplumsal cinsiyet gibi bağlamlarda da incelenmeye başlandığını ifade etti. İnsan hakları, kadın özgürlükleri, öğrenci hareketleri ve savaş karşıtı eylemlerin, aşağıdan tarih anlayışının, mikro tarihin yükselişe geçtiği 1960'lar, I. Dünya Savaşı tarihyazımı için de bir dönüm noktası niteliğindeydi. Savaşın yüceltilmediği, aksine eleştirildiği bir ortamda, siviller yığın değil, birey olarak ele alındılar ve bireylerin tarihi önem kazandı.

Savaş, dönemin üç büyük imparatorluğu: Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya'sının yıkılmasına sebebiyet verdiği gibi, küresel ekonomik değişimleri ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmeyi tetikledi. 19. yüzyılda yükselişte olan liberal ekonomi, savaş sırasında sekteye uğradı: Devletler, market üzerinde güçlü bir biçimde hükümiyet kurmaya çalıştılar. I. Dünya Savaşı, genel savaş algısını

değiştirirken, Avrupa kıtası dışında kalan ülkelerdeki Avrupa imajını da yeniledi. Savaşın birkaç ayda bitmesi beklendirken 4 yıl sürmesi, alışılan savaş pratiğinin dışında olup psikolojik bir şok yarattı. Siper savaşı kavramının ortaya çıkışı, savaşı etğini değiştirdi: Askerler, kendilerini saklama ihtiyacı duyular. Kimyasal gazların, makineli tüfeklerin kullanımı çok fazla sayıda insanın ölümüyle sonuçlandı. Silah teknolojisi ve savaş malzemeleri insanların tahmin edemeyeceği kadar gelişmişti. Medya, devletler tarafından kontrol edilerek propaganda ve sansür arkı almaz boyutlara ulaştı. Devletler, toplumsal hafızayı yönetmek ve şekillendirmek için harekete geçtiler. Sivillerin savaşta dâhil olması, hükümetlerin çok fazla sayıda kadın ve erkeği mobilize etmelerinin yanı sıra, bilgiyi ve bilgi dolaşımını idare etmekte sarf ettikleri güç de bu savaşta topyekün bir savaş hâline getiren etkenlerden biriydi.

Şevket Pamuk, I. Dünya Savaşı'nın hâlâ çevremizde olduğuna dikkat çekti ve bizim de bu savaşın birer ürünü olduğumuzu ekledi: Tarihyazımı, savaşın güncel yansımalarına da ilgi göstermeye başladı. Şimdi ve geçmiş arasındaki sabit etkileşimi vurgularken şimdiye değin, geçmiş algısının da değiştiğini öne sürdü. Savaşın çıkmasından kimin sorumlu tutulacağı, 4 yıl boyunca

gösterilen askeri faaliyetlerin meşruiyeti hâlâ tartışılırken tüm suç Almanya'nın üzerine yıkan tarihyazımı anlayışı da sorgulandı. Tarihyazıcılığı, sıradan insanların deneyimini ortaya çıkarmaya yönelirken siperlerde yaşananlar, askerlerin boş zaman faaliyetleri, eğlenceleri, ailelerine yazdıkları mektuplar ve savaş sonrası yaşanan travmalar önem kazandı. Askerlerin siperlerde nasıl vakit geçirdikleri kültürel bir fenomen olarak incelenmeye başlandı. Mektuplar, hatıratlar basıldı ve yeni bir savaş literatürü oluşturuldu. Bilginin popülerleşmesiyle elimize bireylerin tarihinin incelenmesi için daha fazla materyal geçti. Siperlerde Fransız ve Alman askerlerinin birlikte futbol oynadıklarına, Noel'i birlikte kutladıklarına dair bilgi veren kaynaklar, savaşın meşruiyetinin sorgulanmasına neden oldu. Kadınların savaşta rolü incelenirken kadın hakları ve özgürlükleri açısından karmaşık bir dönem yaşandığı anlaşıldı. Erkekler askere alınırken, üretimin devam etmesi için kadınlar iş hayatına atıldılar ve kendilerini, onların hareketlerini denetlemek ve üzerlerinde disiplin sağlamakla yükümlü gören erkeklerin eirafına olmasının getirdiği özgürlük ortamından faydalandılar. Savaş sırasında kadınların çalışmasını teşvik eden bir propaganda yürütülürken savaş bittikten sonra annelikle, kadının kocasına bağlılığına, evle-

kılması gerekliliğine vurgu yapan bir söylem inşa edildi. Savaş sürerken Türkiye'de yaşanan Ermeni Soykırımı üzerine yeni geliştirilen perspektifler, tarihyazımını değiştiren etkenlerden biri oldu: Soykırım, milliyetçi perspektifin ve resmi tarih anlayışının dışına çıkarak incelenmeye başlandı. Tüm bunlar değerlendirilerek global bir tarihyazımı hedeflendi.

Oliver Janz konuşmasında, I. Dünya Savaşı kavramının küresel bir savaş değil, Avrupa devletleri arasında yaşanan bir savaşa gönderme yaptığını söyleyerek başladı. I. Dünya Savaşı tarihyazımında Avrupa merkezli tanımlamalardan kaçınıp savaşın küresel etkileri üzerinde yoğunlaşmamızın gerekliliğini vurguladıktan sonra, konuşmasında beş önemli konu üzerinde duracağını belirtti: Fransız ve İngiliz koloniyasyonu, Afrika'daki savaş, Avrupa dışı güçlerin savaşa girişi, küresel bir ekonomik savaş olarak I. Dünya Savaşı ve savaşın küresel etkileri.

1914 yılında kolonileşmenin doruğına ulaştığını haritalar üzerinden gösteren Janz, İngiltere ve Fransa'nın koloni nüfusundan askeri güç olarak yararlandığını hatırlattı. I. Dünya Savaşı'nın, Yeni Zelanda, Hindistan, Kanada ve daha birçok ülkenin kolektif hafızasında bu sayede yer ettiğini söylerken Avustralya'da 2014 yılında düzenlenen anma

Kafkasya cephesinde Osmanlı askerleri.

etkinliklerinin fazlalığını örnek verdi. Savaşın kolonilerdeki milliyetçilik algısına katkıda bulunup insanlara neden olmasının kanıtları da Hindistan'da, Kanada'da veya Kuzey Afrika ülkelerinde bulunabilir. Yerel halkın politizasyonu, özerklik istegine dönüştü. 1918 yılında yayımlanan Wilson ilkelerine rağmen self determinasyon hakkını elde edemeyen ülkelerden bazıları, Çin gibi komünizme yöneldi.

I. Dünya Savaşı topyekûn bir savaştı: Sömürgelerin savaşta dâhil olması, savaş alanını Afrika'ya, Latin Amerika'ya, Avustralya'ya yaydı. Alman Güneybatı Afrika'sı'nın alınması, İtali Devletleri'ni oldukça zorlarken savaş Afrika'yı harap etti. Doğu Afrika'daki Alman sömürgeleri, İngilizlere karşı gerilla savaşı taktikleri uyguladı. Savaş Avrupa dışı devletlerin girmesi ise I. Dünya Savaşı'na küresel bir boyut kazandırdı. Osmanlı'nın, Japonya'nın, Çin'in ve ABD'nin savaşta dâhil oluşu, Ön Asya, Mezopotamya, Kafkaslar, Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun ılı mobilizasyonu anlamına geliyordu. Dört yıllık küresel savaş, on milyon insanın ölümü, salgın hastalıklar ve açlıkla sonlandı. Avrupalı devletler için neden savaşlarını sorunsallaştıran ve bunun üzerinden kendi milletlerinin farkına varan sömürgeler arasında milliyetçi hareketler yayıldı. Savaş sırasında, toplumlar hakkında

oluşturulan stereotipler günlük pratğin bir parçası haline geldi ve ırkçılığın yükselmesine yol açtı. I. Dünya Savaşı'nın ekonomik boyutu, yine küresel alanda etkisini kanıtladı. İlân edilen topyekûn seferberlikler altında erkek nüfusun çok büyük bir kısmı orduda mobilize edildi. Topyekûn savaşı yürütmek için ise gıda, giysi ve savaş malzemesi üretimi ile dağıtımı zorunlu oldu. Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başlarken, devletler de bu üretim ve dağıtım süreçlerini yönetmek için merkezi otoritelerini güçlendirme yolunda gittiler. Liberal ekonomi kesintiye uğradı. Savaş sonrasında ise İttifak Devletleri'nin dünya pazarlarıyla bağlantısı kesilirken, başlayan dekolonizasyon süreci, İngiltere ve Fransa'nın da market gücünü azalttı. Ekonominin küresel niteliği kayboldu ve devletler devletçi politikalar izleyerek savaş sırasında bozulan ekonomilerini toparlamaya çalıştı. Kolonilerini kaybeden İngiltere ve Fransa'nın gücü ve dünya otoritesi sarsılırken, ABD I. Dünya Savaşı'ndan büyük bir güç olarak çıktı. ABD'nin maddi ve askeri desteğiyle İttifak Devletleri savaşta üstünlük sağlayabilirken, ABD de savaş sanayisi sayesinde ekonomisini büyüttü. Oliver Janz, savaşın, Avrupa'nın dışındaki ülkelerdeki küresel

sonuçlarına değindi. Japonya I. Dünya Savaşı'ndan kolonyal bir güce dönüşerek çıktı. Çin'in toprakları üzerinde hak iddia eden ülke, hem Çin üzerindeki denetimini artırdı, hem de ekonomik açıdan gelişerek önemli hammaddelere erişimini kolaylaştırdığı için İttifak Devletleri'ne hammede ve savaş malzemesi yardımı yaptı. Sanayileşme ve kentleşme alanında önemli adımlar atmanın yanı sıra, medyada savaşın nabzını tuttu. Fabrikalarda çalışan İngiliz ve Alman kadınlar, sivillerin savaş deneyimleri ve diğer ülkelerin savaşı nasıl idare ettikleri hakkında fotoğraf albümleri oluşturdu. Japonya, verimlilik için modernleşme, zafer için verimlilik idealiyle hareket etti. Latin Amerika ise savaşın global boyutunu kanıtlayan bir başka örnekti. I. Dünya Savaşı tarih yazımında genelde karşımıza çıkmayan bu bölge de, savaşın ekonomik ve toplumsal etkilerini deneyimlemiştir. Ticareti kesintiye uğradı ve bölge, ticaret partneri İngiltere'yle bağlantısı kesildiğinden kredi bulamadı. Haiti ve Küba işgali, Almanya tarafından konulan abluka, İttifak Devletleri'ne yapılacak ve oradan gelecek yardımları engelledi. Bu koşullar, milliyetçi reformlara itici bir güç oluştururken, yerel halkın haklarını sorunsallaştırdı. Oliver Janz, entelektüellerin gözündeki Avrupa imgesinin değiştiğini ve önemini

yitirdiğinin altını çizdi. "Senin ölümün, benim hayatım" yazan bir Zig Zag karikatürünü örnek gösterdi. Avrupa'nın intiharı, kendi kendini değersizleştirilmesi ve itibarsızlaştırılması, Arjantin'in özgürlüğüne ve yeniden doğuşuna işaret etmişti. Reform retoriği, ulusal uyumla iç içe geçmiş ve I. Dünya Savaşı'nda ıyme kazanmıştı. Başka bir Zig Zag karikatüründe ise çüppesini ve şapkasını çıkarınca içinden bir barbar çıkan Avrupalı resmedilmişti. Avrupa'nın, maskenin arkasındaki gerçek yüzünü, kendi yarattığı ve ötekileştirdiği bir kavramla nitelendirmek ayrıca anlamlıdır. I. Dünya Savaşı, değişen Avrupa imajı üzerinden uygarlığın, gelişmenin, kalkınmanın ihaneti olarak görülmeye bağlandı. Avrupa ve Avrupa kültürü algısının değişimi, ben-öteki ilişkisi bağlamında Avrupa dışı toplumların da kendilerini tanımlarına ve tanımlamalarına sebebiyet verdi. Bu itibar kazanma ve değerileşme süreci self determinasyon talebi, dekolonizasyon ve milliyetçi akımlar olarak ortaya çıktı. Konuşmasını, savaşta sadece askeri olarak katılım toplumların değil, çok daha geniş bir çoğunluğun etkilendiğini belirterek noktlayan Janz, I. Dünya Savaşı tarih yazımının ancak küresel bir perspektife erişince anlam kazanacağını vurguladı.

POPÜLER TARİH DERGİLERİ SEMPOZYUMU POLONYA, WROCKLAW İZLENİMLERİ

21. yüzyıla beraber dünyada popüler tarihle ilgili yayınlarda bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın önemli nedenlerinden biri ticarettir. Ticari açıdan bakıldığında tarih, kültür endüstrisinin bir kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin ticari amaçlı kullanımı anlamına gelen tarih endüstrisi, tarihi mekânlar, tarihi müzeler, tarihi materyaller ve tarihi içerik yoluyla ekonomik gelir elde etme olarak tanımlanabilir. Tarih endüstrisinin ticari girdi elde ettiği unsurlardan bir tanesi de popüler tarih dergileridir.

History and
Edutainment
Sempozyu-
mu'ndan
katılımcılar,
Wrocklaw,
Polonya.

İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU

Popüler tarih dergileri, tarihsel bilgiyi görsellik unsuruyla beraber basit, eğlenceli ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunarak ekonomik bir imkân sunmaktadır. Başka bir deyişle popüler tarih dergileri yoluyla tarihsel bilgi, kitapçılarda, büfelerde ve kirtasiyelerde alıcı bulabilmekte ve halkla buluşmaktadır.

Son yıllarda dünyada önemli bir ekonomik pazar hâline gelen popüler tarih dergileri, tarihsel bilgilerin basit bir dille halka sunulmasının yanında, pedagojik değeri olan materyaller olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu materyaller etkili kullanıldığı takdirde, okullarda öğrencilerin tarihiye yönelik ilgisinin artırılmasının yanında, öğrencilere farklı beceri ve nitelikleri kazandırabilirler. Eleştirel düşünme, bilimsel düşünme ve medya okuryazarlığı bu beceriler arasında gösterilebilir. Tarih derslerinde popüler tarih dergilerinden istenilen verimin elde edilebilmesi için, bu materyallerin eğitimde nasıl kullanılması gerektiği konusunda tarih öğretmen adaylarına ve öğretmenlerine uygulamalı eğitim verilmelidir.

Son yıllarda popüler tarih dergilerine yönelik artan ilgi, bu dergilere yönelik yapılan proje ve sempozyumların sayısında da bir artış meydana getirmiştir. Bu çerçevede, 8-10 Eylül 2014 tarihlerinde

Polonya'nın Wrocklaw şehrinde yapılan "Tarih ve Eğitici Eğlence (History and Edutainment)" başlıklı sempozyumun bir bölümü popüler tarih dergileriyle ilgili sunumlara ayrılmıştır. "Türk Tarih Öğretmenleri Eğitici Eğlence Hakkında Ne Düşünüyor?" isimli sözlü bildiriyi katıldığım bu sempozyumda popüler tarih dergileriyle ilgili önemli bildiriler sunulmuştur. Türk tarih öğretmenleriyle yapılan çalışma sonucunda, tarih öğretmenlerinin eğitimsel eğlenceye dayalı etkinlikler ve materyaller hakkında yeterince bilgilerinin olmadığı ve bir kısmının derslerinde eğitimsel eğlence olarak sadece müzik kullandıkları anlaşılmaktadır.

İki gün süren sempozyumun üç oturumu popüler tarih dergilerine ayrılmıştı. Popüler tarih dergilerine ayrılan oturumlarda Almanya, İngiltere, Danimarka, İsveç, Çin ve İspanya'dan akademisyenler toplam

10 bildiri sunmuşlardır. Almanya'dan sempozyuma katılan bir katılımcı "Bilginin Aktarımı ve Eğlence Arasında Popüler Tarih Dergileri" bildirisinde popüler tarih dergilerinin tarihsel bilgiyi basitleştirdiği ve eğlenceli olarak halka sunduğunu vurgulanmıştır. Popüler tarih dergilerinin ticari boyutunun olduğu ve bu dergilerin talep görebilmesi için geçmişin daha eğlenceli, basit ve görsel olarak sunulmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bildiride işaret edilen bir diğer husus ise, popüler tarih dergilerinin öğrencilere medya okuryazarlığı becerilerini kazandırabileceği yönündeydi. Sempozyuma Çin'den katılan diğer bir akademisyen ise "Çin'de Popüler Tarih Dergileri" çalışmasında, Çin'de popüler tarih dergileri pazarının son dönemde genişlediğini ve tarihin önemli bir endüstri hâline geldiğini ifade etmiştir. Buna ilaveten bildiride popüler tarih dergilerinin

zaman zaman Çin'deki resmi tarih söylemi dışına çıktığı ve sıradan insanların ve olayların resmi kayıtlara dayanmayan belgelerle halka eğlenceli olarak sunulduğu vurgulanmıştır. Bildiride vurgulanan bir diğer nokta ise, Çin'de popüler tarih dergilerinin çeşitli olduğu ve bunların farklı eğitim ve ekonomik seviyelere hitap ettiği.

Başka bir bildiri ise, "İsveç'te Popüler Tarih Dergileri" başlığını taşımaktadır. Bildiride bu ülkede son dönemde popüler tarih derslerine olan ilginin arttığı ve yarım düzineden fazla derginin yayımlandığı belirtilmiştir. Araştırmada İsveç'teki popüler tarih dergilerindeki görseller içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucunda; tarih dergilerinin dala çok güçlü erkekleri konu ettiği ve kadınlara görsellerde yeterince yer vermediği sonucuna varılmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu ise, İsveç'teki popüler tarih

dergilerindeki görsellerde kadının daha ziyade erkeğin yanında ve çıplaklığıyla ön plana çıkarıldığıydı.

Sempozyumda sunulan diğer bir bildiri ise "Tarih Öğretimi İçin Faydalı Bir Araç: Popüler Tarih Dergileri" isimli çalışmadır. Almanya'dan bir katılımcı tarafından sunulan bildiride, popüler tarih dergilerinin tarih öğretimi açısından önemli olduğu, bu dergilerde kullanılan basit dil ve ilginç görsellerin, bu materyallere olan ilgiyi artırdığı ifade edilmiştir. Bildiride popüler tarih dergilerinin eğlenceli ve basit olduğu için tarih derslerinde kullanılması gerektiği vurgusu da yapılmıştır.

Sempozyumda popüler ve bilimsel tarih dergilerine ayrılan oturumlardan anlaşıldığı üzere, tarih endüstrisinin bir parçası olarak dünyada bu dergilerin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Bildirilerden ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, insanların boş zamanlarını daha eğlenceli hâle getirme ve bilgilenme aracı olan popüler tarih dergilerinin tarih eğitimine önemli katkılar sağlayabileceği yönündeydi. Tarih eğitimi açısından bakıldığında popüler tarih dergileri, kullandıkları dil ve görseller sayesinde tarih konularını basitleştirmektedirler. Buna ilaveten, bu dergiler aynı tarihsel konularda farklı bakış açılarını öğrenciye sunabilmektedir. Bu sayede öğrenciler, tarihsel bilginin yapısını anlama, bilimsel ve eleştirel düşünme gibi nitelik ve becerileri de geliştirme şansına sahip olabilirler. Popüler tarih dergilerinin tarih eğitiminde etkin bir biçimde kullanılabilmesi için, tarih öğretmen adayları ve öğretmenlerinin popüler tarih dergilerine daha fazla ilgi gösterip, bu materyallerin derslerde nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekmektedir.

PROF.DR. İSMAİL H.
DEMİRCİOĞLU
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
FATİH EĞİTİM FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM ÜYESİ

20. GEZİCİ FESTİVAL'IN ÖZEL BÖLÜMLERİNDEN BİRİ "OSMANLI'DAN MANZARALAR"

Ankara Sinema Derneği'nin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla düzenlediği Gezici Festival bu yıl, 20'nci yılını kutluyor. 28 Kasım - 8 Aralık 2014 tarihleri arasında sinemaseverlerle buluşacak festival, her yıl olduğu gibi Ankara'dan yola çıkacak. 28 Kasım - 4 Aralık'ta başkentteki gösterimleri devam ederken, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nin katkılarıyla, 3 - 7 Aralık tarihleri arasında Eskişehir'e konuk olacak. Gezici Festival yolculuğunu, Sinop Kültür ve Turizm Derneği'nin katkılarıyla, 5 - 8 Aralık'ta Sinop'ta tamamlayacak. Sinemanın seçkin örneklerini Türkiye'nin değişik kentlerindeki sinemaseverlerle buluşturmak ve Türkiye sinemasını dünyaya tanıtmak için tam 20 yıldır yollarda olan, bugüne kadar toplam 5 ülke ve 23 şehre giderek, 56 bin 872 kilometre yol kat eden Gezici Festival, klasikleşen bölümlerinin yanı sıra özel bölümleriyle de dikkat çekiyor. Festivalin bu yılki özel bölümlerinden biri olan "Osmanlı'dan Manzaralar," Osmanlı topraklarında 1896-1922 yılları arasında, farklı sinemacılar tarafından çekilen ve çeşitli arşivlerde bulunan filmleri gün yüzüne çıkarıyor. Bir zamanlar imparatorluğun parçası olmuş ülkeler tarafından genellikle göz ardı edilen bu filmler, Osmanlı'ya ve sinema tarihine farklı bir gözle bakmayı sağlıyor. Amsterdam'daki Eye Film Institute'tan küratör Elif Rongen Kaynakçı'nın derlediği filmler, turist rehberi niteliğindeki manzara görüntülerinden etnografik gözleme kadar çok farklı ve geniş bir yelpaze sunuyor.

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE BİLGİ AKTARIMI

ALİ UFUKİ

JOANNA FLORCZAK

Max Weber Foundation'ın bir parçası olan Orient Institut İstanbul, bu kiş döneminde günümüzde Türkiye Cumhuriyeti olarak bilinen topraklarda icra edilen ve yaşanan müzik konusunda çeşitli başlıklardan oluşan bir seminerler dizisine ev sahipliği yapıyor. Birçok alandan araştırmacılar, genellikle müzikologlar ve tarihçiler, dinleyicileri ilginç konularla buluşturarak şimdilerde İstanbul denen şehrin ve bir ülkenin müzik mirasının çeşitliliğine ve müzik geçmişine ışık tutuyorlar.

Bu seminerlerin ikincisi, 5 Kasım'da Almanya'dan (Münster'deki Westfälische Wilhelms-Universität) gelen müzikolog Dr. Judith Haug'un katılımıyla gerçekleşti. Dr. Haug, 2012 yılından bu yana Osmanlı zenginliğinin, Osmanlı kültürel ve siyasi dünyasının Avrupa'ya etkilerinin örneği olan Ali Ufukî üzerine çalışmaktadır.

ALİ UFUKİ KİMDİ?

Biyografisinde tarihçilerin doldurmaya çalıştığı çok fazla boşluk var. Dr. Haug'un araştırmalarına göre 1610 civarında bugünün Ukrayna'sında Lviv'de doğmuştur. Daha çocukken Kırım Tatarları tarafından esir

alınarak IV. Murad'ın sarayına getirilir. Sarayda ihtidâ etmiş ve içişleri olarak yoğun bir eğitim almıştır. Orada geçirdiği 20 yılın ardından saray hizmetini bitirmiş ama İstanbul'da kalmıştır. Hayatının çoğunu burada geçirmiş, 1666 yılında İngiltere'ye göç etmeye teşebbüs etmiş ve 1675'te ölmüş, bilinmeyen bir yerde toprağa verilmiştir.

Genellikle aldığı "Ali Ufukî" adıyla tanınır fakat Dr. Haug isminin, kendisinin yazdığı gibi "Ufukî" olarak okunması gerektiğini belirtti. Kendi aldığı bu ismi dışında, Wojciech Bobowski, Albertus Bobovius, Ali bey ya da Santuri Ali Ufukî olarak da bilinir. Aldığı ve kullandığı isim muhtemelen Osmanlıcadaki "ufuk" kelimesinden geliyor.

Esaret öncesi yılları hakkında pek bir şey bilmiyoruz. İyi eğitilmiş olduğundan, büyük ihtimale zengin, asilzade bir aileden geliyor. Sonraki kişisel notlarını İtalyanca olarak aldığından İtalyan bir eğitmenle sahip olabilir ya da Cizvit okuluna katıldı. En az 12 dil -bu Dr. Haug'un yazılarından tespit edebildiği rakamdır- akıcı bir biçimde konuşuyordu. Ancak birçok kaynaktan daha fazla -hatta bazılarından 18- dil bildiğinden bahsedilir. Bobowski ayrıca evlidir, bunu da sadece bir yazısında kayırbiraderinden

bahsettiği için tahmin ediliyor. Bununla birlikte muhtemelen hiç çocuğu yoktu. Ufukî dragoman, müzisyen, çevirmen ve yazar olarak tanınıyor.

Dr. Haug, Ali Ufukî biyografisinin yaşadığı döneme göre pek olağandışı olmadığına dikkat çekti. İkinci bir kültür edinmeye zorlanan Bobowski/ Ufukî bu konuda uzmanlaşmış; sonraki yazılarıyla ve yaklaşık 20 yılını geçirdiği haremde ayrıldıktan hemen sonra Avrupalı diplomatlar için dragoman olarak çalışmasıyla Avrupalıların saray ve saray kültürüne erişimine tercüman olmuştur. İhtidâ etmeden önce Bobowski'nin dini mezhebi tam olarak neydi? Bu çok kesin değil...

Onun Topkapı Sarayı tasviri, tarihçiler ve orada bulunduğu dönemin saltanat hayatıyla ilgilenenler için muhteşem bilgi kaynağıdır. "The Compendium" [Meemua-i Sözü Sözü] olarak bilinen çalışması, ölümünden sonra 1690'da basılmıştır; musiki elyazmaları, yemek tarifleri ve günlük hayata dair küçük notlardan oluşan bir koleksiyondur. Burada İslamiyeti de anlatır fakat genellikle musiki faaliyetlerine odaklanır. Burada Ufukî tarafından yazılan musiki, açıkça 17. yüzyıla ait en önemli Osmanlı musikisi olarak ele alınır. Batı notalandırmasını kullanarak birçok şarkı ve

enstrümantal parça, saray ve halk müziği yazabiliyordu. Bu Batı notalandırmasının Türk musikisinde ilk uygulandığıydı. Meemua-i Sözü Sözü muhtemelen zaman içinde derlendi ve sonrasında Paris'e ulaştı. "Collection" isimli ikinci büyük çalışması yüksek kalitedeki kâğıt üzerine çok iyi bir biçimde kopyalanmıştır, bazı bölümler iyi bir biçimde hat edilen bu elyazmasının yazarının Ufukî değil, onun tuttuğu biri olduğu düşünülüyor. Burada bahsedilen Meemua-i Sözü Sözü daha sonra Londra'ya götürüldü. Diğer önemli çalışması "Psalter"dir. Ufukî gerçekten çok yönlü biriydi. Yazdığı diller arasında İbranice, Rumca ve tabii ki Latince vardı. O bir müzisyendi, enstrüman çalmayı bilmek ve nota yazmak bu dönemin iyi eğitiminin parçasıydı. Nota yazmaya başlamasıyla, saraya gelinden çok kısa bir süre sonra etrafı çevrilmişti ancak meslektaşlarına notaları öğretmeyi kabul etmiyordu. Başta "Paris Elyazması'nın bölümleri olmak üzere, çalışmalarının büyük bölümü kayboldu. Ancak yine de yazdıkları ve muhafaza ettikleri bize harem ve çevresi hakkında çok şey anlatıyor. Dr. Haug konferansta Ufukî'nin son derece meraklı bir olduğunu söyledi. Dragoman olarak çalıştığı döneme imparatorluk ile ilgili ödün ve değer bilgileri yabancı diplomatlara yayınlıyordu, ara bulucu olarak görev yapıyordu ve Doğu medeniyet ile ilgili elyazmalarının bazılarının Batılılar tarafından edinilmesine yardım ediyordu. Yeni kültür tarafından iyi asimile edilmiş bir yabancı olarak hem içeriden hem dışarıdan bir yaklaşımı kullanıyordu, ikisinde de uzmanlaşmıştı. Dönemin yereleği kurşındaki ağır bir parçasıydı ve gerçekten ilham verici bir insandı.

Çeviren ve düzenleyen:
Cansu Kılınçarslan

1582 yılında İstanbul'da sazeneler. Surnâme-i Hümayûn, TSM H1344, y. 1816'den ayrıntı.

Bağımsız, özgür ve eleştirel üniversite yayıncılığında 15 yıl.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 15 yıl önce yayın hayatına başladı. Yayınevimizi kurarken, savunmuş olduğumuz bir temel ilke vardı: Türkiye’de akademik yayıncılık alanında bağımsız, özgür ve eleştirel bir yayın anlayışını geliştirmek, bu anlamda üniversite yayıncılığında yeni bir dönemin öncüsü olmak.

Bunu temel alarak geçirdiğimiz 15 yıl içinde, Türkiye’de Darülfünun’dan bu yana devraldığımız akademik yayıncılığın mirasını sürdürürken, toplumun süregelen değişimini de temel aldık. “Bağımsız, özgür ve eleştirel üniversite yayıncılığı” kavramını biçimlendirip, tüm akademik yayıncılık dünyamızın bu ilkeyi benimseyerek yayıncılık yapması yolunda örnekler verdik.

15 yıl sonra az da olsa bu çabalarımızın sonuçlar vermeye başladığını görüyoruz. Bugün sayıları çok olmasa da, bu ilkelere uygun yayın yapan ve iyi örnekler veren üniversite yayınevlerimiz var.

Elbette ki, üniversitelerimizde yıllardır resmî ideoloji ile kemikleşen yayıncılık geleneğinin bir günde değişeceğini bekleyemiyorduk. İlk kuruluş yıllarından, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine uzanan akademik yayıncılık, kimi zaman kendini devlet ideolojisi ile bir tuttu; kimi dönemlerde nisbi olarak oluşan özgür, demokratik ortamlarda bile “bağımsız, özgür ve eleştirel” bir yayın çizgisi oluşturulamadı.

İşte İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 15 yıl içinde bu çarkın dışına çıkabilen yayınevlerinin biri, belki de ilki oldu. Bununla gurur duyuyoruz.

15 yılda tarihten ekonomiye, uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, hukuktan insan haklarına, sosyolojiden psikolojiye, ders kitaplarından başvuru kitaplarına uzanan geniş bir çerçevede Türkçe ve İngilizce olarak toplam 500’e yakın kitap yayınladık. Kitaplarımız Türkiye’deki üniversitelerin yanı sıra birçok yabancı üniversitede ders kitabı oldu, kaynak kitap gösterildi.

Bugün küreselleşen dünyada üniversitelere yüklenen misyon hızla değişmekte, temel amacı “demokratik yurttaş yetiştirmek” olan üniversite kavramının içi boşaltılarak, piyasa koşullarının belirlediği kurallar içinde girişimci, pazar rekabeti koşulları için gerekli eğitim hedeflenmekte, akademik yayıncılığın tanımı da bu anlayışa göre yeniden biçimlenmek istenmektedir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak 15 yıldır, demokratik bir toplumda bilginin, serbestçe dolaşmasını, tüm yanlarıyla tartışılmasını savunan bir anlayış geliştirdik. Özellikle toplumumuzun tabu saydığı konuların üzerine gidip, bu konular üzerine yayın yaparak sınırları zorlamaya, akademik olarak her türlü düşüncenin topluma serbestçe ulaşmasını sağladık.

Bugün ülkemizde, sadece üniversite yayıncılığının değil tüm yayıncılığın karşılaştığı engellere, özellikle yayınlama özgürlüğüne yönelik tahammülsüzlük, tehdit ve yasal girişimlere rağmen yolumuza devam ediyoruz.

"TOPLUM ARKEOLOJİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR"

İŞLAY GÜRSU

Meksikalı arkeologlar Rebeca Panameno ve Enrique Nalda'nın aynı isimli makalelerinde "Arkeoloji, Kimin İçin" (Arqueologia: ¿para quien?) diye sormalarının üzerinden 35 yıl geçti. Bu soru, 2000 yılında Oğuz Erdur ve Güneş Duru'nun yayınladıkları "Arkeoloji: Niye? Nasıl? Niçin?" kitabında Türkiye üzerine ilk defa bu kadar direkt ve açık bir şekilde soruldu.

30-31 Ekim 2014 tarihinde Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (AIAE) tarafından Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nde İngiliz vakıf Headley Trust sponsorluğunda düzenlenen "Toplum Arkeolojisi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Uygulamalar" çalıştayının amacı da bu sorulara cevaplar aramaktır. Çalıştay, AIAE'nün kültürel miras yönetimi alanında yürüttüğü projenin kapsamında gerçekleşti. Yaklaşık 60 senedir Türkiye'de faaliyet gösteren AIAE de kültürel miras yönetimini araştırma alanları arasında en üst sıralara yükseltti. Bu stratejik açılım ile 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi ile birlikte bir kültürel miras yönetimi projesi hayata geçti. İngiliz Headley Trust vakfı tarafından finansal olarak desteklenen proje, Aspendos antik şehrinin ve günümüzde Burdur, Isparta ve Antalya il sınırları içinde yer alan antik Pisidiya bölgesini ele almakta. Her iki projenin de temel amacı bu alanlardaki arkeolojik mirasın bölge halkına sosyo-ekonomik faydalar sağlamak amacıyla kullanılması için bir yol haritası belirlemek.

Proje, Türkiye'de akademik bir alan olarak son zamanlarda

görünürlük kazanan kültürel miras yönetimini hem teorik açıdan incelemeyi hem de bu bilgiyi pratiğe dökmeyi amaçlıyor. Projenin teorik açıdan yaptığı en büyük katkılardan biri AIAE'nün kütüphanesinin konu ile ilgili yayınları yayınladığı yatırım. Arkeoloji öğrencilerinin ve uzmanların yoğun olarak kullandığı kütüphane, yaptığı yeni alımlarla kültürel miras alanında iddialı bir merkez olma yolunda. Bir diğeri ise yazının başında değindiğim Toplum Arkeolojisi konulu çalıştay.

Çalıştay, Toplum Arkeolojisi'nin dört farklı tema etrafında ele aldı. İlk oturum "Teorik Yaklaşımlar ve Toplum Arkeolojisinin Kavramsal Çerçevesi" kapsamında arkeolojinin geçirdiği düşünsel evrim ve kendini sorgulamaya başlayarak yeni bakış açıları nasıl elde edildi tartışıldı. Akira Matsuda, toplum arkeolojisinde dört farklı yaklaşımın altını çizerek, eğitimsel, halka ilişkiler, çoğulcu bakış açısı ve eleştirel yaklaşımların son 15 yılda nasıl bir değişim gösterdiğini anlattı. Aynı oturumda Reuben Grima son dönemlerde Avrupa Birliği tarafından düzenlenen Floransa (2000) ve Faro Konvansiyonlarının (2005) arkeoloji üzerine yoğunlaşmalarını da arkeolojinin bugün geldiği ve gelebileceği nokta hakkında ilham kaynağı olabileceğini belirtti. Son konuşmacı Veyssel Apaydın tartışmayı Türkiye ölçeğine taşıyarak Ani, Çatalhöyük ve Boğazköy örnekleri üzerinden eleştirel bir bakış açısı sundu. İkinci oturumda son dönemlerde toplum arkeolojisinde önemli bir yeri olan toplum algısı ele alındı. Tim Schadla-Hall değişen sosyal ve ekonomik düzende

arkeolojinin kendini daha geniş kitlelere anlatması ele alıp, toplum algısının anlaşılabilirliği için daha fazla sayısal araştırma yapılmasının gerekliliğine dikkati çekti. İtalya Kültür Bakanlığı ve Avrupa Birliği Kültür ve Eğitim Genel Müdürlüğü'nden Erminia Sciacchitano ise İtalya'da halkın kültürel mirasa yaklaşımı ve müze ve arkeolojik alanlara giderek azaalan ilginç nedenleri ve nasıl canlandırılabilceği konusunda yaptıkları çalışmalarından bahsetti. Paul Burtenshaw toplum arkeolojisinin ekonomik boyutu hakkında yaptığı sunumda arkeolojinin halkla kurduğu bağın anlaşılabilirliği için ekonomik yönetimin ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu oturum son konuşamanda Anastasia Sakellari'den Yunanistan'da

geçmiş, miras ve arkeoloji hakkında toplumun görüşlerini anlamak üzere farklı arkeolojik alanlarda yaptığı olduğu araştırmanın ilgi çekici sonuçlarını dinledik. Bu konuşma ile her ikisi de zengin bir kültürel mirasa sahip olmaları ile ünlü olan Yunanistan ve İtalya örneklerinin daha yakından incelendiğinde nasıl birbirlerinden temel noktalarda ayrıştıklarını ortaya koydu.

31 Ekim Cuma günü gerçekleşen üçüncü oturumun başlığı ise "Arkeolojisi Anlamak: Alan Yönetimi ve Turizm" idi. Açılış konuşmasında alan yönetimi konusunda Türkiye'de ilk örnekleri imza atan Aylin Örtüoğlu'nun arkeolojik alanlarda turizm konusunu alan sunumu vardı. Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye farklı ülkelerden verdiği örnekler

eşliğinde değişen turizm dinamiklerinin alanların yorumlanmasında üzerindeki etkilerini ele alan konuşmada ilgi çekici noktalardan biri de giderek artan "selfie" çekme alışkanlığının turizme açık arkeolojik alanlara yakın gelecekte ne tür etkiler yapacağıydı. Aynı oturumda Sarah Court ve Jane Thompson'ın İtalya'daki Herculeum antik kent, Tivoli'deki Villa Adriana ve Napoli'deki Rione Sanita hakkındaki çalışmaları sunuldu. Her üç çalışmada da ortaya çıkan sonuç yalnızca yöre insanını merkeze alan bir bakış açısı ile gelişme sağlanabileceği yönündeydi. Sunum bunu başarabilmek için izlenen yöntemleri ele aldı. Evangelos Kyriakidis Girit Gönies'te yürüttüğü arkeolojik çalışmanın nasıl bir toplum arkeolojisi projesine dönüştüğünü, bunun çalışması

zoru olan bir alanda tamamen yerel halkın girişimleri ile gidışı belirlenen bir deneyim olduğunu anlattı. Bir diğer konuşma Gülay Sert tarafından verilen ve Çatalhöyük çocuk eğitim faaliyetlerinin anlatıldığı sunumdu. Uzun yıllardır bu alanda çalışan ve Türkiye'de çocuk ve arkeoloji ilişkisinin kurulabilmesi için pek çok kitaba ve çalışmaya imza atmış olan Sert, Çatalhöyük örneğinde çalışmaların perde arkasını sundu. Oturum Tijana Ravic'in "Atina Akropolü'nü Ziyaret Etmek" isimli belgesel çalışmasının gösterimi ile sonlandı.

Çalıştayın son oturumu Türkiye ile ilgili idi. İlk sunum Batman Gre Amer'e de bir kurtarma kazısı yürüten Gül Pulhan'ın "Toplum ve Arkeoloji: Türkiye'deki Güncel Uygulamalardan Örnekler" başlıklı sunumuydu. Garzan

Vadis'i'nde 19. yüzyıldan bu yana devam eden kaçak kazaların ve bunların yerel halk tarafından nasıl yorumlandığını ele alan sunumda, Pulhan yerel halkla yaptığı mülakatlardan da pek çok örnek verdi.

Toplum arkeolojisi konusunda Türkiye'de hem teorik hem de pratik açıdan pek çok katkısı olan Sagalassos projesi hakkında Ebru Torun ve Jeroen Poblome tarafından hazırlanan "Sagalassos - Aglasun: Dönüşen ve Dönüştüren Bir Kültürel Miras Örneği" isimli sunum, projenin hem somut hem de kavramsal sonuçları hakkında bilgi verdi. Kerkenes arkeolojik alanında yerel halkla yürüttüğü alan çalışmasını konu alan sunumunda Sevil Tırpan Baltalı, arkeolojik alanın yerel halk tarafından nasıl yorumlandığını, halkın yabancı bir arkeoloji

ekibine bakış açısını ve arkeolojik araştırmaların sonuçlarından tamamen bağımsız olarak mekânı ve geçmiş yorumlamalarını ele aldı. Sunum, Türkiye'de sayıca az olan bu tür çalışmaların aslında ne kadar önemli olduğunu ortaya koydu. Oturumun ve çalıştayın son sunumu ise Işıl Yürsü tarafından Türkiye'de değişen yasal çerçeve ve politik bakış açılarının ışığında AIAE'nün yürütmekte olduğu Aspendos ve Pisidia projelerinde 2 yıl sonunda gelinecek noktaya üzerine verildi.

"Toplum Arkeolojisi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Uygulamalar" çalıştayı hem Türkiye'den hem de yurtdışından seçkin konuşmacıların katkısıyla ile pek çok farklı örnek ışığında Türkiye'de ilk kez bu konuya yoğunlaşan bir toplantı oldu.

1915'TE ÇANAKKALE'DE SAVAŞAN VE BOZCAADA'DA KONUŞLANAN FRANSTZ ASKERLERİNİN KARTPOSTALLARI

Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı anma etkinlikleri vesilesiyle, İstanbul Fransız Kültür Merkezi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (İFAE) ve Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi işbirliğiyle, özel bir sergiye ev sahipliği yapıyor. Bu sergi, Osmanlı donanmasının 18 Mart 1915'deki Çanakkale

zaferinin ardından, Gelibolu Yarımadası'nda savaşan Fransız askerlerinin dinlenme bölgesi olarak konuşlandıkları Bozcaada'dan gönderdikleri kartpostallardan oluşuyor. Sergide yer alan 300'e yakın Bozcaada kartpostali, Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi

kurucusu Hakan Gürüney'in özel koleksiyonuna ait. Bu kartpostallar, bir yandan savaşın acımasız yüzünü ortaya çıkarırken diğer yandan askerlerin günlük yaşamlarına ışık tutuyorlar. Bu tankıklar aracılığıyla, yazarak bir tür derman nıyan askerler kartpostallarında savaş dönemini, barış

takvimini ve sevdikleriyle ilgili düşüncelerini yazarak dökmüşler...

Oriente-Institut Istanbul'da tarihçi Alexandre Toumarkine ve İFAE'de tarihçi Louisa Lambrun, bu serginin kuratörlüğünü, haznedin Çalırlar ise sergi tasarrımını üstleniyorlar.

TARİHÇİ KİTABEVİ'NDE SÖYLEŞİ OSMANLI BEYLİĞİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ MESELELERİ

Ahmedî'nin kitabının yanı sıra Yazıcızâde Ali'nin tercüme ettiği İbn Bibî'nin Selçuknâme'sinde, mütercim Osman Bey ve Kayı boyu ile ilgili bazı bilgiler eklediğini, bunun dışında olaylara yönelik bir ilavenin bulunmadığını belirten Emecen, bütüncül olması itibarıyla ilk kaynakların Fatih döneminde ortaya çıktığını ve bunların; Şükrullah'ın yazdığı Behçetü't-Tevârih, Karamanî Mehmed Paşa'nın yazdığı Osmanlı Sultanları Tarihi ve Aşıkpaşazâde'nin yazdığı Tevârih-i Âl-i Osman olduğunu aktardı.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Tarihçi Kitabevi'nde i Kasım'da Feridun Emecen ile Osmanlı Beyliği'nin kuruluş meseleleri üzerine bir söyleşi gerçekleştirildi.

Emecen söyleşide ilk olarak, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş meselelerinin sadece modern zamanda değil, 16. ve 15. yüzyıllarda bile dönemin tarihçilerince ele alındığını kaydetti. Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarına yönelik bilgilerimizin, 15. ve 16. yüzyılda yazılmış kaynaklardan beslendiğini ve bundan öncesi dönem için ciddi bir kaynak problemi olduğunu da sözlerine ekledi.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemleriyle ilgili bugüne ulaşan ilk kaynakların kuruluşun yüzyıl sonrasına ait olduğuna değinen Emecen, kuruluş döneminin ilk geniş kapsamlı ele alındığı zamanın Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemine denk düştüğünden ve bugün bu kaynakların tarih yazımında kullanıldığından bahsetti. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili meselelerin esaslı şekilde yeniden gündeme getirildiğini söyleyen Emecen, bu durumun siyasi arka planına dikkat çekmekle beraber, hayli verimli tarih tartışmalarına yol açtığını ve bu tarih tartışmalarının neticesinde Gibbons ve Wittek'in görüşlerine karşı Fuad Köprülü'nün kuruluş

Feridun Emecen.

konusunda yeni bir yaklaşım ortaya koyduğunu, Türk tarihçiliğinin de bugünkü üzerinden konuyla ilgili tartışmalara yöneldiğini ve onun görüşlerini genel olarak kabul ettiğini belirtti. Halil İnalcık'ın tartışmalara çeşitli eklemeler yaptığını söyleyen Emecen, bu durumun 1980'lere kadar devam ettiğini ifade etti. 1980'li yıllardan itibaren ilk Osmanlı kaynakları üzerinde Batılı tarihçilerin tereddütlerinin oluştuğunu ve söz konusu kaynakların güvenilirliğinin sorgulandığını belirten Emecen, onların, Osmanlı kaynakları yerine Bizans kaynaklarının ele alınması gerektiği kanısını öne sürdüklerini kaydetti ve tartışmanın seyrinin günümüzde de bu zeminde sürdüğünü sözlerine ekledi. Kendisinin ise bu tartışmaya

1990'lı yılların başından itibaren katıldığını ifade etti. Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselelerine dair kaynaklardan ilk olarak Ahmedî'nin kitabından bahseden Emecen, söz konusu kitabın ideolojik bir vasfı olduğunu belirtti. Osman Bey'e ve döneme dair, dönemin çağdaşı, kronolojik ve bir olaylar sıralaması içeren bir Osmanlı kaynağının, mahiyeti tartışmalı Yahşi Fakih menakıbnamesi dışında elimizde olmadığını da aktardı. Bu menakıbnamenin Aşıkpaşazâde Tarihi'nde yer aldığını ve Aşıkpaşazâde'nin bu metne nasıl müdahale ettiğinin bilinmediğini, tereddütlerin buradan doğduğunu söyledi. Ahmedî'nin kitabının yanısıra Yazıcızâde Ali'nin tercüme ettiği İbn Bibî'nin Selçuknâme'sinde,

mütercim Osman Bey ve Kayı boyu ile ilgili bazı bilgiler eklediğini, bunun dışında olaylara yönelik bir ilavenin bulunmadığını belirten Emecen, bütüncül olması itibarıyla ilk kaynakların Fatih döneminde ortaya çıktığını ve bunların; Şükrullah'ın yazdığı Behçetü't-Tevârih, Karamanî Mehmed Paşa'nın yazdığı Osmanlı Sultanları Tarihi ve Aşıkpaşazâde'nin yazdığı Tevârih-i Âl-i Osman olduğunu aktardı. Fakat bunların yanısıra Osman Bey ile ilgili ilk bilgiyi veren Bizans kaynağı Pachymeres'den, o dönem Anadolu'sunun temel kaynakları olan Aksarayî ve İbn Bibî gibi Selçuklu tarihlerinden, İbn Battuta'nın Seyahatname'sindeki notlardan ve Ömerî'nin Anadolu beylikleri ve Osmanlılar hakkında verdikleri

bilgilerin mahiyetinden de söz etti.

Emecen, sonrasında, mevcut kaynaklara dayanarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluş devri ile ilgili birtakım bilgiler aktardı. Öncelikle Osman Bey'in kimliği ve Osmanlıların Anadolu'ya nasıl geldiği hususundan bahseden Emecen, Osmanlıların Anadolu'ya gelişleriyle ilgili kaynaklarda benzer birtakım temel bilgiler bulunduğunu, fakat ayrıntılarda kaynaklar arasında farklılıklar olduğunu belirtti. Osmanlıların Oğuz boylarına mensup olduğu konusunda kaynakların ittifak ettiğine işaret eden Emecen, Osman Bey'in Harezşah bölüklerinden birinin başında, etrafında olup bitenlerin farkında olan savaşçı ve teşkilatçı bir kumandan olabileceğine dair görüşünü de serdetti. Osman Bey'in ve çevresindekilerin çoban olduğu ve Bizans'tan etkilenecek bir devlet

kurdukları görüşünün de hayli zayıf bir argüman olduğunu belirtti.

Kayı boyu meselesiyle ilgili de birkaç söz sarf eden Emecen, Kayı boyuna bağlılık meselesinin, boyun Anadolu coğrafyasında yayılışına bakılarak anlaşılabilirliğini söyledi ve 15. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterlerine dayanarak, Bursa havalisine ve Osmanlıların çekirdek coğrafyasına bakıldığında Kayı boyunun izlerinin görüldüğünü aktardı. Ayrıca Kastamonu hattından Menteşe, Aydın ve Manisa civarına kadar Oğuz boylarının ismini taşıyan yerleşim yerlerinin çokluğunu örnek gösterdi. Bu kesimdeki Harezşahlara (bunlara mensup Kıpçaklara) ait izlerden söz etti.

Osmanlı hanedanının kendini Kayı boyuna ait hissettiğini vurgulayan Emecen, Kayı boyuna ihtiyaç duyulmadığı dönemde bile olsa bu

hissiyatın devam ettiğini ifade etti. Osman Bey'in ismiyle ilgili meselelere de değinen Emecen, Pachymeres'te geçen Atman kelimesinin Osman Bey'in isminin bozuk şekli olduğunu belirtti. Onun soyunun Moğollara dayandığını veya Karadenizin kuzeyinden geldiklerine dair tezlerin de zayıflığını dile getirdi.

Osmanlıların bulundukları coğrafyayla ilgili olarak ise Emecen, Osmanlıların ortaya çıktığı ve diğer bölgelerden farklı bir sosyal yapı arz eden Bitinya bölgesinde, Bizans'ın baskılarından bunalan Hristiyanların Osmanlıların tarafına geçtiklerini ve zımmi hukuku dolayısıyla din değiştirmeye zorlanmadan entegre oluştuklarını anlattı. Ayrıca başlangıcından beri Osmanlı dünyasının kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu da sözlerine ekledi. Söğüt bölgesinin o dönemlerde

doğu-batı ve kuzey-güney ticareti açısından çok merkezi bir konumda olduğunu da belirten Emecen, ekonomik bakımdan yörenin verimli olduğunu altını çizdi. Osmanlıların diğer beyliklere nazaran jeopolitik konumlarının avantajlarından sürdürülebilir anlamda yararlandıklarını ve böylece büyük bir devlet hâline geldiklerini de vurguladı.

Osmanlıların bugünkü Türkiye topraklarına 1590'larda ulaşmalarına rağmen, bu tarihten çok önceleri Orta Avrupa'ya ulaşan sınırlara sahip bulunduğunu, Budin'in (Buda-Peşte) 1541'de Osmanlı eyaleti haline gelişle gerçekleşen ana coğrafyasına dikkat edilmesi gerektiğini ifade etti. Son olarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi olarak son zamanlarda yapılan tartışmaları hatırlatıp kendisinin 1300 senesini benimsediğini söyledi.

MEHMET Ö. ALKAN TÜYAP KİTAP FUARI'NDA

16 Kasım 2014 Pazar günü Mehmet Ö. Alkan TÜYAP Kitap Fuarı'nda Büyükdada Salonu'nda "Cumhuriyet ve Atatürk Hakkında Doğru Bildiklerimizden Kuşkulunmak" başlıklı bir konuşma yaptı. Mehmet Alkan konuşmasına Atatürk'le ilgili konuların büyük bir gerilim içinde tartışıldığını ancak daha sakin bir tartışma ortamının bu konudaki çalışmaların kalitesini yükselteceğini belirtti. Alkan, Atatürk'le ilgili adeta münirler ve münkirler gibi bir cephelikle olduğunu, Türkiye'de en çok kitabın Atatürk'le ilgili yazıldığını ve bu konuda bilimsel bir biyografinin henüz mevcut olmadığını söyledi. Türkiye'de çıkan bunca kitaba rağmen en iyi Atatürk kitaplarının Andrew Mango ve Lord Kinross tarafından yazıldığını ifade eden Alkan, konuyla ilgili bilgilerin Türkiye'deki eğitim sisteminde bireylere çok küçük yaşlardan itibaren

Mehmet Ö. Alkan, Tüyap Kitap Fuarı'ndaki konuşmasında.

verildiği için çoğu zaman bunlardan şüphe etmeyi aklımıza getirmiyoruz dedi.

Mehmet Ö. Alkan Atatürk'ün doğum tarihi, adı, Atatürk soyadını nasıl aldığı, 23 Nisan

Çocuk bayramı gibi konuları Türkiye'de yanlış bilindiğini altını çizdi.

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA FUAT DÜNDAR

HAZAL ÖZDEMİR

Fatma Müge Göçek'le başlayan, Fikret Adanır ve Nazan Maksudyan'la devam eden Perşembe Konuşmaları'nın dördüncüsü Fuat Dündar'ın katılımıyla, 14 Kasım Perşembe günü Tarih Vakfı binasında gerçekleşti. *Modern Türkiye'nin Şişresi* ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Kahir Ekseriyet* kitaplarıyla tanıdığımız Dündar, "Sayımlar, Savaşlar ve Ermeni Nüfus Meselesi (1828-1923)" sunumuyla nüfusun, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren modern devletler için önemli bir mekanizma hâline geldiğini ve devletlerin siyasi güç elde etmek için demografik mühendislik yoluna gittiklerini belirtti. Osmanlı Devleti de bu sürecin bir parçasıydı: Nüfusu şekillendirmek ve manipüle etme yolunda yapılan etnik temizlik, imha ve soykırımlar 1828-1923 dönemine damgasını vurmuştu. Konuşmasında bahsettiği dönem, oldukça çatışmalı, trajik ve kompleks bir yüz yıl olarak niteleyen Dündar, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 93 Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi önemli kırılma noktalarını vurguladı. Sürecin belirleyici faktörleri olan bu üç savaş, Osmanlı'daki etnik ve dinsel kompozisyonu değiştirmekle kalmamış, kimlik çatışmalarına da neden olmuştu. Osmanlı Rus savaşlarının yanı sıra, Abdülhamid dönemi sayımları ve Jön Türk seçimleri de, yerel kimliklerin politizasyonu bağlamında, Ermeni nüfus siyasetini etkileyen ve biçimlendiren gelişmelerdendir. 1828-1908 arası Ancient Regime (Eski Rejim), 1908 sonrası ise Devrimler Çağı olarak değerlendiren Dündar, 1908 sonrası hız kazanan Ermeni nüfusa yönelik şiddetin Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olduğunu altını çizdi. 1828-1878 arası, kendi ifadesiyle "uzatılmış nikâh" dönemi

olarak nitelendirilebilirdi. Bu dönemde iklim, Rumsuzlaştırmadan yanadır, Ermeniler hâlâ millet-i sadika olarak anılır. Osmanlı hoşuna gitmese de, Tanzimat'ın barış söylemi içerisinde Ermeni otonom bölgesini kabul eder. 1878'den sonra ise Ermeni meselesi uluslararası bir sorun hâline gelir ve Osmanlı daha büyük güçlere karşı sorumlu tutulur: Hükümet, Ermenilere veya Kürtlere değil, İngilizlere, Fransızlara ya da Ruslara hesap vermekle yükümlüdür. 1915'e giden süreçte Osmanlı'da önemli gelişmeler yaşanır: İktidarın merkezileşme ve modernleşme temayülüsü ve bu bağlamda nüfus siyasetine verdiği önem, uluslararası savaşlar, tabandaki değişim: milliyetçilik, sosyalizm, Sosyal Darwinizm gibi akımların yayılması ve halkın temsil mekanizmalarına katılma isteği, maibaa, telgraf, demiryolu gibi teknolojik gelişmelerin "hayali cemaatler" in altyapısını oluşturması gibi... 1828-1829 Savaşı, Ermeni nüfus meselesi bağlamında Osmanlı'da iki temel yıkımı beraberinde getirir. Savaşı kazanan Ruslar, Doğu Anadolu'da bir Ermeni otonom bölgesi yaratır. Rusya'nın bu bölgede güç elde etmesi, Osmanlı hükümetini telaşlandırdığı gibi, "hain Ermeni" söylemini de doğurdu

sokar. Ermeni'yi hainleştirmek, Müslümanları kurulan yeni orduya katmak için bir teşvik mekanizması görevi görür. Bilindiği gibi, 1826'da Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş ve Asakir-i Mansure-i Muhammediyeye ordusu kurulmuştur. 1839'da başlayan Tanzimat dönemi ise hain Ermeni söyleminden uzaklaşarak kendi "sadık tebaa" söylemini yaratır. Tanzimat, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar, geçici bir barış dönemi başlatır. 93 Harbi, doğuda büyük çapta kıtlık ve salgına sebep olunca Ermeni meselesinde radikal bir çözüm arayışına gidilir. Savaşın sona imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Ermeni sorununun doğuşuna işaret eder. Literatürün yok saydığı "Bab-ı Ali, Ermeni mahallelerinde reform yapacak ve onları Kürtler ve Çerkeslere karşı koruyacaktır" maddesi problem çözmez, tersine oluşacak problemlere dayanak olur. Ermenilerin yaşadığı yerlerin tespiti gündeme gelince nüfus sayımları yoluyla Ermeni mahalleleri belirlenmeye çalışılır. Ermenileri, Kürtlerden ve Çerkeslerden koruma söylemi ise topluluklar arasında çizilen çizginin işaretidir: Bir tarafı zalim, bir tarafı mağdur olarak nitelendiren bu tavır, 1876'dan 1908'e giden süreçte toplumların bir arada yaşamasını zorlaştırır. 1891'de devletin doğrudan

Ermenilere şiddet uygulayan Hamidiye Alayları'nı mobilize etmesi, Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan Ermeni devrimci örgütlerinin kurulmasını hızlandırır. Osmanlı'nın kötü yönetimi, maruz kaldıkları şiddet, milliyetçiliğin Ermeniler arasında yayılması ve gerçekleşmeyen reform istekleri onları örgüt kurmaya iter. 1895'e kadar, Osmanlı, İngiltere ve Fransa Ermeni nüfusunun tespit etmeye çalışır ve farklı iddialarda bulunur. Osmanlı, nüfusu haneler üzerinden sayarak belirler, ancak hanenin içinde birden fazla aile yaşamaktadır. Bu şekilde Osmanlı, Ermeni nüfusunun olduğundan az gösterir ve Van ile Bitlis dışında Ermenilerin diğer doğu vilayetlerinde yoğun olarak yerleşmediği yargısına varır. Sicillerin yenilenmesinin gündeme gelmesi, Ermeni sicillerinin kayba uğradığını ortaya çıkarır. Fuat Dündar, bu sayım faaliyetlerinin, Ermeni örgütlerinin kuruluşunu hızlandığını ifade etti. Nüfus sayımları süresince reformun ne ölçüde yapılacağı da önemli bir sorundur: Reform sadece Ermenileri mi kapsayacaktır, yoksa Osmanlı sınırları içinde daha geniş kapsamlı bir reformdan mı bahsedilmektedir? Ermeni nüfusunda hangi bölgeleri kapsama alınmalıdır?

Patrikhane'nin reform isteği Van ve Bitlis'e sınırlı kalmaz: Harput, Malatya, Diyarbakir, Erzurum ve Sivas'ın da reforma dâhil edilmesi istenir.

Sıra Ermeni nüfusun devlet yönetimine katılımı ve bürokrasideki temsiliyet oranını bulmaya gelir.

Mevcut Osmanlı hükümeti, farklı kimliklerin taleplerini aktarabilecek bir mekanizma olmaktan uzaktır.

Ermeniler yönetime ancak yerel ve mikro ölçekte katılabilmektedirler: Muhtar ya da kaymakam olabilirler, ancak vali olamazlar.

Osmanlı bürokrasisindeki yetkisizlikleri, Ermeni aydınlarda travma yaratır: Osmanlı modernleşmesi Batılı tarzda eğitim almış aydın talebinde bulunur ancak eğitilmiş ve modern Ermeni aydınları, modernleşme projesinin dışına itilir.

1908 Devrimi ise bir kırılma noktası niteliğindedir. Sekülerleşen yeni rejimle birlikte devrimci örgütlerin sayısında patlama yaşanır.

1908, 1912 ve 1914 nüfus sayımlarında Müslüman Türkler yöneten çoğunluk, başka bir deyişle "kahir ekseriyet" olmak için seçimi ellerinde tutmaya çalışırlar. Ermeniler, 1878 Berlin Antlaşması'nın yeniden gündeme gelmesini isterler: Ortada ne reform vardır, ne de yönetime istedikleri oranda katılabilmektedirler. 1914'te tekrar bir reform antlaşması imzalanır. Fuat Dündar, bu antlaşmayı soykırımın ayak sesleri olarak niteler. Antlaşma hem Rusya'nın zoruyla imzalanır, hem de Osmanlı sadrazamı ile bir Rus konsolosu arasında gerçekleşir. İttihad ve Terakki Cemiyeti, bu durumun Osmanlı'yı aşağıladığını düşünür. Reform paketinin genişletilmesiyle Rusya Kayseri ve Konya'ya dayanır. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput ve Sivas'ta otoritenin Ruslarla paylaşımı zorunluluğu gündeme gelir. Asıl kıyama getiren koparılan bölgeden yeniden nüfus sayımı yapılacak olmalıdır. Bu, Osmanlı için Doğu Anadolu bölgesini gayrimüslimlere teslim etmek

anlamına gelir. Bulunan çözüm, en kısa sürede bölgeyi Ermenilerden temizlemektir. Bu sırada I. Dünya Savaşı çıkmıştır. Dündar, sanıldığının aksine Osmanlı'nın Alman zoruyla değil, ittifak aradığı için savaşa girdiğini belirtir: Rusya'nın askeri gücü altında yapılacak seçimin kendi lehine sonuçlanmayacağını anlayan hükümet, çareyi savaşa girmekte bulur. Savaşın topyekün niteliği, sıradan insanların da mobilize edilmesi ve asker millet kavramının ortaya çıkması, şiddeti de totaliterleştirir. Dündar, Süveyş'te yenilen Cemal Paşa'nın nüfus savaşına yöneldiğini ve Zeytun'da soykırımı başlattığını öne sürdü. 1915'te Ermeni Tehciri talebi Talat Paşa'dan gelir, Nisan ayında Van'da Ermeni direnişleri baş gösterir. 9 Mayıs'ta sınır bölgelerinin Ermenilerden temizlenmesi, 23 Mayıs'ta kıyı bölgelerinin boşaltılması kararı alınır. 27 Mayıs'ta ise tehcir talebi yasallaştırılır. Literatür bu tehcir kanununu da yok sayma

eğilimindedir. 21 Haziran'da ise, reform antlaşmasına tabi tutulan istisnasız her Ermeni'nin tehciri gündeme gelir. Burada dikkati çekmesi gereken önemli bir nokta ise tehcir emrinin idari makamlara değil, orduya verilmesidir. "Hainlikleri hissedilen" Ermenilerin imha edilmesinde de bir sakınca görülmez ve ordu, imha yetkisini de elde eder. Bahsedilen ordu, Osmanlı nizami ordusu, 3. Ordu ve gayri nizami güçler, yani Kürtlerdir. Aynı yılın Haziran ve Temmuz aylarında büyük katliamlar yaşanır, İstanbul hükümeti kontrolü sağlamıştır. Ermeni milletvekilleri de öldürülür. Yerel bölgelerden İstanbul'a telgraf çekilir, dullara ve yetimlere ne yapılacağı sorulur. Ermeni kadınlarından cinsel emek olarak yararlanılır ya da Müslümanlarla evlendirilir. Yetimler ise yetimhanelere gönderilir ya da Müslüman aileler tarafından sahiplenilir.

OSMANLI SARAYINDA TARİHYAZIMI

15. ve 16. yüzyıl Osmanlı tarihyazımı, imparatorluğun müthiş bir hızla genişlediği bir dönemde Osmanlı kimliğinin oluşmasında ve hanedan devlet yapısının kurumsallaştırılmasında çok önemli roller oynamıştır.

Elitizdeki kitap, bu dönemden belirli metinlerin ve bunların görsel programlarının verdiği mesajları inceleyerek tarihyazımının nasıl böyle etkileri olabildiğini irdeliyor. Kitaptaki makaleler, tarihi kayda geçirmenin eğitilmiş sınıflar arasında neredeyse bir tutku haline geldiği erken-modern çağ Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazımının politik ve teknik boyutlarını değişik açılardan ele alıyor.

Osmanlıların kendilerini nasıl gördüğü, kültürlerini ve dünyadaki yerlerini hem kendi aralarında hem de Osmanlı olmayanlara nazaran nasıl tarif ettikleri ve anlattıkları, Osmanlı'yı tanımlarken onlar için İslam'ın yerinin ne olduğu gibi soruları cevaplamaya çalışan bu kitap, pek çok orijinal kaynağı ele alan yedi makaleden oluşuyor. Değişik akademik disiplinlerden etkilenen bu çalışmalar, erken-modern çağ İslam imparatorluklarında tarihyazımının ne kadar değişken ve zengin olduğunu ortaya koyuyor.

ISBN 978-975-333-319-1
Online Satış: www.tarihvakfi.com

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA NAZAN MAKSUDYAN

HAZAL ÖZDEMİR

Tarih Vakfı'nın "Tehcir-Taktik-Soykırım: 1915-2015" başlıklı Perşembe Konuşmaları serisinin üçüncü konugu *Türklüğü Ölçmek* kitabından da tanıdığımız, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi öğretim üyesi Nazan Maksudyan'dı. 2006 yılından beri kimsesiz çocuklar üzerine çalışan Maksudyan, "Üç Kuşak Üç Katliam: 1895'ten 1915'e Ermeni Çocuklar ve Yetimler" adlı, odayı birer tarihsel aktör olan çocuklara yönelen konuşmasına, çocukların tarih yazımındaki yerini sorgulayarak başladı.

Çocukların ve gençlerin anlattıklarının yeni yeni tarihçilerin gündemine girdiğini, olayların tanığı olarak önem kazanmaya başladıklarını belirten Maksudyan, çocuk kırılmağını, naipliğini vurgulayan romantik söylemin, onları pasif alıcılara dönüştürdüğünün altını çizdi. 1960'larda toplumsal tarih anlayışının yükselişiyle birlikte sıradan insanlar nasıl tarihsel öznel haline geldilerse, çocukların da tarihsel kimseleri, eylem ve iradelerinin tarihçilerin ilgi alanına girmesi gerektiğini öne sürdü. Maksudyan, konuşmasında tarihsel aktör olmanın üzerinde sık sık dururken, 1894-1896 Hamidiye katliamları, 1909 Adana Katliamı ve 1915-16 Soykırım'ını, yetimleri, kendi diliyle "spot ışığı altına alarak" değerlendirdi.

Nazan Maksudyan, yakın zamana kadar ihmal edilen

tanıklar olarak çocukları merkeze alırken, ilk önce 1894-1896 Katliamları'ndan bahsetti. 1894'te Ermenilerin düzenlediği reform yanlısı miting, II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları tarafından şiddetle bastırılır ve katliama dönüştürülür. Sasun'da başlayan katliam, Maraş, Diyarbakır, Erzurum ve çevredeki diğer şehirlere yayılarak 1896 yılında da devam eder. 200-300 bin Ermeni ölür, kalanların bazıları Müslüman olur, bazıları kaçır, 50 bin çocuk yetim kalır. Protestan ve Katolik misyonerler, çocukları iltihada için daha kolay ikna edilebilecek aktörler olarak gördüklerinden ilgilerini onlara yöneltirler. Kısa zamanda pek çok yetimhane açılır. Yetimhaneler genellikle Fransız ve İngiliz binalarında kurulur ve oldukça fazla sayıda çocuk bu binalara yerleştirilir. Yerel yöneticiler misyonerlerin açtığı bu yetimhanelerden memnun olmasa da, başka bir yöntem bulunamadığı için sessiz kalırlar. İslamlaştırma, Katolikleştirme ve Protestanlaştırma çabası farklı kollarından devam ederken yetimler ciddi bir rekabet alanı haline gelir. Çocuklara yetimhanelerde nasıl bakıldığını, onlara empoze edilen din üzerine süren kavgalar ön plandadır. 1909 Adana Katliamları'na geldiğimizde ise yine benzer bir sahneye karşılaşıyoruz. Adana Ermenilerini hedef alan bir pogrom sonucu 20 bin civarı Ermeni, Süryani ve Keldani öldürülür. Zabel Yesayan'ın dediğiyle Adana, üç gün içinde "dumanı tüten bir yıkıntı"ya dönüşür. Yesayan'ın anılarında, yaşlı bir kadının ağzından "İki nesil öldürüldü. Sadece çok yaşlı kadınlar ve yetimler kaldı. Şimdi de gözlerini çocuklara diktiler" ifadesine rastlarız. 3500 çocuğun yetim kalması sonucu yeni bir kriz belirir ve Patrikhane Yetimhane Komisyonu iki hedef belirler. Zabel Yesayan'ın da aralarında bulunduğu komisyon, yetimlerin doğdukları yerden uzaklaştırılmaması ve Ermeni olmayan yetimlerin bakımı üstlenmemesi talebini

bulunur. İttihad ve Terakki Cemiyeti ise Darüleytam-ı Osmani'yi açmak ve Ermeni yetimlerini kendileri eğitmek istemektedir. Ancak dil ve din eğitimi konusunda tartışmalar sonlanmaz. Sonradan Cemal Paşa olacak Cemal Bey, dini eğitim yapılmasını, eğitim dilinin ise Türkçe olmasını ve her çocuğun bu yetimhaneye kabul edilmesini önerir. Dönemin anlayışı Osmanlılık ve sekülerizm bağlamına uygun bir taleptir. Ermeni Cemaati ve İtilaf Devletleri ise bunu kabul etmez, Türkleştirme projesi olarak niteler. Zabel Yesayan da tek dille eğitim yapılması fikrine karşıdır. Darüleytam 1911 Ağustos'unda, Yesayan'ın ifadesiyle "bir utanç abidesi olarak şehrin göbeğinde" açılır. Ermeni Cemaati, Fransız ve Amerikan basını, Darüleytam'ı bir Türk yetimhanesi olarak tanımlamakta ısrar eder ve bir Osmanlı kurumu olarak görmez. 1915'e geldiğimizde Maksudyan'ın ifadesiyle, aynı rutinin tekrarlandığını, yetimlerin yine paylaşılmadığını; hatta Darülaceze açıldıktan sonra kimsesiz ve aidiyet sorununun daha da büyüdüğünü görürüz. Çocuklar üzerindeki hegemonik mücadeleye, nüfus siyaseti söz konusu olunca daha da artar. Üstelik bu sefer, öncekilerden çok daha fazlasıyla çocuk vardır. Maksudyan'ın dile getirdiği gibi, tehcir ve katliam sadece cana kast etmez, tümden yok etmeyi planlar: Hayatta kalanlar için de silinme ve yok olma tehlikesi mevcuttur. Ermeni kadınlar ve çocuklar sahiplenilir, tarımsal veya cinsel emek olarak kullanılır; bu durumu meşrulaştıran bir iklim yaratılır. Kadınlar köle olarak alınıp satılır, ciddi bir el değişimini gözlemleriz: Çocuklar ve kadınlar mübadele araçlarıdır. Misyoner faaliyetleri ise savaş yıllarında askıya alınır. I. Dünya Savaşı sonrasında ise iklim yeniden değişir ve Müslüman hanelerinde ikonolan Hristiyan çocuk ve kadınların, "Ermeni kölelerini" serbest bırakılmasına dair bir yasa çıkarılır. Ancak Bu

Rum ve anti Ermeni söylemi pekiştirirken, "Ermeniler Müslüman çocuklarını kaçırıyor" iddiası öne atılır. 1919-1920 yıllarında Anadolu, istasyon kavgalarına, kapı yumruklamalarına, "bu çocuk kimin" tartışmalarına sahne olur. Maksudyan'ın altını çizmek istediği bir başka nokta ise paylaşılma, ısrarla sahiplenilmeye çalışılan çocukların gözüde Alman çocukları değil, "hasta, zayıf, kırık, bitil" yetimler olmalıdır. Anne babalarının kim olduğuna, eğitim durumlarına çocukların gözüde verilen önem, nüfus siyasetinin yansımasıdır. Tecavüze uğrayan kadınlara, çocuklarını doğurmaları için baskı yapılır. Wilson'ın self determinasyon ilkesinin ulusların sınırlarını belirlediği bu dönemde, nüfus ulusal zenginlik olarak görülür. Cumhuriyet'te bu algının değiştiğini hatırlatan Güven Gürkan Öztan, savaş ve müteakke döneminde yetimlerin kimliğinin önemli olmadığını, ancak 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'sinde yetimlere "köprü altı çocukları" olarak bakıldığını ekler. Hatta onların Müslüman olmadığı düşünülür. Çünkü "Müslümanlar çocuklarını sahiplşiz bırakmaz, bunu yapan olsa olsa Ermenilerdir" anlayışı hâkimdir. Maksudyan'ın aktarımına göre darüleytamlar kısa sürede etkisiz hâle gelir ve Cumhuriyet döneminde kapatılır. Çocukların bazıları ailelerin yanına, bazıları ise Çocuk Esirgeme Kurumları'na yerleştirilir. Arşivlerde yetim çocukların yazdığı hatıralara sıkça rastlanır. Buldukları ilk fırsatta kaçan, köylerine gitmeye çalışan çocuklar, onlara atfedilen edilsizlik, kırılma ve pasiflik söylemlerini çürütür. Bu da gösteriyor ki çocukların irade ve eylemli kılığın olduğunu anlamak için, yaşadıkları kendi ağızlarından duymaya, onların mücadelesini ve tarihsel aktörlüklerini gözünü kılan, deneyimlerini tarihsel kaynaklar olarak değerlendiren bir tarih yazımına daha çok önem verilmelidir.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN

İZLENMESİ PROJESİ

KAPSAMINDA,

15 KASIM 2014'TE

İSTANBUL'DA İKİNCİ

ÇALIŞTAY DÜZENLENDİ.

Tarih Vakfı, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ortaklığında Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yürüttüğü Türkiye'de Formel Eğitim Sisteminde Ayrımcılığın İzlenmesi İçin Sivil Toplumun Mobilize Edilmesi (Eğitimde Ayrımcılığın İzlenmesi) adlı projenin etkinlikleri sürüyor.

Türkiye'de yaşayan etnik, dini ve dilsel toplulukların uluslararası standartlara göre korunan eğitim haklarının eşitlik temelinde güvenceye alınması amacıyla; bu toplulukların eğitim sisteminde maruz kaldıkları ayrımcılıkların tespit edilerek raporlanmasını hedefleyen projenin ikinci çalıştayını İstanbul'da 15 Kasım'da düzenlendi. İlk çalıştay ise 27-28 Haziran 2014'te İzmir'de düzenlenmişti.

Kafkas Dernekleri Federasyonu, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Mıdya Süryani Derneği, Mezoder, Laz Enstitüsü, İstanbul Kültür Enstitüsü, Mersin Ayrımcılıkla Mücadele Platformu/Akdeniz Göç Der, Protestan Kiliseler Derneği, Sıfır Ayrımcılık, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Roman Hakları Forumu, Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Mazlumder ve Mardin Eğitim-Sen'in bileşeni olduğu Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağ'ının ikinci çalıştayında 18 katılımcı vardı. Eğitim Reformu Girişimi ve Eşit Haklar Derneği temsilcileri de çalıştaya katkıda bulundular.

Gün boyu devam eden çalıştayın açılışında proje koordinatörleri Nurcan Kaya (MRG) ve Gülay Kayacan (Tarih Vakfı) proje süreci hakkında bilgi verdi. Öğlene kadar süren birinci oturumda tüm katılımcılar izleme formlarını nasıl kullandıklarını ve tespit ettikleri vakaları aktardılar. İzleme ve raporlama süreçlerinde yaşanabilecek kısıtlar ve bunları aşma yolları tartışıldı ve

değerlendirildi.

Çalıştayın öğleden sonraki oturumunda; revize edilmiş Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Rehberi'nin değerlendirilmesinin ardından; 2014-2015 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda ilk, orta ve lisede okuyan öğrencilerin maruz kaldıkları ayrımcılık vakalarının tespiti, izlenmesi ve raporlanmasını ilişkin mekanizma üzerinde konuşuldu. Proje faaliyet takvimi üzerinden geçildikten sonra, yeni tespit edilen vakaların bilgisinin aktarılacağı ve izleme raporunun genel çerçevesinin değerlendirileceği, Diyarbakır'da düzenlenecek üçüncü çalıştayın tarihi 14 Şubat 2015 olarak belirlendi.

TARİH VAKFI ERICSSON

TÜRKİYE'NİN KURUM

TARİHİ YAZDI!

Tarih Vakfı, Haziran-Aralık 2013'te araştırmasını yürüttüğü Ericsson Türkiye'nin kurum tarihi araştırmasının kitaplarını Türkçe ve İngilizce olarak yayımladı. Osmanlıdan Günümüze İletişimde Bir Lider: Ericsson Türkiye adlı kitabın tanıtımı 20 Kasım 2014'te İsveç Sarayı'nda yapıldı. İsveç Konsolosu Jens Odlander ve İsveç Bilgi Teknolojileri Bakanı Mehmet Kaplan'ın açılış konuşmasının ardından, Ericsson Türkiye Genel Müdürü Ziya Erdem ve yazar Doç. Dr. Serkan Yazıcı bu çalışmanın önemine değinerek, araştırma ekibine teşekkür ettiler. Gülay Kayacan'ın koordine ettiği projenin araştırma yürütücüsü/metin yazarı Serkan Yazıcı, editör Gürel Tüzün ve araştırmacılar Ozan Torun, Akın Öge, Ayhan Han ve Burak Çıtır ve proje asistanı Neslihan Yürük'tü.

1970'li yıllara değin Türkiye'de kurulan hatların ve tüm altyapı hizmetlerinin 70'ini ve mevcut telefonların çok büyük bir çoğunluğunu temin eden Ericsson'un Türkiye'deki tarihi, aslında bu coğrafyadaki telekomünikasyon altyapısı ve teknolojinin tarihi olarak da okunabilir. Ericsson'un Türkiye'deki yüz yılı aşkın serüveni kitapta

birbirinden farklı karakteristik özelliklere sahip üç ana dönem işaret eden üç bölüme anlatılıyor. Bu bölümlerden ilki Ericsson markasının Türkiye'de kurulmuş bazı şirketlerce temsil edildiği "Müesseslikler Dönemi": Osmanlı döneminde Stock & Mountain Şirketi, Cumhuriyet döneminde ise SOTCO, Selâhaddin Adil Paşa ve Nebil Baykent'in şirketleri bu silsileyi oluşturmuş. Ericsson, İzmir'de 1928'de başlayıp 1938'de biten ilk doğrudan yönetim tecrübesini 1950 sonrasında hızla genişleyen Türkiye telefon pazarında daha kapsamlı bir uygulamaya dönüştürür. Tarihi olarak 1953 yılında kurulan Ericsson Türk Limited Şirketi'yle başlayan yeni aşama, "Doğrudan Yönetim Dönemi" başlığıyla ikinci bölümü oluşturuyor. 1980 sonrası, dünyadaki erken örneklerinden bir nebze daha geç olsa da, Türkiye'de iletişimin her tür hem hız hem de teknoloji bakımından değiştiği bir devir oldu. Bu nedenle çalışmanın üçüncü bölümü "Yeni Dönem: Bilişim Çağında Ericsson" olarak adlandırılmış.

UYGARLIKLAR TARİHİ I VE UYGARLIKLAR TARİHİ II: ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLER İÇİN ÇALIŞMA KİTABI TARİH EĞİTİMİNDE ÖNEMLİ BİR İHTİYACI KARŞILIYOR!

Tarih Vakfı, Ders Kitaplarında İnsan Hakları III. (DKH3) Projesi kapsamında Uygarlıklar Tarihi alanında öğrenci ve öğretmenler için iki adet çalışma kitabı hazırladı. Kitapları, Proje koordinatörü Gülay Kayacan'ın kolaylaştırıcılığında

Dilara Kahyaoglu, Nilgün Yaman, Aydan Demirkuş, Elif Aköz, Işıl Kandolu, Özge Küçükosman ve Hasan Sungur'dan oluşan yedi kişilik bir tarih öğretmenleri ekibi hazırladı. Yayına Gürel Tüzün, Gülay Kayacan ve Hazal Özdemir tarafından hazırlanan ve Uygarlıklar Tarihi I ve Uygarlıklar Tarihi II adını taşıyan kitaplar 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ve tarih öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinde kullanılıyor. Birinci kitapta: İlk Insandan İlk Uygarlıklara, Mezopotamya (Sümer, Babil, Asur), Minos (Girit)-Miken-Yunan-Helen, İran (Medler, Persler, Sasaniler), Antik Hint Tarihi, Çin, Anadolu(Hittit, Lidya, Frigya, İyon, Urartu, Truva), Roma-Bizans (Hristiyanlığın doğuşu), Doğu Akdeniz (Fenike, İbrani) ve Amerika (Maya, İnka, Aztek) konularında toplam seksen etkinliğin yer alıyor. Etkinliklerin tamamı öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi; harita, metin ve film okuma ve yorumlama, binlerce, yüzlerce yıl öncesinde bugünkü dünya ve toplumsal yaşam arasında ilişki kurma becerilerini artırmayı hedefliyor.

Aynı amaçlarla hazırlanan Uygarlıklar Tarihi II kitabındaki konular ise şöyle: Kültür ve kent üzerine kavramsal tartışmaların yer aldığı giriş etkinliklerini; "Bozkır, Göçebe ve Barbarlık Nedir?" başlıklı altındaki etkinlikler takip ediyor. Toplam 45 etkinliğin yer aldığı ikinci kitapta "Atlı Göçebe Kültürü", "Ortaçağ'da Avrupa", "Bizans", "İslam Tarihi ve Uygarlığı", "Türk İslam Devletleri" ve "Haçlı Seferleri" yer alan diğer konulardır.

TANZİMAT DEVLETİ, VERGİ SİSTEMİ VE TOPLUMSAL ADALET, 1839-1908

NADİR ÖZBEK

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca büyük mültezimleri, onlara kaynak sağlayan büyük sarrafları ve bu kesimlerin İstanbul bürokrasisi içindeki yüksek rütbeli hamilerini taşıyıcı etmiş olsa bile, 20. yüzyıl başında taşrada eşraf ve yerel mülki amirler arasında iltizam gelirlerinin paylaşılması noktasında yeni bir ittifakla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Yerel idare meclislerine hâkim olan ve mülki amirler üzerinde nüfuz sahibi olabilen bu ittifak aşar vergisinin nitelik değiştirmesi veya iltizam sisteminin kaldırılması önündeki en büyük engeli oluşturuyordu.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin gündemindeki en önemli maddelerden birini maliyeyle ilgili sorunlar oluşturmuştu.¹ Tanzimat Fermanı'yla birlikte yeni bir mali rejimin temellerinin atılması yönünde kesin bir irade belirmişti. Aslında Tanzimat'tan önceki son elli yıllık dönem bir bunalım ve yapısal dönüşüm evresiydi.² Tanzimat Fermanı bir bakıma bu bunalım ve arayış döneminin sonucunda ulaşılan program-sal çerçevenin bir ifadesiydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin temel sorununu yeni askeri ve idari teknolojilerin finansmanı için kaynak yaratılması oluşturmuştu. Savaş teknolojilerindeki dönüşüm ve bunun bir gereği olarak gelirlerin artırılması ihtiyacı mali sistemin yapısal dönüşüm ihtiyacının arkasındaki temel unsurdur. Osmanlı maliyesinin geçirmiş olduğu bütün yapısal dönüşümler beraberinde devletin niteliğinde de belirleyici dönüşümleri getirmişti. Maliyeyle ilgili meseleler yapısal düzlemde devletin niteliğini belirlerken, bu sorunlar bir yandan da rejimin meşruiyeti, toplumsal muhalefet, direniş ve isyanlar gibi devlet-toplum ilişkilerine ilişkin önemli göstergeler barındırıyordu.

Gerek Tanzimat öncesi gerekse Tanzimat sonrası Osmanlı vergi gelirlerinin en önemli kalemlerinden birini aşar vergisi oluşturmuştur. Her ne kadar aşar sözcük olarak onda bir anlamına geliyorduydu da verginin oranı, ürünün cinsi ve toprağın verimliliğine bağlı olarak mahsulün onda biri ile üçte biri arasında değişiyordu.³ Bir yandan da aşar vergisi tanımı gereği hasat sonrası mahsul henüz tarladan kaldırılmadan aynı olarak tahsil edilen bir vergiydi. Ancak Tanzimat sonrası dönemde ekonominin parasallaşmasının da etkisiyle aşar vergisinin yine ürün vergi gibi hesaplanıp nakdi olarak tahsil edilmesi yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştı. Her iki durumda da köylünün ürününü tarladan istediği zaman kaldıramayışı türlü sıkıntılar doğuruyor ve Osmanlı köylüsü üzerinde tahammülü zor eziyetlere yol açıyordu. Tarihçiler, aşarın genellikle tahsil yöntemleri nedeniyle şikâyet konusu olduğu noktasına dikkat çekmişlerdir. Ancak, tahsilat yöntemlerinin doğduğu sorunlar bir yana, aşar vergisi, gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olması itibarıyla vergi rejiminin adaletsiz bir nitelik taşımasına yol açıyordu. Öyle ki, küçük ölçekli ve

geçimlik üretim yapan tarımsal nüfusun tamamı, mahsullerinin kendi tüketimleri ve tohumluk ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağı dikkate alınmaksızın aşar vergisine tabi tutuluyordu. Dahası aşardan elde edilen gelirlerin çoğunluğu bu kesim tarafından karşılanıyordu. 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin tarımsal bir nitelik taşıdığı ve küçük üreticiliğin temel tarımsal yapıyı oluşturduğu hatırlandığında, adaletsiz yapıyla aşar vergisinin çok geniş bir köylü nüfusu kapsamına aldığı açıklık kazanır. Osmanlı tarımsal üreticilerinin neredeyse tamamı aşar vergisi nedeniyle devletin memurları veya aşar toplama yetkisini satın alan mültezimlerin adamlarıyla karşı karşıya gelmekteydi. Bu nedenle, tarımsal üreticiler için Osmanlı toplumsal ve siyasal rejiminin adaletli olup olmadığının temel ölçülerinden birisini aşar vergisinin pratikte uygulanan şekli, verginin oranı ve tahsil yöntemlerinin oluşturduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı'nda aşarın toplanma usulü, yani iltizam sistemi açık bir eleştiriye tabi tutulmuş ve bu sistem "hiçbir vakitte semere-yıl nâfi'ası görülmeyen âlât-ı

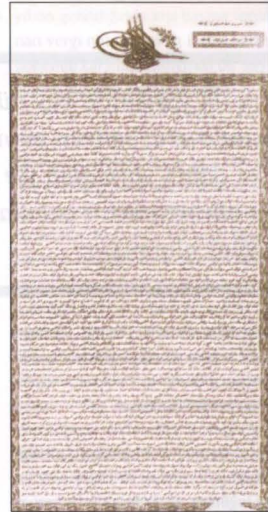
tahribiye" olarak nitelenmişti.⁴ Ancak söz konusu tarih itibarıyla Osmanlı bürokratlarının gündeminde aşar vergisinin temel niteliği itibarıyla toplumsal adalet noktasında doğrudan sorunlara ilişkin bir değeri dirmenin izine rastlanmıyordu.

Osmanlı tarihçiliğinde genellikle Tanzimat Fermanı'nın vergi adaletini sağlamak yönünde bir niyeti ifade ettiği kabul edilir. Gerçekten de fermanda iltizam sisteminin kaldırılması ve ardından herkesin "emlak ve kudretine göre bir vergi-yi münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade bir şey" alınmayacağı açıkça vurgulanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı yöneticilerinin Tanzimat'ın ilk yıllarında iltizam sistemini kaldırarak yerine muhassıllık sistemini geçirme doğrultusundaki çabalarına tarihçilerce sıklıkla değinilmiştir.⁵ Oysa muhassıllık sisteminin kurulmasındaki esas amaç vergi adaletini sağlamaktan çok, bir zümre olarak mütezimlerin, onlara kredi sağlayan sarrafların ve eyalet valilerinin gücünü kırarak merkezi hazinenin vergi gelirleri üzerindeki payını artırmaktır. Muhassıllar bir bakıma mütezimlerin yerine ikame edilmişti; muhassıllık taşra yönetim sisteminde eyalet valilerinin gücünü sınırlamak üzere, eyalet valilerine yakın yetki ve maaşa sahip bir memuriyet olarak tasarlanmıştır. Tanzimat Fermanı vergi adaletinin tesisi konusunda açık bir söz vermemekle birlikte bu konuda geniş toplum kesimlerinde önemli bir beklenti yaratmıştı. Ancak bu beklentinin karşılanması muhassıllık sisteminin kendisinden çok verginin dağılımının servet ve gelir tahririne dayanan bir esasa bağlanmasıyla mümkün olabildi. Bu yönde çabalar ise somut uygulamaya dönüştürülemedi.⁶

Tanzimat yöneticilerinin aşar vergisini gelir ve serveti esas alan bir çerçevede yeniden düzenlemek yönünde bir düşünceleri hiçbir zaman olmadı. Tanzimat'ın vergi konusunda getirdiği en önemli değişiklik önceki dönemde tekalif-i örfiye genel başlığı altında alınmakta olan birçok vergi kaleminin birleştirilerek vergi-i mahsusa veya basitçe "virgü" veya "ver-

gi" adı altında yeni bir vergi tahsis edilmesidir.⁷ Aşar vergisinin niteliğine ilişkin bir rejim değişikliği düşünülmeyişi için, fermanda sözü edilen ve herkesin servet ve gelirine göre ayarlanması öngörülen vergiyi işte bu vergi-i mahsusa oluştuyordu.⁸ Kuşkusuz söz konusu yeni "vergi"nin kişinin servet ve gelirine göre paylaştırılabilmesi, her şeyden önce emlak ve temettü sayımlarının yapılmasını gerektiriyordu. Erken Tanzimat yöneticilerinin imparatorluk çapında emlak ve temettü tahrirleri oluşturmak yönünde önemli girişimleri oldu. Ancak bütün çabalara rağmen 1858 yılı ve sonrasında yeniden başlatılacak olan tahrir ve kadastro çalışmalarına kadar yeni "vergi"nin tahrire dayanan bir niteliğe büründürülmesi mümkün olmadı.⁹ Bu nedenle vergi-i mahsusanın vergi mükellefleri arasında paylaştırılmasının mahalle ve köylerde "komşu" ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Köy veya mahalle topluluğu vergi-i mahsusanın tamamından kolektif olarak sorumlu tutuldu ve belirlenen vergi toplamının mükellefler arasında paylaştırılması ve tahsilatı topluluk tarafından gerçekleştirildiği için bu vergi "ancemaatin vergi" adını da aldı. Tahrire dayanan bir vergi olamayan ancemaatin vergi, 1860'ta yeni kadastro usullerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla gelişen süreç içerisinde yerini emlak ve temettü vergilerine bıraktı.

Emlak ve temettü vergilerinin, vergi yükünün tarımsal ekonomiden kent ekonomisine ve servet sahibi kesimlere kaydırılması ve vergi adaletinin tesis edilmesi yönünde önemli bir imkân yaratacağı açıktır. Ancak bütün gelişmelere rağmen emlak ve temettü vergilerinin vergi gelirleri içindeki yeri hep sınırlı kalmıştır. Vergi-i mahsusanın ise bu doğrultuda bir katkısı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Vergi-i mahsusa, Tanzimat'ta birlikte vergi konusunda bir rahatlama beklentisine giren ve aşarla zaten önemli bir vergi yükünü sırtlamış bulunan Osmanlı köylüsünün yükünü artırmanın ötesinde bir anlam ifade etmedi. Ağır olarak küçük ölçekli tarım veya geçimlik üretimle meşgul olan Osmanlı köy-

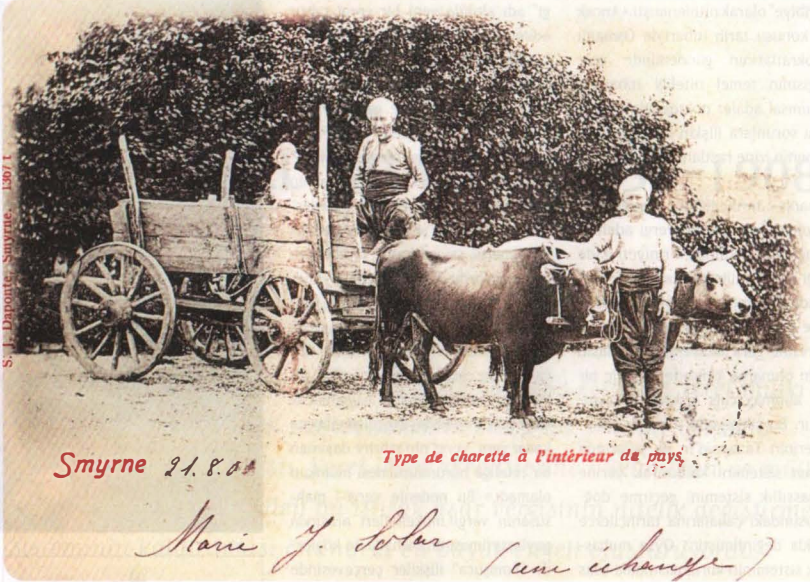
Abdülmecid (1839 – 61) devrinde 3 Kasım 1839'da yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı'yla birlikte yeni bir mali rejimin temeline atılması yönünde kesin bir irade belirmişti. Aslında Tanzimat'ın önceki son elli yıllık dönem bir bunalım ve yapısal dönüşüm evresiydi. Tanzimat Fermanı bir bakıma bu bunalım ve arayış döneminin sonucunda ulaşılan programal çerçevenin bir ifadesiydi.

Abdülmecid portresi Pera Müzesi, 19. yy ortası.

lusu için vergi adaletinin sağlanması her şeyden önce vergi yükünün gelir ve servet sahibi kesimlere kaydırılmasıyla sağlanabilirdi. Bu ise ancak gelir yerine gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olan aşarın lağvedilmesi veya kapsamlı bir dönüşüm geçirmesiyle mümkün olabildi. Bu dönemde Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün azaltılması bir yana, devlet harcamaları artırtıktan tarımdan beklenen vergi gelirleri ve dolayısıyla vergi tahsilatına ilişkin

Tanzimat sonrası dönemde ekonominin parasallaşmasının da etkisiyle aşar vergisinin yine ürün vergisi gibi hesaplanıp nakdi olarak tahsil edilmesi yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştı. Her iki durumda da köylünün ürününü tarladan istediği zaman kaldıramayışı türlü sıkıntıları doğuruyor ve Osmanlı köylüsü üzerinde tahammülü zor eziyetlere yol açıyordu.

Evel Zaman İçinde
İzmir, Uğur Yeğin.

Smyrne 21.8.00

Type de charette à l'intérieur du pays.

Marie J. Soler (une ichange)

1850'li yılların ilk yarısında köy düzeyinde maktu olarak belirlenen aşar bedelinin köylüler arasında arazilerinin büyüklüğüne göre paylaştırılması öngörülmüştür. 1890'lı yılların ikinci yarısında ise yine bu doğrultuda özellikle Ahmed Şakir Paşa gibi reformcu bürokratların çabalarıyla bazı pilot uygulamalar gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır.

önlemler daha da artmış, sonuçta aşar vergisinin vergi gelirleri içindeki payı yükselerek belli bir seviyede istikrara kavuşmuştur.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avusturya, Rusya ve daha sonraları İngiltere ve Fransa'nın askeri ve diplomatik baskılarının sonucunda Osmanlı merkezi yönetimi askeri harcamalara önemli ölçüde kaynak ayırmak durumunda kalmıştı. Modern silahlarla donatılmış düzenli bir ordu kurmak, merkezi bürokrasiye dayanan yeni bir idari yapı oluşturmak büyük ölçekli mali kaynakların seferber edilmesini gerektiriyordu. 19. yüzyıl öncesinde vergi kaynaklarının önemli bir kısmına aracı unsurlar ve eyaletlerdeki yerel güç odakları tarafından el konulduğundan merkezi hazineye aktarılabilen kaynaklar

hayli sınırlıydı. 1760'lardan 1830'lara kadar uzanan dönemde büyük toprak kayıplarına yol açan savaşların finansmanı Osmanlı Devleti için büyük bir sorun oldu. Bütçe açıklarının kapatılması ve savaşların finansmanı için ilk aşamada iç ve dış piyasalarda borçlanma arayışına gidilmiş ve bir başka çözüm olarak da kağıt para uygulamasına başvurulmuştur.¹⁰ Esham ve kaime gibi uygulamalarla mali sorunlara kısa dönemli çözümler bulunabilmiş olsa da bütçe üzerindeki baskının kalıcı oluşu vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik uzun dönemli yapısal reformları zorunlu kılmişti.¹¹

Tanzimat dönemi reformları sonucu Osmanlı Devleti güçlendi ve merkezi hazine gelirleri önemli ölçüde arttı. Örneğin 1780 yılı itibarıyla merkezi hazine gelirleri hemen hemen 1560

yılı rakamlarına yakın bir seyir izlerken, 1780 yılından I. Dünya Savaşı'na uzanan dönemde vergi gelirleri yaklaşık on beş kat arttı.¹² 1841/1842 yılından 1911/1912 yılına gelindiğindeyse bütçe gelirleri kuruş olarak yaklaşık beş kat arttı.¹³ Ne var ki, söz konusu dönemde devlet harcamaları gelirlerden daha hızlı arttı. Kırım Savaşı yıllarında askeri harcamaları finanse edebilmek için önemli miktarda dış borç alınmak zorunda kalındı. Yüzyılın son çeyreğinde askeri harcamalar toplam giderlerin %50'si ve devlet harcamalarının da %40'ını oluşturuyordu.¹⁴ 1887/1888 yılında askeri harcamalar bütçe harcamalarının yaklaşık %51'lik bir bölününe ulaşmıştı.¹⁵ 1875-76 yılında borçların ve faizlerin ödenebilecek duruma gelmesi Osmanlı yönetiminin Avrupa mali çevrelerinin doğrudan gözetimi hatta boyundu-

SOUVENIR DE SMYRNE.

Groupe des Paysans de l'Intérieur

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin tarımsal bir nitelik taşıdığı ve küçük üreticiliğin temel tarımsal yapıyı oluşturduğu hatırlandığında, adaletsiz yapısıyla aşar vergisinin çok geniş bir köylü nüfusu kapsamına aldığı açıklik kazanır.

Evel Zaman İçinde
İzmir, Uğur Yeğin.

ruğu altına soktu ve böylece maliye üzerindeki baskılar daha da arttı.¹⁶ II. Abdülhamid döneminde 1881 yılında yapılan anlaşma gereği bazı önemli vergi ve gelir kalemleri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakıldı. Borçların düzenli ödenebilmesi için Osmanlı bütçesinin önemli bir kısmının borç ve faiz ödemesine ayrılması zorunlu oldu. Bu dönemde gider kalemleri içinde Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan kısım %25 ilâ %30'luk bir orana ulaştı.¹⁷ 1887/1888 mali yılı verilerine göre bütçe harcamalarının yarısı askeri giderlere, dörtte biri ise borç ödemelerine ayrılmıştı.¹⁸

Yeni bir ordu kuruluşu ve silahlanma ihtiyacı, modern idari kurum ve teknolojileriyle merkezi ve bürokratik bir devlet aygıtı oluşturma çabası ve 1856'dan itibaren içine düşmüş olan borç kıskacı Osmanlı maliyesi üzerinde ağır bir baskı oluşturdu. Her ne kadar dış borçlanma kısa vadede bir çözüm gibi görünse de, Osmanlı yöneticileri bütçe üzerindeki harcama yönlü baskıların ancak devlet gelirlerinin artırılması yoluyla karşılanabileceğinin her zaman farkında oldu.¹⁹ Gerçekten de Osmanlı yönetimi 1841/1842 mali yılında 562.911.000 kuruş olan toplam gelirlerini 1874/1875 mali yılına gelindiğinde 2.480.742.000 kuruşa, yaklaşık 4,5

katına çıkartabilmişti.²⁰ Bu rakamlar Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı merkezi yönetiminin vergi toplama kapasitesinin önemli ölçüde güçlendiğine işaret ediyor. Fuad Paşa 1861 yılında padişaha sunduğu bir takrirden Osmanlı Devleti'nin vergi toplama kapasitesini İngiltere ve Fransa'yla karşılaştırmış ve Osmanlı'da yaklaşık kişi başına 45 kuruş vergi toplanabilirken İngiltere'de bu rakamın 300, Fransa'da ise 250 kuruştan daha yüksek olduğunu ifade etmişti.²¹ 1875/1876 mali yılı itibarıyla bu rakamın yaklaşık 60 kuruşa çıktığını görüyoruz.²² 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Rumeli'de önemli miktarda toprak ve nüfus kaybedilmesinin yanı sıra uluslararası mali krizin de etkisiyle gelirlerde önemli bir düşme gerçekleşti. Savaşın hemen ardından özellikle aşar vergisi gelirlerinde hem nominal değer olarak hem de bütçe gelirleri içindeki pay itibarıyla düşüş oldu. Bunda kuşkusuz Rumeli'deki verimli toprakların kaybının payı yüksektir. Dünya ekonomisi kaynaklı krizin etkisi Abdülhamid döneminde özellikle 1890'lı yıllardan itibaren kırılmaya başlamış olmasına rağmen savaş öncesi rakamlara ancak 1904 yılından itibaren ulaşılabilirdi. Rumeli'nin kaybı nedeniyle nüfusun önemli miktarda azaldığını dikkate aldığımızda 1904

yılına gelindiğinde kişi başına toplanan vergi miktarının 93 Harbi öncesi dönemle karşılaştırıldığında bir hayli artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Vergi gelirlerinde 1890'lı yıllarda gerçekleşen bu kayda değer artış, bir açıdan Osmanlı bürokrasisinin hanesine yazılacak bir başarı olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu mali başarı Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı önemli bir bölgesel güç olarak tamamlamasını mümkün kılan en önemli unsurlardan birisi idi. Ancak bu başarının bedelini aslında aşar ve ağnam vergisi dolayısıyla Osmanlı köylülerinin ödediği açıktır.²³ Söz konusu dönemde işlenen toprak miktarında ve verimlilikte artışlar olduğunu biliyoruz. Ancak vergi gelirlerindeki artışı tek başına bu unsurlarla açıklamak mümkün değildir. Uluslararası ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine geliştiği, yani tarımsal ürün fiyatlarının görece olarak düştüğü bu yüzyılda, Atlantik ekonomisinin tarımsal ürünler alanında yarattığı olumsuz rekabet ortamı da düşünülürse, Osmanlı yöneticilerinin söz konusu mali başarısının küçük üretimle meşgul köylülüğün sırtına denli ağır bir yük yüklediği anlaşıyor.²⁴

Tarımsal üretimden merkezi hükümete aktarılan vergi miktarının bu derece artırılabilmesini mümkün kı-

Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa ve büyük sarraflardan Mıgırđıç Cezayirliyan kamu ihalelerinde, iltizam ihalelerinde işbirliği yapıyorlardı. İkili'nin güç kaybetmesi aynı zamana denk gelirdi.

Cezayirliyan'ın resmi Arsen Yarmen ve Ara Ağrıyan'ın Sultan II. Mahmud ve Kazaz Artin Amir'a kitabından alınmıştır.

Bu resmi sağlayan Nivart Taşçı'ya teşekkür ederiz.

bizzat devlet tarafından emaneten idare edilmekteydi. Daha da önemlisi iltizam sisteminin geçerli olduğu durumların çoğunda aşarın müzayade ve ihalesi süreçlerinde vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinin etkin rol alması sonucu, eşrafla devlet memurları arasında çoğunlukla yakın bir çıkar birliği oluşmaktaydı. Aşar tahsilatıysa yukarıda da işaret edildiği gibi mültezimlerin adamları ve onların yeterli olmadığı durumda zaptiye ve jandarmanın devreye girmesiyle azımsanmayacak bir sıklıkta cebri bir nitelik kazandı, hatta bazı durumlarda da tahsilat ancak askeri bir operasyon yoluyla icra edilebildi. Bu cebir unsuru 19. yüzyıl Osmanlı vergi rejiminin temelinde yatan en önemli olgulardan biridir.

Yukarıda da değinildiği gibi Tanzimat yöneticileri iltizam sisteminden topeykün kurtulmak istemişler ve bu doğrultudaki kararlılıklarını ferman metninde de açıkça ifade etmişlerdi. Osmanlı tarihçiliğinde Tanzimat'ın ilk yıllarında gündeme getirilen muhasıllık sistemi bu amacın hayata geçirilmesi yönünde bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Ancak iltizam sisteminin kaldırılması yönündeki ilk girişimler başarıya ulaşamamış ve kısa sürede eski usule dönmüştür. Bununla birlikte yüzyıl boyunca iltizam ve aşar tahsil usullerinde zaman içine yayılan önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Osmanlı tarihçiliğinin aşar tahsil usullerinin ve iltizam sisteminin geçirmiş olduğu evrim konusunda üretilmiş bilgiler son derece sınırlı kalmıştır. Genellikle Abdurrahman Vefik'in *Tekâlif Kavâidü* adlı eserinde sunmuş olduğu kronolojik çerçeveyin tekrarıyla yetinilmiş,

bu konuyla ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır.²⁶ Araştırmaların sınırlı oluşu nedeniyle iltizam sisteminin aşağı yukarı klasik yapısı içinde Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürdüğü yönünde genel ve yanlış bir kanı yerleşmiştir. Oysa iltizam sistemi ve aşar tahsil yöntemleri Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemleri boyunca önemli ölçüde değişmiştir.

19. yüzyıl Osmanlı yöneticileri öncelikli olarak aşar ihalelerine konu olan idari birimlerin mümkün olduğu ölçüde küçültülmesi yönünde çaba sarf etmişlerdir. Tanzimat öncesi dönemde aşar ihaleleri büyük mültezimlerin ve güçlü sarrafların hâkimiyetiyle sonuçlanmasına yol açacak şekilde İstanbul'da ve genel olarak eyalet birimi esas alınarak yürütülürken, Tanzimat sonrasında ihaleye konu olan birim, ihalelerin "karye be-karye" gerçekleştirilmesi ifadesinde de karşılığını bulduğu üzere, köy düzeyine çekilmeye çalışılmıştır. Zaman içinde büyük mültezimlerin sistem üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak üzere aşar nizamnamelerine daimi surette kısıtlayıcı yeni maddeler eklenmiştir. Örneğin bir mültezimin bir vilayet dâhilinde birden çok kazanın ihalesini alabilmesine izin verilirken, aynı mültezimin aynı vilayet dâhilinde birden çok sancağın ihalesini almasına izin verilmemiştir. Buradaki öncelikli amaç büyük mültezimlerin devre dışı bırakılması iken, bir diğer amacı da aşar ihalesinde taşeronluk sisteminin önünü almak oluşturunuyordu. Aşar ihalelerinin büyük mültezimlerden küçük mültezimlere doğru elden ele dolaşarak ikinci ve hatta üçüncü kademeye mültezimlere satılması, aracı unsurların sayısını artırmakta bu da bir yandan merkezi hazineye aktarılan vergi miktarının azalmasına, diğer yandan da köylü üzerindeki aşar vergisi yükünün daha da artmasına yol açmaktaydı.

Aşar ve iltizam sistemiyle ilgili 19. yüzyıla hâkim olan bir başka eğilim ise ihalelerin açık artırma yerine götürülmesiyle yapılması olmuştur. Osmanlı yöneticileri, maktuan ihale olarak isimlendirilen bu yöntemle risk faktörünü azaltmayı ve önceden belirlen-

miş bir gelir miktarını güvence altına almayı amaçlamıştı. Maktuan ihale bedelinin belirlenmesinde ise sayımlara başvurulmamıştır. Genellikle önceki yıllar aşar geliri ortalaması esas alınmış ve elde edilen ortalama rakama bütçe ihtiyaçlarına göre yıllık bir miktar zam yapılması tercih edilmiştir. İhalelere talip çıkmaması durumunda ise son çare olarak emaneten idare yöntemine başvurulmuştur.

Ölçeği değişmekle birlikte emaneten idare sistemi Tanzimat sonrası dönemde kalıcı bir nitelik kazanmıştır. İhalelere talep olmadığı durumlarda emaneten idare bir zorunluluk oluyordu. 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dönemlerinde ise tamamiyle emaneten idare yöntemine geçilmiştir. 93 Harbi sonrasında emaneten idarenin güçlendirilmesi ve kalıcı hale getirilmesi yönünde ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Ancak aşarın devlet memurları aracılığıyla idare edilmesinin beklenenden fazla masraflı olması bu sistemin de tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Aşar ve Ağnam Emaneti kaldırılarak iltizam sistemi tekrar tesis edilmiş ve mütezimler üzerindeki denetim yeni oluşturulan Aşar ve Rüsumat Idare-i Umumiyesi adlı yeni bir yapıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı yöneticilerinin mütezimlerin etkisini azaltmak üzere gündeme getirdikleri bir diğer uygulamayı da aşar ihalelerinin mütezimler yerine bizzat köy ahalisine verilmesi yönündeki çabalar oluşturmıştır. Burada köy halkıyla kastedilen çoğunlukla muhtar, imam, papaz veya ihtiyar heyeti mensupları olmuştur. Kuşkusuz bu tür ihalelerde açık artırma değil, bedelin maktu olarak belirlenmesi gerekmiştir. Ancak mütezimlerin aradan çıkartılması, ihalelerde finansman kaynağı olarak işlev gören sarrafların da devre dışı kalmasına yol açmıştır. Bu durumdaysa aşar ihalesi verilen muhtar veya diğer ileri gelenlerin sermayeleri hazinenin acilen ihtiyaç duyduğu nakit akışını karşılamaktan uzak olmuştur. Yine muhtar veya köy ileri gelenlerinin vergi tahsilatında istenilen sonucu alması çoğu zaman

mümkün olamamış ve bakayalarda artış görülmüştür. 1890'lı yıllarda benzer bir sitem yürürlüğe konularak köy halkının kendi aşar ihalelerini alması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde ihalelerde müzayedede yöntemi geçerli olduğu için, müzayedelerde köylülerin mütezimlere karşı başarılı olma şansı iyice azalmıştır. Böylesi ara bir yöntemin uygulanmasındaki amaç, köylülerin mütezimlere yönelik şikâyetlerin önünü almak olmuştur.

Aşar vergisi ve iltizam sistemine ilişkin en radikal değişikliği ise aşarın bir tür arazi vergisine dönüştürülmesi yönündeki çabalar oluşturmıştır. Bu çerçevedeki ilk uygulama 1850'li yılların ilk yarısında gündeme gelmiş ve köy düzeyinde maktu olarak belirlenen aşar bedelinin köylüler arasında arazilerinin büyüklüğüne göre paylaştırılması öngörülmüştür. 1890'lı yılların ikinci yarısında ise yine bu doğrultuda özellikle Ahmed Şakir Paşa gibi reformcu bürokratların çabalarıyla bazı pilot uygulamalar gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Ancak bu tür bir yöntemin aşar vergisi yükünün mülk ve servet sahibi kesimlere kaydırılması sonucunu doğuracağı açıktır. Söz konusu pilot uygulamalar mülk ve arazi sahibi kesimlerin sert muhalefetiyle karşılaşmış ve bu yöntemin yaygınlaştırılması yönünde istekli davranılmamıştır.

Aşar vergisi ürün üzerinden alınan bir vergi olmasına rağmen ihalelerin bedel üzerinden maktuan gerçekleştirilmesi vergiye konu olan ürünlerin rayiç fiyatını son derece önemli bir konuma getirmiştir. Fiyatların düşük olduğu dönemlerde mütezimler veya emanet memurları tarafından ürün olarak alınan aşar miktarının artırılması yönünde bir baskının ortaya çıkacağı açıktır. Fakat mahsul miktarıyla yerel fiyatlar arasında genellikle ters orantılı bir ilişki olduğu ve bunların birbirini dengeleyeceği düşünülebilir. Ancak 19. yüzyıl boyunca ve özellikle yüzyılın son çeyreğinde Atlantik ekonomisindeki değişimlerin de etkisiyle özellikle hububat fiyatlarının düşme eğiliminde olduğunu biliyoruz. Bu durum, iltizamın geçerli olduğu durumlarda mütezimlerin, emaneten idarenin geçerli olduğu durumlarda da devlet memurlarının köylüden ürün olarak gittikçe daha fazla miktarda aşar talebinde bulunmaları sonucunu doğurmuştur.

Aşar vergisi 19. yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesi için vazgeçilmez bir gelir kalemi olma özelliğini sürdürmüştü. Gayrisafı hâsıla üzerinden alınan bu ürün vergisi üreticinin elde ettiği mahsulün kendi ihtiyacını ve tohumluk ihtiyacına yeterli olup olmadığına bakılmaksızın her kopyula tahsil edilen bir vergi niteliği taşıyordu. Bu niteliğiyle aşar Osmanlı toplu

Mimar Gaspare Fossati tarafından 1862'de Darülfünun olarak yapılan ve Ayasofya'nın deniz tarafında bulunan bu bina Maliye Nezareti'ne devredildi, daha sonra da Meclis-i Mebusan binası oldu. 1933'te yandı.

Didar-ı Hürriyet, Kartpostalarla İkinci Mevzuatı 1908-1913. Sacit Kutlu.

İstanbul'un gerçek tadı.

Özel üretim enfes lokumları, geleneksel el sanatı ürünleri ve eski tekniklere yeni yorumlar getiren çağdaş tasarımlarıyla Sahi, İstanbul'un unutmaya yüz tuttuğumuz inceliklerini yeniden yaşatmayı hedefliyor. Sahi'nin Karaköy'deki cafe'sinde, yüzlerce yıllık tariflerine uygun olarak üretilen geleneksel tatlı ve tuzlu lezzetlerimizi kışın sıcak çay, kahve ve salep, yazın soğuk şerbetler eşliğinde tatmaya bekliyoruz.

ŞEHİR HATLARI

İstanbul Şehir Kültürü Dergisi

Her hafta İstanbul ile ilgili yeni bir konu başlığıyla e-dergimizi www.sahi.com.tr üzerinden izleyebilirsiniz.

AHMET MİDHAT'IN MADDİ / MANEVİ MEDENİYET AYRIMINI
BOZAN SEYAHAT

AVRUPA'DA BİR CEVELAN

NÜKET ESEN

Ahmet Midhat 1889 yılında Stockholm'de toplanan 8. Müsteşrikler Kongresi'ne Osmanlı Devleti tarafından resmi temsilci olarak yollanır. Hayatı boyunca ilgi duyduğu, bazı gazete ve dergilerini takip ettiği, romanlarında mekân olarak kullandığı Avrupa ülkelerine ilk defa gider. 3 Ağustos 1889 ile 26 Ekim 1889 arasında iki buçuk ay süren ve birçok ülkeyi kapsayan bu yolculuk Ahmet Midhat için çok önemlidir. Hem merak ettiği "uzak" diyarları görecektir hem de bunu Sultan Abdülhamid'in kongre temsilcisi olarak yapacaktır. Gezi sırasında her gün notlar tutarak oluşturduğu Avrupa'da Bir Cevlan başlıklı seyahatnamesini 1890 yılında yayımlar.

Ahmet Midhat
gençlik
yıllarında.

Bu seyahatname, Ahmet Midhat'ın dünyasına ışık tuttuğu gibi, 19. yüzyıl Avrupa'sını bir Osmanlı aydınının nasıl algıladığını da göstermektedir. Kültür tarihi açısından çok değerli bir kaynak olan bu kitap, yayınlanışının üzerinden neredeyse 125 yıl geçmiş olmasına rağmen henüz Latin harflerine çevrilip bir kitap olarak basılmamıştır. Büyük boy 1.044 sayfa olması ve içindeki yabancı yer isimleri ve yabancı kaynaklı kelimelerin çokluğunun göz korkutucu bulunması bu işe girişmesini geciktirmiş gibidir.

Birçok araştırmacı gibi ben de, seyahatnamenin ilgimi çeken bölümlerini orijinal Arap harfli halinden okudum halde, tümünü okumamıştım. Bir kitabın dipnotunda bu metnin 2009 tarihli basılmamış bir yüksek lisans tezi olarak Latin alfabesine çevrildiğini keşfedince çok mutlu oldum. Hemen internet üzerinden metnin tamamını indirdim. Nazmiye Arzu Açıl'ın Fatih Üniversitesi'nde hazırladığı bu çalışmanın, özellikle yabancı kökenli kelimelerde birçok fahiş okuma hatası içermesine rağmen çok emek isteyen, çok gerekli olan ve do-

layısıyla son derece takdire şayan bir iş olduğunu düşünüyorum.

Avrupa'da Bir Cevlan, tipik bir Ahmet Midhat metni üslubundadır. Kurmaca ve kurmaca dışı eserlerinde kullandığı, okuyucusuna hitap eden, kendi duygu ve düşüncelerini ortaya döken samimi ve babacan bir sestir karşımızdaki. Fakat metindeki bu anlatıcı sesi, en baskın ses olmakla birlikte tek ses değildir. Stockholm'de kongre sırasında tanıştığı ve tartıştığı kişilerle karşılıklı konuşmalarına da metinde yer verir Ahmet Midhat. Ayrıca başta Madam

Gülzar ve Doktor Yanpolski olmak üzere dost olup çeşitli Avrupa şehirlerine birlikte yolculuk ettiği kişilerin sesleri ve dolayısıyla görüşleri de anlatıda yer alır. Carter V. Findley'in Türkçede kitap olarak yayınlanan uzun makalesi "Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da" bu seyahatnameyi değerlendiren önemli bir çalışmadır.

YOLA ÇIKIŞ

Ahmet Midhat, İstanbul'dan bindiği bir Kamboç vapuru ile Marsilya'ya doğru yola çıkarken son derece heyecanlıdır. Anlatısına bir gerilim katarak başlamak istercesine tam bir Ahmet Midhat üslubuyla, bindiği geminin batma ihtimali üzerinde durur.

"...efendim eşyaları kabineye yerleştirmek için içeriye girdiğim zaman yatağın başucunda aynı tuğla şeklinde bir pakeci ağaç mantarlar gördüm ki bele kusanmak için dört parmak enliliğinde bir şerit üzerine tertip etmişler. Bunu görünce artık ne olduğu anlaşılabilir olur mu? Maazallah meğer gark olduğu zaman bunları

Fennîye
Devrimi'nin 100.
yılı vesilesiyle
Sergi-i Umumi
kapsamında
Eiffel Kulesi'nin
açılışı Ahmet
Midhat'ın
Paris'e
varmasından
aylar önce
yapılmıştı.
Sergi-i Umumi
esnasında
kulenin
aydınlatılması,
tablo Georges
Garen.

İel Kulesi yeterince yüksek değildir. Okuduğu ve fotoğraflarını gördüğü Paris mekânlarını gözünde fazla büyüttüğünü anlar. (110)

Ahmet Midhat Paris'te bir gün kaldıktan sonra yine trenle yoluna devam ederek Belçika, Almanya, Danimarka üzerinden İsveç'e, Müsteşrikler Kongresi'nin yapılacağı Stockholm'e varır. Stockholm dönüşü birçok Avrupa şehrinde birkaç gün kalacak, Baedeker'in, Ahmet Midhat'ın "Delail-i Seyyahin" diye çevirdiği gezi rehberi yardımı ile bu şehirleri gezecek, her akşam oteline geldiğinde o gün gördükleri ile ilgili notlar tutacak ve seyahatnamesinde bunları ayrıntılı olarak anlatacaktır.

ASIL HEDEF STOCKHOLM

Ahmet Midhat uzun vapur ve tren yolculuklarının sonunda görev yeri olan Stockholm'e vardığında 15 gündür yıkanmamış olduğunu fark eder! İlk işi Grand Otel'de odasına banyo küveti ve kovalarla sıcak su taşıtıp yıkanmak olur. Üstelik önce otelin görevlendirdiği güzel bir kadın berber tarafından tıraş edilir ve bir kadın tellak tarafından "edepli bir biçimde" yıkanır. Burada derlenip toplanıldıktan sonra tüm yolculuk boyunca giyimine kuşamına ve genel görünümüne hep dikkat edecek, yerine göre uygun kıyafetler giymek ve "doğru" davranmak için çaba sarf edecektir.

Tüm yolculuğu boyunca bildiği kadarıyla Avrupa adetlerine uymaya çalışıran Ahmet Midhat, mesela sigarasını unuttuğu bir tren yolculuğu sırasında çok tiryaki olmasına rağmen ayıp olur diye kompartımanındaki kimse-den sigara isteyemeyecektir. Seyahatte karşısına çıktıkça, bir Osmanlı için yeni olan açık büfenin nasıl bir şey olduğunu, lokantalarındaki alakart ve tablodot yemek farkını ayrıntılı olarak anlatır. Batı usulü yemek yemeyi de kendi üslubuyla, "bıçak çekip çatal sallamak" olarak ifade eder. (1085) Bunları anlatırken, birkaç yıl sonra yazacağı *Avrupa Adab-ı Muâzereti yahut Alafranga* (1894) başlıklı kitabını yazma sebebini de sanki önceden açıklar.

"Binaenaleyh devlet ve milletinin şanını muhafaza gayretinde bulunanlar bu babda zerre kadar mübalatsızlık etmeyip kusur göstermemek için her ne lâzım ise yapılmalıdır. Hatta Avrupa'nın adab-ı resmîye ve gayri-resmîyesine dair kendileri için bile bir takım kitaplar telif ve neşr edilmiş bulunduğundan Osmanlılar için bunların bir kaç tanesinden muktebes olarak bir kitab telifi taht-ı vücubda gibi bir şeydir." (280)

Stockholm'de Ahmet Midhat'ın en çok hayrete düşüren şeylerden biri oradaki düzendir. İnsanların zor kullanılmadan kurallara uymalarına hem şaşırır hem de hayran kalır. Çeşitli resmi kıyafetler içindeki Müsteşrikler Kongresi üyelerinin, kaldıkları otelden Kraliyet Sarayı'ndaki davete gidishlerini seyretmek isteyen kalabalık

lık ahalî saraya giden yolun iki yanına dolmuşştur. Ahmet Midhat'ın dikkatini çeken buradaki halkın otokontrollü davranışdır.

"Sarayın önü bizim Eminönü kadar ancak vasi bir meydan olup kadın erkek seyirci-i ahalî ile hakikat iğne atılsa yere düşmeyecek derecelerde memlu idiyse de güzergâh olmak üzere polis tarafından gereç ile çizilen iki çizgi guya iki duvar imiş de halkın tecavüzünü mene kifayet eyliyormuş gibi kunduraların burnu bu çizgileri tecavüz etmiyor idi." (175)

Kongreye ilk katıldığında Osmanlı Devleti'nin önceden bilmesi ve yapmış olması gereken birçok şeyi orada son dâkikada öğrenir. Kongreye sunulacak kitapların tüm ülkeler tarafından aylar önceden daimi komis-

yonu gönderilip kaydedildiğini fark eder. Bu kongre için yazılmış olan bildirilerin de aynı biçimde daha önceden yollanmış olması gerektiğini orada öğrenince önemli bir tanıtım fırsatının kaçırıldığına üzüülür.

"Meğer kongreye takdim olunacak kitaplar âdeta bir kaç mah evvel takdim olunmalı imiş de bunların muayene ve kaydı için beş altı aydan beri müteşekkil olan daimi komisyona havale kılınmalı imiş. Hatta suret-i mahsusa da kongre için tahrir ve telif olunan makaleler ve kitaplar dahi böyle evvelden gönderilip kaydedtirilmeli imiş. Bu habersizlik ve tecrübesizlik bizi bir isticlal mecburiyetine duçar eyledi ise de isticlal de faide-yi tammesi olamayıp götürdüğünüz kitapların ancak bir mikdarı kaydedtirilebilmiş ve onların da daha az bir mikdarı komisyon tarafından tedkik olup malum [Muallim Naci Efendi ile malum [Muallim] Zihni Efendi altından mamul birer mükafat madalyasına nail olabilmıştirlir. Hele mahsusen kongre için ne kendi tarafımdan ve ne de vatandaşlarım canibinden eserler yazılıp takdim edilememiş olmasına büyük teessüf edilmiştir. Bu babda lâzım gelen izahata evvelce destes edilmiş olsa idi kongrede daha lâyıklı iş görülmüş olacağı derkâr idi. Bununla beraber hamden summe şükra nâm-ı celil-i Osmanîmiz mil-i saireden aşağı ihraz-ı şân etmemiştir." (156)

Kongreye çeşitli ülkelerden gelmiş olan delegeler birkaç gün sonra bir tanışma davetinde bir araya gelirler. Burada da Ahmet Midhat hazırlıksız yakalanır. Herkes birbirine kartvizitlerini verirken bunu da akıl etmemiş olan Ahmet Midhat önce müşkül durumunda kalır, bir süre sonra da kartviziti bitenlere katılarak adını ve biraz uzun olan unvanını tanıştığı delegelerin defterlerine yazmaya başlar.

"Mutbaa-i Âmire müdiri ve meclis-i umur-ı sıhiye azalığı ile beraber kârimînalara baş kâtibi ve Terceman-ı Hakikat Gazetesi baş muharri-i rütbe-i bâlâ ashabından olarak Devlet-i Âliyeyi Osmaniye tarafından

Orientalistler Kongresinin sekizinci içtimasına mebus Ahmed Midhat." (172)

Ardından gelen İsveç kralının özel daveti ise pek şaşıla olur. Kralın meclise gelmesiyle davettekiler büyük bir tezahürat yaparlar. Bunu fırsat bilen Ahmet Midhat, Sultan Abdülhamid'e yönelik olduğu çok belli olan uzun bir hükümdar methiyesi yazar.

"...hükümdar denilen şey bir milletin timsal-i mücessem-i kudsiyeti demektir. Sancaktaki şân ve şeref bu kudsiyeti bi-ruh olarak tasvir edip hükümdar ise kudsiyeti milliyeti milletin sancağından daha âli bir mertebe-i behcete terfi eder bir sancak-ı zi-ruhtur. Hükümdar-ı meşruunu sevmeyen ve hak-ı müstehakında tazimat ve tekrimat-ı layıkayı icra etmeyen adamlar insan ıtlakına bile şayan görölmezler." (196)

İlk kongre toplantılarında Ahmet Midhat önemli bir şeyi fark eder. Şark üzerine olan bu kongrede şark dilleri yoktur. Batılı şarkiyatçılar Fransızca, İngilizce veya Almanca konuşmak-tadırlar ve mesela Arapça yapılan konuşmaların Fransızcaya çevrilmesini talep ederler. Mısırlılar ise hiçbir Batı dili bilmedikleri için müşkül durumda kalırlar. Böyle durumlarda Ahmet Midhat Fransızcası ve az miktar Arapçası ile çeviri yaparak delegelere yardım etmeye çalışır.

Toplantıda konuşma sırası Ahmet Midhat'a geldiğinde yazar Batı'nın şark kadını resmedişi üzerinden oryantalizmle alay eden bir konuşma yapar. Batılı ressamların gözünde,

"... şark nisvanı bir sedir üzerine geliş güzel uzatırmış bir mahbubedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libası ise tesettürden ziyade tezeyyün için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir halde bulunduğu misillu karnı ve sinisi de hayal gibi ince ve şeffaf tüller ile nim-mesturdur. Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı

gü uzatırmış olduğu kol üzerine doğru büküm büküm dağılmıştır. Kendisinden bir kaç metre uzağa konulmuş bir murassa nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpuçu elinde ve onun da murassa ve kehrûbali ağızlığı ağzına karış bir vaziyettedir. Bir kaç sedefli dolap ve iskemle ve rahle ile tavana asılmış fanuslar odanın ziyneti olup kaimen bir zenciri cariye rengarenk tavus tüyünden mamul yelpaze ile mürevveh-zendir. İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği şark nisvanı budur vakia bu levha teması gözlere letafet verir güzel şeylerden ise de bir hakikat olmayıp bir hayal bir şiirdir." (208)

Ahmet Midhat'a göre, Şark kadınının gerçekte böyle olmadığına ispatı bu kadınların yetiştirdiği oğulların tarih boyu gösterdiği başarılarıdır. Osmanlı'nın maddi ve manevi başarılarını sayıp dökerken en çok tarih boyu yapılan fetihleri vurgular Ahmet Midhat. Ona göre, dünyaya hakim olan bu oğullar resimlerde çi-

Ahmet Midhat Paris'te bir gün kaldıktan sonra yine trenle yoluna devam ederek Belçika, Almanya, Danimarka üzerinden İsveç'e, Müsteşirler Kongresi'nin yapılacağı Stockholm'e varır.

Stockholm, 1890. Yağlı boya, Alfred Bergström (1869-1930).

Bir Berlin
uçağında
Madam
Gülner'in
İsrailiyle gidilen
Uçan Hollandalı
operasında
Ahmet Midhat
sahne ve
dekoran çok
etkilidir.

Berlin, Unter den
Linden, Victoria
Hotel'i 1890 und 1900
arası.

zilen bu "konkübin"lerin (cariyelerin)
çocukları olamazlar.

tetebbulardan istihrac eylemiş idim."
(215)

- İslam methiyesi/savunması peşinde
olduğu izlenimi yarattığı bellidir.

Birkaç gün sonra da Oxford Üniver-
sitesi hocalarından Profesör Max
Müller'in Türk lisanı üzerine yaptığı
bir konuşmayı dinledikten sonra bu
konudaki kendi görüşlerini yazar Ah-
met Midhat.

"Lisan-ı Osmani hakkında buraca
[burada] icra eylediğim tedkikatta
vara vara o kadar ileriye varmış idim
ki kitab-ı şarkiyede Türk kavminin
ve Türk lisanının doğrudan doğruya
Yafes Bin Nevh'in İNuh'unl "Türk"
nam oğluna mensubiyeti mukayyet
olduğunu gördüğüm gibi Avrupalıla-
rın "seyit" dedikleri halde ahval-i ta-
rihiyesini zalam-ı mechuliyet içinde
mesturgördükleri millet-i kadiminin
de mutlaka Türk olması lâzım gelece-
ğini ve medeniyette Türklüğün Ta-
taristan ve İran ve Afgan taraflarına
tesirinden ziyade Çin taraflarına te-
siri olmuş bulunmak lâzım geleceğini
yani Türklükteki kıdem-i medeniyet
Çiniye kıdımı kadar muhayyer-i ukul
olup herhalde Hazret-i Nuh aleyhiss-
elamin Türkçe mütekellim bulun-
maları bilc hükm edilmek lâzım ge-
leceğini Avrupa kitaplarının ettiğini

Bir başka gün bir başka dil tartışması
sırasında Ahmet Midhat Türkçenin
kökenleri üzerine birkaç kişiyle bir
tartışmaya girer (248-252). Söyledik-
leri araştırmaya dayalı bilgiye değil,
duygusal bir kendi dilini yüceltme
isteğine bağlı görüldüğünden ve
dolayısıyla pek afaki olduğundan,
pek fazla kimseyi ikna edemez. İddi-
alarını ispat edemediğinin kendi de
farkındadır. Tartışmada bulunan bir-
kaç kişinin kendisine bu konularda
okuyabileceği kitaplar önerdiklerini
de söyler. Belli ki Ahmet Midhat'ın,
dil konusunda fazla donanımlı olma-
dığını düşünmüşlerdir. İlginç olan
Ahmet Midhat'ın bunları üstünü ört-
meden anlatmasıdır.

Müsteşrikler Kongresi'nde bir Osman-
lı temsilcisinin olması tabii ki önemli-
dir ama Osmanlı Devleti'nin bu konu-
da yaptığı hazırlığın ne derece yeterli
ve temsilci olarak Ahmet Midhat'ın
kendisinin ne kadar başarılı olduğu
tartışılır. Ahmet Midhat'ın kongre
sırasındaki bazı fikir tartışmalarında bi-
limsel araştırma ve bilgiye dayalı gö-
rüşlerden ziyade duygusal bir Osmanlı

MADAM GÜLNAR İLE...

Ahmet Midhat Stockholm'de, asıl adı
Kontes Olga de Lebedev olan 35 ya-
şında Kazanlı Rus Madam Gülnar ile
tanışır. Madam Gülnar adı kadının
kendi seçimiyle kullandığı, kartvi-
zinde yazan isimdir; söylenegel-
diği gibi bu ismi ona Ahmet Midhat
vermemiştir. 8-9 dil bilen Gülnar
Osmanlıca da konuşur. Güzel piya-
no çalar, resimden anlar, tüm sanat
dalları hakkında bilgi sahibi bir ka-
dındır. Bu yönüyle birlikte seyahat
ettikleri dört hafta boyunca Ahmet
Midhat'ı sanat konularında eğitir.

Gülnar Stockholm'e Müsteşrikler
Kongresi'ne davetli olarak değil,
kendisi gelmiştir. Burada dost oldu-
ğu Ahmet Midhat ile beraber Paris'e
yolculuk yapar ve Paris'te aynı otel-
de kalıp beraber gezerler. Paris'te
Ahmet Midhat sanatla ilgili müzelere
ancak Madam Gülnar'ın zoruyla gi-
der. Zaten kendisi de resim sanatını
Osman Hamdi Bey'den öğrendiğini
ama ikinci hocasının da Madam Gül-
nar olduğunu söyler.

Ahmet Midhat Viyana'da Sefir Sadullah Paşa tarafından Osmanlı sefaretine yemeğe davet edilir. Yemekte Sadullah Paşa ile konuştuklarını aktarırken bu fırsatı değerlendirerek sona ermek üzere olan Avrupa gezisinde yaptığı bazı sonuçları ortaya koyar.

Viyana, Graben 1900.

Paris'ten önce gittikleri Berlin'de de Madam Gülnar Ahmet Midhat'ı Eski Müze'ye götürür. Ahmet Midhat orada gördüğü, Bergama'dan götürülen tarihi eserlerden sadece "Dr. Schnellmann'ın bizim Anadolu'da Bergama taraflarında icra eylediği hafriyat" (453) olarak söz eder ve on yıl önce bunlar müzeye eklenince müzenin öneminin arttığını söyler. Bu tür konularla aslında pek ilgilenmediği, gittiği şehirlerde onu asil ilgilendiren şeylerin teknik ilerlemeleri görmek olduğu yavaş yavaş ortaya çıkar. Elektrik ve ampuller, telefon, fonograf, ısınma için gaz kullanımı ilgisini çeker. Şehirleri gezerken belediye işlerine ve ulaşım vasıtalarına özellikle dikkat eder.

Gülnar ile birlikte birkaç opera ya giderler. Stockholm'de Aida ve Kopenhag'da izledikleri Carmen'den sonra Berlin'de Rigoletto'yu seyrediler. Operaların etkileyiciliğini tartışırken aralarındaki değerlendirmeye farkı ortaya çıkar. Gülnar operaların estetik olarak zevk vericiliğini vurgularken Ahmet Midhat didaktik olarak öğreticilikleri üzerinde durur. Bir başka Berlin akşamında yine Gülnar'ın ısrarıyla gidilen Uçan Holandalı operasında ise Ahmet Midhat

"...Eiþfel Kulesi karşısına geçtiğim zaman onu da hayalimdeki cesamet ve irtifaından daha pek az görür isem istiğrab olunmaz mı? Bu kuleye dair neler okudum! Neler yazdım! ... İşte şimdi o kulenin karşındayım. Hani ya bulutları yarıp zirvesi üst tarafına çıkacak kadar irtifa nerede?"

sahtane ve dekordan çok etkilenir. Sahnedeki deniz ve geminin gerçek gibi görünmesine şaşırır ve şimşekli fırtına sahnelerinde kullanılan mekanizmaları merak eder. Sanatta bile onu asil ilgilendiren şey tekniktir.

Ahmet Midhat ile Madam Gülnar, Stockholm'den Paris'e giderken Kopenhag, Berlin ve Köln'de kalarak bu şehirleri de gezmişlerdir. Trenle yaptıkları uzun şehirlerarası yolculuklarında çeşitli konularda bol bol tartışma fırsatı bulurlar. Madam Gülnar Rusya'daki toplumsal değişimleri anlatırken Ahmet Midhat ilerlemenin ancak devlet eliyle başarılacağını düşünür. Avrupalı düşünürlerin milletlerde yeniliğin halktan başlaması gerektiğini savunduğunu bilen Ahmet Midhat, yeniliğin ancak devlet

tarafından tepeden başlayabileceğine inanır. Ona göre Osmanlı'daki tüm yenilikleri III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid ve özellikle II. Abdülhamid gibi padişahlar yapmıştır.

Paris'te yaptıkları bir başka tartışma sırasında ise Ahmet Midhat Avrupa'nın sadece "terakkiyatı maddiyesi"ni beğendiğini, özellikle makinelerine özendığını söyler. Gülnar, Ahmet Midhat'ın maddi ve manevi dünyayı birbirinden ayırmasına itiraz eder. Avrupa şehirlerindeki binaları, bulvarları, bahçeleri ve en önemlisi temizliği ve düzeni beğendiğini kendisine hatırlatır; bunların zemininin kültür, yani manevi dünya olduğunu söyler. Ahmet Midhat bu sözleri Osmanlı'da da güzel mimari olduğunu söyleyerek geçitir.

Ahmet Midhat'ın özellikle Paris hayatı hakkındaki en büyük eleştirisi insanların çoğunun kirada oturmalarıdır. Ona göre ev ve aile çok önemli olduğundan ailenin oturduğu evin kendilerine ait olması istikrarlı bir hayat sağlar. Paris'te birçok karı-kocaların yatak odalarının ayrı olmasını, ayrıca çok sayıda gayri meşru çocuk doğmasını da manevi çöküş olarak tanımlar. Bir süre önce Madam Gülnar'ın annesi ve 9 yaşındaki oğlu da Paris'e gelerek onlarla aynı otelde kaldıkları için bu tartışmayı anne de vardır. Ahmet Midhat her şeyin evde üretildiği ve evde yaşadığı, kalabalık ailenin sürekli bir

rüyerek gezer. Gerekli gördüğü yerlerde araba kiralayıp arabayla daha hızlı gezme imkânı bulur. Sonra öğlene doğru otele dönüp yeni uyanmış olan Madam Gülnar'ı da alıp, onun istediği kültürel yerlere - mesela müzelerine veya tiyatroya - giderler. Tüm yolculuk boyunca Ahmet Midhat bol miktarda bira içer.

Yorulmak bilmeden Paris'te caddeleri, sokakları, meydanları, parkları, önemli binaları, mağazaları, kütüphaneleri, okulları, darphaneyi ve hastaneleri gezer Ahmet Midhat. Ayrıca Paris'in ünlü mezarlığı Pere Lachaise'e ve morga da gider. Sonuç-

Fakat zaman ilerlemiş, Paris'ten ve Madam Gülnar'dan ayrılma vakti gelmiştir. Dört haftadır tanıdığı, birlikte seyahat edip on gündür Paris'te aynı otelde kalıp beraber gezdiği Madam Gülnar ile ayrılmaları ikisi için de zor olur. Paris'ten sonra İsviçre'ye geçen Ahmet Midhat orada Stockholm'de tanıdığı Polonya asıllı Rus Doktor Boris Yanpolski ile buluşup memleketine dönüş yolunda bir süre de onunla yol arkadaşlığı yapar. Cenevre'den Zürih'e tren ve göller üzerinde vapurla yapılan bu yolculukta İsviçre'deki düzene, huzura ve doğa güzelliğine hayran kalır Ahmet Midhat. Bu ülkeye dinlenme-

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi denildiği zaman yalnız âli binaları muntazam caddeleri maiyet-i mütemeddinaneleri fılanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. ...kütübhanelerde müzehanelerde heyakil-i umumiye ve sairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlar ile zabt ve tahkim etmiştir ki ulum ve fünun ve edebiyat ve tarih guya apaşıkare tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir..."

arada bulunduğu kendi aile hayatını anlattıkça bunları yadırgayan her iki kadın da zaman zaman kahkahalarla gülerler. Bu Rus anne-kız Batı kültür ve yaşamına Ahmet Midhat'a göre çok daha yakındırlar.

PARİS PARİSİ

Ahmet Midhat için bu yolculuğun en heyecan verici kısmı uzaktan hayran olduğu Paris'tir. Paris'i karşı karşıya gezmek isteyen Ahmet Midhat her gittiği şehirde yaptığı gibi burada da ön hazırlık yapmadan dolaşmaya çıkmaz. Önce, başta Baedeker'in kitabı olmak üzere çeşitli kitaplardan Paris hakkında bol bilgi edinir, harita üzerinden şehirde gezeceği yerleri kararlaştırır. Büyük bir enerji ve iştahla gezen Ahmet Midhat geceleri sadece 5 - 6 saat uyur. Sabahın köründe, birlikte seyahat ettiği arkadaşları - mesela Paris'te Madam Gülnar - uyurken, otelden çıkıp şehrin sokakları boşken 2-3 saat kadar tek başına yü-

ta şehrin güzelliğine, düzenine ve temizliğine hayran kalır.

Ahmet Midhat'a göre bu seyahatin en heyecan verici kısmı Paris şehrinin kendisi olduğu kadar, oradaki Sergi-i Umumi'dir. Bu serginin en ilgi çekici bölümü ise "makinalar dairesi"dir. Oradan birçok makine katalogu toplar Ahmet Midhat. Pamuk, yün, ıplık dokuma makineleri ile ilgilenir; matbaa makinelerine bakar. Asansöre biner. Bu serginin makineler bölümü Ahmet Midhat'ın Batı'nın teknolojisine olan hayranlığını iyice pekiştirir. Gördüğü makinelere hep Osmanlı'da da bulunması arzusuyla bakar; gördüğü dekovili anlatırken hayal kurar.

"... güya Hünkar iskelesinden Akba-ba karyesine ve o civarda sakin olduğum o çiftliğe kadar bu şimendüferden bir hatt-ı temdid ettirmişim diye tatlı tatlı düşünüp öğlendiğim zamanlar dahi olmuş idi." (599)

ye gelenlerin çok olmasından dolayı çok sayıda otel olduğunu tespit eder. En ilgisini çeken şeylerden biri de İsviçre'deki otellerin çoğunda otel idarecilerinin son derece kıbar kadınlar olmasıdır.

AVRUPA'DA KADINLAR

Ahmet Midhat bu yolculukta hiç alışık olmadığı tarzda kadınlarla karşılaşır. Toplumda yeri olan, çeşitli mesleklerde çalışan, bilgili ve kültürlü olan bu kadınların "ahlaken bozuk" olmadıklarını görmek onu epey şaşırtır. Onlara saygı göstermek zorunda kalır. Yazdığı kurmaca ve kurmaca dışı eserlerde ortaya çıkan, kafasındaki kadın tanımlarına hiç uymayan kadınlardır bunlar. Hayatın içindekiler, her yerde erkeklerle yan yana dırlar ve "düşkün kadın" olmadıklarıdır. İlk şokunu Stockholm'de yaşayan Ahmet Midhat. Otel odasına gelen herber "yirmi iki yirmi beş yaşlarında nur gibi" bir kızdır. Berber

kızın mesleğini yaparkenki ciddiyeti Ahmet Midhat'ı da kıza karşı terbiyeli davranmaya mecbur eder.

"...kolları dirseklerden yukarıya kadar çıplak ve gerdanı göğüs ve enseye kadar dekolte koyuca lepiska saçları ve mai gözlü iri yapılı bir mahbube-i dilaral! Böyle şeyler daire-i menusi-yetimizin haricinde bulunduğundan şu güzel berber fevkalhad istigrabımı mucib oldu ise de kadıncağız öyle Fransızlarda emsali kesir olduğu üzere yılık sırnaşık bir şey olmayıp gayet ciddi tavırlı ve memuriyetini bir istikamet-i tamme ile rüyeti hususundaki azmı aşkar bir şey olduğundan ona mukabil bizim de vakar ve temkini muhafazada ehemmiyetli davranmaktığımız lazım geldi." (153)

Ayrıca Stockholm'de olduğu günlerde Ahmet Midhat, gayet saygılı davrandığı üst düzey kadınlarla birlikte gezer. Madam Gülnar dışında kongre başkâtibi Kont de Landberg'in eşi Kontes de Landberg de dostluk ettiği, davetlere beraber gittiği bir kadındır. Bir süre birlikte seyahat ettileri Prof. Goldvald'ın da beraberinde kızı Madam Görelmberg vardır.

Paris mağazalarında çoğunluğu kadın olan tezgâhtarlar ise Ahmet Midhat'ı hayrete düşürürler. Bu kadınların hepsi son derece kıbar ve şıktırlar. Onlar da Ahmet Midhat'ı kendilerine saygılı davranmaya sevk ederler. Berberlik, tezgâhtarlık gibi meslekleri yapan kadınları saygın bulmayan, hele genç ve güzel iseler böyle işlerde çalışmamaları gerektiğini düşünen Ahmet Midhat yine de bu kadınlardan etkilenir.

"Hele kadınlardan bazıları o kadar taze o kadar güzel o derecelerde süslü o mertebelerde nazkardırlar ki böyle bir kadının dükkancı edilmiş olmasına insanın acıyaçağı gelir. Adeta en muteber kadın huzurunda bulunulur imiş gibi terbiyeli ve nazık davranmak mecburiyeti kalbde hâsıl olur." (593)

Ahmet Midhat İsviçre otellerinde rast geldiği bilgili ve son derece zarif otel müdirelerini de anlattıktan

sonra Viyana'ya giden trende Doktor Yanpoliski ile birlikte arkadaşlık ettikleri bir kadından söz eder. Bu orta yaşlı Fransız kadınla gece trende sabaha kadar sohbet etmişlerdir. Yolculuğun sonuna doğru kadınların her yerde hayatın içinde olmalarına alışmış görünen Ahmet Midhat bu olayı yadırgamadan, kadının "iffetinden" şüphelenmeden anlatır. İstanbul'a dönüş yolundaki vapurda ise, kendi ifadesiyle birçok "muteber" Avrupa'lı kadınla tanışır. Ahmet Midhat bu yolculukta oldukça fazla "makbul" Batılı kadın tanımıştır.

YOLCULUK BİTERKEN

Ahmet Midhat son olarak Münih ve Viyana'yı da gezer. Viyana'da Dr. Yanpolski'den de ayrılıp eve dönüş yolunun geri kalanını tek başına yapar. Viyana'dan Trieste'ye gidip orada bindiği vapurla İstanbul'a döner. Bu iki buçuk aylık yolculukta en uzun kaldığı şehirler sırasıyla Paris, Stockholm, Viyana ve Berlin'dir. Ülkeleri değerlendirirken de Fransa'yı Avrupa'nın asıl merkezi olarak görür. Ahmet Midhat için Almanya teknik ilerleme yeri, İsviçre doğal güzellik ve sağlık merkezidir. Avusturya'nın tarihi ve Osmanlı ile olan ilişkileri ilgisini çeker.

Ahmet Midhat gezdiği bütün şehirleri, okuyucularının buraları iyice gözlerinin önünde canlandırabilmesi için sürekli İstanbul ile benzetmeler yaparak anlatır. Paris'te Champs-Elysees, Taksim ile Pangaltı arasındaki geniş yola benzer. Cenevre'nin sayfiyeleri Kızıltoprak, Erenköyü ve Büyüka'dayı andırır. Berlin'de şehrin biraz dışı Makriköy [Bakırköy] ve Ayastefanos [Yeşilköy] gibidir. Münih'te bir akşam Doktor Yanpoliski ile birlikte gittiği Orpheon adlı gece kulübü tarzı eğlence yerini ise, "bizim Beyoğlu'ndaki Concordia tiyatrosu" ile karşılaştırarak anlatır Ahmet Midhat. (1041)

Zaman zaman İstanbul ile karşılaştırmaların alanını genişletir. İsviçre gölleri üzerinde vapurla seyahat eden Ahmet Midhat buralarda vapur yolcularının düzgünlüğünü, temizli-

ğini över ve Şirket-i Hayriye vapurlarındaki bazı yolcuların rahatsız edici boyuttaki bakımsızlığını ve pisliğini eleştirir.

"Söz sırası gelmişken karilerimize şunu da arz edelim ki Avrupa'da vapurlarla seyahat eden yolcuların tuvalet hususundaki kusurları aff olunamaz. Muntazam bir salonda tuvalete ne derecelerde riayet edilmek lâzım gelir ise vapurlarda da o derecede riayet edilir....Yani bizim Şirket-i Hayriye vapurlarında murdarlıklarına taaffüplerine nazaran ne temas ne de takarrüb caiz olmadığı halde kabul edilen kasap ve bakkal çıkarıkları hâlindeki adamlar Avrupa'da olsa olsa yük katarlarına kabul olunabilip üçüncü sınıf yolcular miyânına bile idhal edilemezler." (1029-1030)

Ahmet Midhat Viyana'da Sefir Sadullah Paşa tarafından Osmanlı sefaretine yemeğe davet edilir. Yemekte Sadullah Paşa ile konuştuklarını anlatırken bu fırsatı değerlendirerek sona ermek üzere olan Avrupa gezisinde yaptığı bazı sonuçları ortaya koyar Ahmet Midhat. Sadullah Paşa ile Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı'nın tavrı tartışılmaktadır.

"Sadullah Paşa hazretleri asıl mahasin ile maayib arasının temyiz ve tayininde ziyadesiyle ehemmiyetli davranmayı bittavsiye:

- Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmeyi beğenmemeyi tayin ve hüküm olunmamıştır.

Kah Avrupa'yı kendimize numune-i terakki addederek balaya çıkartınız. Kah kendimizi dev ayinesinde görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şayan bulmayız. Bu ifrat ve tefritin her iki ciheti de ziyandır. Asıl maharet bu babda Osmanlıların ittiba etmeleri lâzım gelen tarik-i evsat ve savâbı bulmaktır.

Yollu idare-i efkar buyurdular ki bilahire Avrupa'nın terakkiyatı maddi ve manevi olmak üzere ikiye takdim edişim ve terakkiyat-ı maddiyesinin hayretle takdime mecburiyetinin ile

beraber terakkiyat-ı maneviyesinde ictinaba lüzum görüşüm işte müşarünileyhin bu sözü üzerine tamik-i fikirden neşet eylemiştir.

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi denildiği zaman yalnız âli binaları muntazam caddeleri maiyet-i mütemmeddinaneleri filanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesat-ı aliye ve sanaiyesini ve asar-ı tarihiyesini ve sairesini kütüphanelerde müzehanelerde heyakıl-ı umumiyeye ve sairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlar ile zabt ve tahkim etmiştir ki ulum ve fünün ve edebiyat ve tarih guya apaşıkare tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir. Terakkiyat-ı maddiyesinin bu cihetleri bizde fıkdan-ı külli halindedir. Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz." (1104-1105)

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat burada Avrupa'nın maddi ilerlemesinden söz ederken asıl sadece bilim ve teknikten söz etmemektedir. Yukarıdaki satırlarda Avrupa'nın kütüphanelerinden, müzelerinden, kıscası kültüründen de söz etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu konuyu Madam Gülnar ile de tartışmış ve Madam Gülnar Ahmet Midhat'ın Avrupa'da beğendiği her şeyin bilim ve teknikten ibaret olduğunu düşüncesini eleştirmiş, onun Avrupa'da hayran olduğu bazı şeylerin kültüre, manevi alana ait olduğuna işaret etmişti. Ayrıca Ahmet Midhat, seyahati sırasında çeşitli Avrupa ülkelerinde karşılaştığı sıradan insanların bilgisinden ve düzene saygısından olduğu kadar kibarlığından ve temizliğinden de hayranlıkla söz etmişti.

Ahmet Midhat kitabın sonuna geldiğinde, her zaman düşüncesini şekillendirmiş olan maddi/manevi ikiliğinden vazgeçmeden, uzak durulması gereken manevi alan içinde sadece Avrupa'da beğenmediği "aile ve ahlak" konularını bırakmış, Osmanlı'dan daha ileri bir konumda olduğunu teslim etmek zorunda kaldığı kültür konularını kendince Avrupa'nın maddi medeniyetine dâhil etmiştir. Avrupa'da maddi me-

deniyet olarak adlandırdığı ve faydalı bulduğu şeylerin dışında, bu yolculukta görüp takdir ettiği bazı manevi unsurları da kafasında kurguladığı ikilemi bozmamak için maddi medeniyet kategorisine aktarmıştır.

Ahmet Midhat, gezip görebildiği kadarıyla gözlerini kamaştıran 19. yüzyıl Avrupa medeniyeti karşısında kendi Osmanlı dünyasının üstünlüğü iddiasını devam ettirebileceği alanın iyice daraldığını hissetmiş görünmektedir. "Aile ve ahlak" konuları dışında, burada sözünü etmese de, mutlaka İslam inancının da üstün olduğunu düşünmesi Avrupa seyahatinden dönerken mutlak bir yenilgi duygusu yaşamasına engel olmuş gibi durmaktadır. Ama aile ahlakı ve dini inançlar bozulmadan -kadın anlayışı dâhil- Avrupa'dan öğrenilecek maddi/manevi çok şey olduğunu düşündüğü bellidir. Yine de Avrupa'ya fazla hayran olmuş izlenimi yaratmak istememektedir. Dönüş yolunda Avusturya'da artık vatan hasretinin çok arttığını, ailesini çok özlediğini söyledikten sonra şöyle der:

"...yine vatan dahilindeki ıtırablar gurbet sayılamaz. Gurbetin asıl belayası asil ecnebi diyarında takdir olunur. İstemem efendim Avrupa'yı istemem! Meğer devletimin hizmeti menfaati için mecburen gönderileyim." (1060)

VE SONRASI

Ahmet Midhat'ın bu yolculuğu, 1890'larda yazdıklarını epeyce etkilemiştir. Bu yıllarda yazdığı hikâyeye ve romanlarının yarısından çoğu Avrupa'da, özellikle de Fransa'da geçer. Meslek sahibi olup çalışarak para kazanan "namuslu" kadınlardan ne kadar etkilendiği hemen 1890 yılında yayınladığı *Diplomacı Kız* romanında görülür. İyi eğitim görmüş olan Parisli bir kız, çiçek buketlerinin içine şirirler koyup bunları sokakları satarak ailesini geçindirir. Romanın sonunda metnin anlatıcısı, kadınlara gelecekte doktor, eczacı, cerrah, yazar olabileceklerini, bunun için de iyi eğitilmeleri gerektiğini belirtir. Her zaman kadınların eğitilmesini

savunmuş olan Ahmet Midhat bunu kadınların ev içi hayatlarının, eş ve anne olarak işlevlerinin kalitesini yükseltmek için istemiştir. Avrupa yolculuğundan hemen sonra ise, kadınları evin dışına çıkaracak mesleklerle sahip olabilmeleri için de eğitimin gerekli olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.

Yine aynı yıl, 1890'da Fatma Aliye Hanım'ın *Volonté* çevirisinin yayınlanmasından hemen sonra Ahmet Midhat, onunla ilişkisi geçecek bir kadını yazar olma yolunda yüreklendirecek, ona yol göstermeye çalışacaktır. Acaba yaşadığı Avrupa tecrübesi olmasa, *Diplomacı Kız*'ın sonunda kadınlar için saydığı mesleklerden biri olan yazarlık yolunda Fatma Aliye'ye böyle destek olur muydu?

Ahmet Midhat'ın bu yolculuktan hemen sonra yayınladığı kurmaca dışı eserlerinden *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* da 1890 yılında çıkmış, roman türünün Batı'da ortaya çıkışını ve geçirdiği evreleri ele alan Avrupa kültürü odaklı bir kitaptır. Birkaç yıl sonra, 1894'te ise *Avrupa Adab-ı Muşerreti yahut Alafranga* başlıklı kitabını yazar Ahmet Midhat. Avrupa seyahati sırasında karşılaştığı ve belki de bilmediği için bazen müşkül durumda kaldığı Batı'nın toplumsal kurallarını, yaşam adabını Osmanlılara öğretmek üzere bu kitabı kaleme alır. Her iki kitap da Batı'nın "maddi medeniyeti" ile ilgili değildir.

Avrupa yolculuğu sırasında yaşadıkları ve maruz kaldığı Batı medeniyeti Ahmet Midhat'ı birçok açıdan dönüştürdüğü gibi, Onun kaleminde çıkan *Avrupa'da Bir Cevelan* da o dönemin Osmanlı okuyucusunu epeyce etkilemiş olmalıdır.

DİPNOTLAR

1. Nuzuliyet Arzu Açı, Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eserinin Latin alfabesine aktarımını, Fırat Üniversitesi Yüksek İhtisap Tercümesi, İstanbul, 2009. Buradan yapılan aktarımın ayntı numaraları metinde parantez içinde verilmektedir.
2. Nüket Eren, *Hikaye Anlatılan Adam: Ahmet Midhat*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 141-149.
3. Carver V. Finley, *Ahmed Midhat Efendi: Avrupa'da*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 15.
4. Kırpakkalıoğlu

ADIM ADIM İSTANBUL® VE GÜNÜBİRLİK GEZİLER

18 Aralık Cumartesi 2014
İstanbul'un Kuleleri

18 Aralık Cumartesi 2014
Cadde-i Kebir'de Lezzet Durakları

14 Aralık Pazar 2014
Kumkapı-Samatya

14 Aralık Pazar 2014
İstanbul'da Mimar Sinan Yapıları-II

20 Aralık Cumartesi 2014
Maçka-Teşvikiye-Nişantaşı

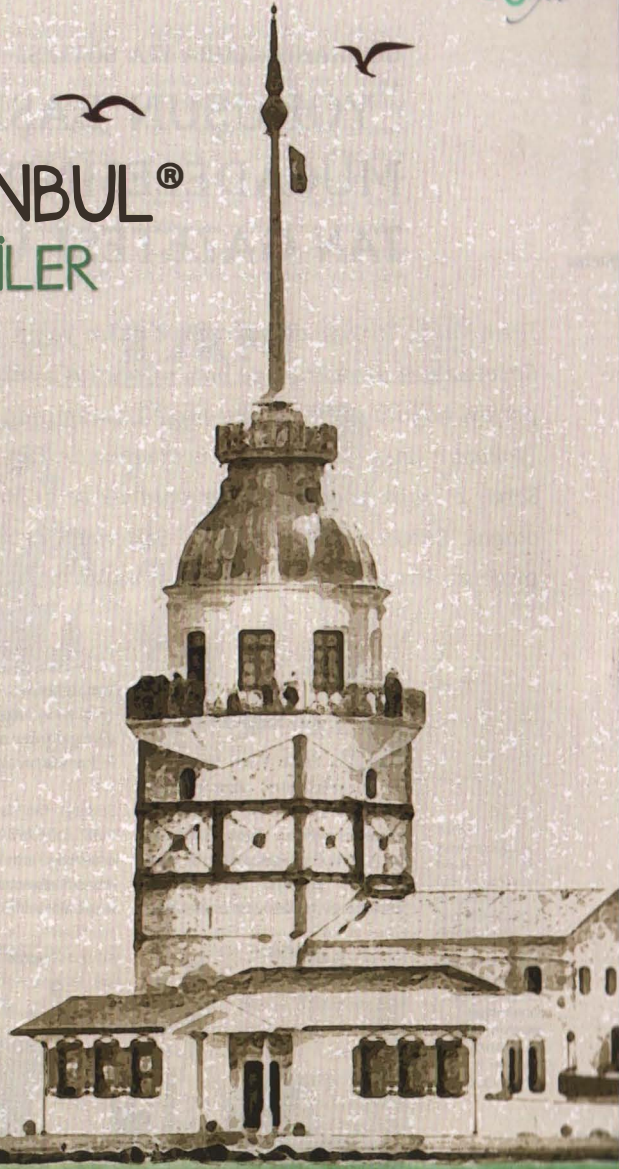
20 Aralık Cumartesi 2014
Dünden Bugüne Samatya: Yeme-İçme Kültürü

20 Aralık Cumartesi 2014
Bir Zamanlar Bakırköy

21 Aralık Pazar 2014
II. Abdülhamid Dönemi Kamu Yapıları

10 Ocak Cumartesi 2015
Osmanlı Mezar Taşları - I Huvel Baki

24 Ocak Cumartesi 2015
Osmanlı Mezar Taşları - II Ah Minel Mevî

GÖKHAN AKÇURA'YLA SÖYLEŞİ

"YOKUŞUN BAŞI: DEMOKRASİ MÜCADELESİNDE TAN GAZETESİ (1935-1945)"

Tarih Vakfı, Türkiye demokrasi ve basın yayın tarihinin ortak sayfasına, Tan Gazetesi'nin demokrasi ve basın özgürlüğü serüvenine odaklanarak yeni bir projeyi hayata geçiriyor. Bu proje kapsamında gerçekleşmesi planlanan ilk etkinlik "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde Tan Gazetesi (1935-1945)" adlı sergi... Sergi, 4 Aralık 2014 tarihinde açılacak ve 31 Mayıs 2014 tarihine kadar ziyarete açık olacak. Serginin küratörlüğünü üstlenen Gökhan Akçura'yla yaptığımız söyleşide projenin kapsamı ile Tan Gazetesi ve Matbaası'nın tarihini konuşuyoruz.

SÖYLEŞİ: CANSU KILINÇARSLAN

Öncelikle Tarih Vakfı işbirliğinde küratörlüğünü sizin yaptığınız "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde Tan Gazetesi (1935-1945)" sergisiyle ilgili bilgi verebilir misiniz? Derginin yayınlandığı tarihlerde hazırlıklar

tamamlanmış olacak. Böyle bir sergi fikri nasıl ortaya çıktı? Sergiye gidenler nasıl bir malzemeye karşılaşacaklar?

Bu sergi, Tan Matbaası sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü'nün vârislerinin arzusuyla Tarih Vakfı gündemine gelmişti. Matbaanın bulunduğu binanın 1959'daki infilâk nedeniyle yıkılma-

sından sonra vârisler 1980'li yıllarda yerine "Halil Lütfi Dördüncü" adıyla yeni bir han yaptırmışlar. Genel olarak yazhane, toptancı, küçük perakende türü kullanımların yer aldığı orta avlunun bodrum katında kullanılmayan depolama alanları var. Han sahipleri basın ve demokrasi tarihimizin yapı taşlarından birine sahip olduklarının bilincinde, aydın

Tan Baskını'ndan bir gün sonra Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan fotoğraf (5 Aralık 1945).

insanlar. Bu tarihi ortaya çıkarmak, han kullanıcılarının gündelik hayat pratiklerinin içine sokmak, toplumsal belleği taze tutmak ve böylece iş hanının yeni bir kimliğe bürünmesi arzusuyla "ne yapılabilir?" diyerek Tarih Vakf'ına gelmişler. Öneriyi Tarih Vakf'ı da ilgiyle karşılamış ve bu alanın *Tan* Gazetesi ve Matbaası'nı anlatan ilk sergiden sonra, Türkiye basın tarihi ile iç içe olmasının ötürü semt tarihine odaklanmış kültür, sanat etkinliklerine ayrılmışları: öngören bir proje hazırlamış. Mekânın adını da *Tan* gazetesinin logosunun yanında olan adresten almışlar: "Tan Evi". Projenin kapsamı nedeniyle Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Yayıncılar Birliği ve Türkiye Küçük Oteller Derneği destekçi olmuş. Böylece ilk etkinliğin *Tan* Gazete ve Matbaası'nı anlatan bir sergi olmasına karar verilmiş. Proje bu hâliyle olgunlaşınca Tarih Vakfı küratörlüğünü bana teklif etti. "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde *Tan* Gazetesi (1935-1945)" adlı serginin ortaya çıkış öyküsü böyle...

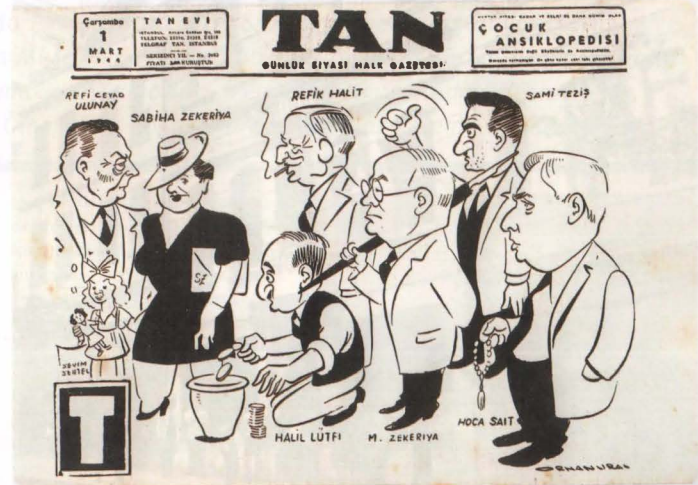
Tan gazetesini dönemin muhalif yayıncılarının... *Tan*'dan önceki yıllarda *Yarın* ve *Son Posta* muhalif yayınlar olarak dikkat çekiyor. Özellikle *Son Posta*'nın daha ilk sayısında "Boğuluyoruz, Biraz Hava İstiyoruz" başlıklı yazısı gazetede ki havayı yansıtıyor. *Son Posta* ve *Tan* arasında yazarlar ve konular açısından bir devamlılık söz konusu mu?

1929 yılında kurulan *Son Posta* gazetesinin, *Tan* dönemi ile temel ilişkisi iki ortamının her iki gazetede de yer alması. Elbette bu isimler Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel. *Son Posta*'nın diğer ortakları ise Ekrem Uşaklıgil ve Selim Ragıp Emeç'ti. Gazetenin politikasını Zekeriya Sertel belirliyordu. Genel olarak tek parti rejimine muhalif bir gazeteydi. Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde çok partileşme girişimi alkışlanmış, ama bu yeni parti liberal bir politika savunduğu için mesafeli durulmuştu.

Zekeriya Sertel zaten yazılarında "devletçilik'i savunuyordu. Devle-

tin özel sermayeye destek olmasını eleştiriyordu. *Son Posta*'da devlet tarafından desteklenerek Alpulu Şeker Fabrikası'nı kuran işadamları Hayri İpar ve Şakir Kesebir'in yaptıkları yolsuzluklar açığa çıkarılıyordu. İpar ve Kesebir'in açtıkları hakaret davası sonucu Zekeriya Sertel ve yazı işleri müdürü Selim Ragıp üç yıl hapse mahkûm edildiler. Bir buçuk yıl yattıkları sonra genel af sayesinde

de başına Ali Naci Karacan geçiyor. Bina ve matbaa aynı... Ama Karacan yönetimindeki *Tan*'ın ömrü sadece 1 yıl kadar sürüyor. Çok zarar ettiği için İş Bankası gazeteyi ve matbaayı satma kararı alıyor. Uzun bir süredir gazetecilik yapmasına izin verilmeyen Ahmet Emin Yalman, anılarında belirttiğine göre Atatürk'ün verdiği izinle çok uygun şartlarda bu tesisleri satın alıyor. Ama yanı-

de haptisten çıktılar. Zekeriya Sertel ve diğer ortaklar Ekrem Uşaklıgil ve Selim Ragıp Emeç arasında fikir ayrılıkları büyüdüğü için ayrılma kararı alındı. Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi gazeteden ayrıldılar. Aktardığım özetten de anlaşılabilir gibi, *Son Posta* ile *Tan*'ın ilişkisi sadece Zekeriya Sertel üzerinden sorgulanabilir. Halil Lütfi hem *Son Posta*'da, hem de *Tan*'da sadece idari işler ve matbaa ile ilgilenmiştir, yayın politikasına karışmamaktadır.

Zekeriya Sertel'in *Tan* gazetesiyle ilişkisi nasıl başlıyor? Gazetede öne çıkan konular neler, kimler yazıyor?

Aslında ilk *Tan* gazetesi 1935 yılında İş Bankası sermayesiyle kurulan ve Siirt milletvekili Mahmut Soydan'ın sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinin dönüştürülmesiyle ortaya çıkıyor. *Milliyet*'in hem adı değişiyor, hem

na iki de ortak ekleyerek. Bunlar *Son Posta*'dan ayrılan Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel. Bu dönemde başyazarlığı Ahmet Emin Yalman yürütüyor, Zekeriya Sertel yazı işlerine bakıyor, Halil Lütfi de her zaman olduğu gibi idari işler ve matbaanın başında... Gazetede kimler yazıyor dersiniz; ikinci sayfada Orhan Selim imzasıyla Nazım Hikmet ve tam karşısında Peyami Safa'nın köşelerinin yer aldığını görüyoruz. Üçüncü sayfada "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel, bazen de Falih Rıfkı Atay ikinci bir başmakale yazıyorlar. "Felek" başlığı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul günlük fıkralar kaleme alıyor. Diğer sorunları çoğunlukla Burhan Belge, öyküleri Halikarnas Bulbucu, röportajları Suat Derviş, Selahattin Güngör ve Naci Sadullah, spor yazılarını Eşref Şefik, romanları Ayın Şakir, Sabahattin Ali yazmakta. Yazı

Tasvir gazetesinin basın kartpostalları dizisinde *Tan* gazetesi (çizer: Orhan Ural).

Turgut Çeviker Arşivi.

işleri müdürlüğünü ise Mümtaz Faik Fenik üstlenmektedir. Zaman içinde Ercüment Ekrem Talu ve Refik Halit Karay gibi isimler de gazetenin sayfalarında görülüyor. Fikret Adil'in hazırladığı "İstanbul" sayfası 1936 yılı sonuna kadar sürüyor. Sabiha Sertel ise ancak 1937 yılından itibaren gazetede yazabiliyor.

Yazı "Türkiye'de hiçbir zaman Nazi ve Faşist propagandası yapılmadığını" ileri sürüyor. 19 Ekim 1937 tarihinde *Tan* gazetesi başmakalesinde Ahmet Emin Yalman, "Soruyoruz: Bir Türk gazetesinin Alman Propaganda Nazırı'na avukatlık etmesi caiz mi, değil mi?" diye söze giriyor ve Cumhuriyet'in Dr. Goebbels'in

miş midir?" Gazetenin sahibi Yunus Nadi iki gün sonra saldırısını daha da sertleştiriyor: "Artık ipin ucunu kaçırdılar; bir yaygaradır gidiyor. Gazeteleri Yahudi havrasına döndü. İrlü ifaklı, kadınlı erkekli hepsi kaleme sarılmışlar, avaz avaz haykırıyorlar." Nadi yazısında önce gazeteyi ve yazarlarını komünistlikle suçluyor, ardından daha ırklı bir söylemle makaleyi noktıyor: "Üzerimize saldırınlara şimdilik yalnız şunu tavsiye etmek istiyoruz: Teşkilatı Esasiye Kanunu'na nazaran hepsi Türktürler. Kanunun kendilerine bahsettiği bu haktan azami şekilde istifade ederken, ona layık olmayı göz önünde bulundursunlar." Açıkça görülebileceği gibi Yunus Nadi burada Ahmet Emin Yalman, Sabiha Sertel ve Halil Lütüf Dördüncü'nün Selanıklı dönme kökenlerini hedef almaktadır. Zaten bir süre sonra bu saldırıyı açıkça yapacaktır: "Sen kimsin? Tekirdağ'ında kazığa kakılmaktan kurtulmak için selameti yalancaktan dinini değiştirmekte bulan Yahudi fesaşçısı Sabatay Sevi'nin torunu değil mi?" Bu kavga 1937 sonunda Atatürk'ün bizzat müdahalesiyle durabilecektir.

Tan gazetesinden önce aynı mekânda *Milliyet* gazetesi yayınlanıyordu.

Cengiz Kahraman Arşivi.

Tan gazetesini ve saldırıyı konuşurken II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin iç dengelerini de konu etmek gerekiyor herhalde. Bu dönem *Cumhuriyet* ve *Tan* arasında manşet mücadelelerini görüyoruz. Bu karşı karşıya gelmeler, o konjonktürde nasıl bir ideolojik kutuplaşmaya denk düşüyordu?

Tan çok güçlü bir gazete olmasına karşın baş rakibi *Cumhuriyet* gazetesinden fazla satamıyor. Ama aralarında sadece tiraj mücadelesi yok. *Cumhuriyet* gazetesi milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgiye sahip. Daha da ötesi (birçok diğer gazetesinin yaptığı gibi) Alman Propaganda Nezareti'nin yolladığı bültenleri kendi görüşleri, izlenimleri gibi aktarıyor. Buna karşı çıkan *Tan* gazetesinin yazılarına *Cumhuriyet* de imzasız bir yazıyla cevap veriyor.

avukatlığını üstlendiğini ileri sürüyor: "Bir Türk gazetesinde böyle bir yazı nasıl çıkar? Alman Propaganda Nazırının bir Türkün milli hislerini yaralayacak mahiyette olan sözlerine avukatlık etmeyi bir Türk gazetesi nasıl reva görebilir? Eğer bizim Alman Propaganda Nazırının sözleri hakkında tefsirlerimiz yanlış ve haksızsa bunu varşın Almanlar ızah etsinler. Ellerinde propaganda ve neşir vasıtalarının türlü türlü vardır. Onların vekili ve avukatı sıfatıyla hareket etmek herhalde bir Türk gazetesine düşmez."

Cumhuriyet gazetesi de karşı saldırı olarak, *Tan* gazetesi ve çevresinin solculuğunu ileri sürmeye çalışıyor: "Türkiye'de faşizm propagandası yapıldığından şikâyet eden muharrir, bizzat tarihi materyalizm hakkındaki, Karl Marks ve Engels hakkında sürü sürü kitabımsı broşürler bastırma-

Hıfzı Topuz, II. Dünya Savaşı yıllarında, 1939- 41 arası, gazetelere Başbakanlık'tan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden gelen emirler olduğunu aktarıyor. Anadolu Ajansı'nın haberlerinden başka haber yazılmaması, baş makale yazılmaması da bu kararlar arasında... Bu ortamda Tan'ın muhalefeti nasıl devam ediyor? Gazetenin birden çok kez kapatıldığını biliyoruz, kapatılmalara bu tarihlerde mi yoğunlaşıyor?

Bunlardan da önce *Tan*'ın üç aylık bir kapatılışı var. Nedeni de Ahmet Emin Yalman'ın baş makalesinde Atatürk'ün sağlığının ne durumda olduğunu merak ettiğini açıklaması. Olayı anılarında Yalman şöyle anlatır: "Yazı çıkınca kıyametler koptu. Karanlıkta yarına ait hazırlıklar, yomlamak isteyenlerin hesapları altüst oldu. Tehditler savuruyorlar, üzerimize küfürler yağıyorlar, hükümetin bizi şiddetle cezalandırmasını istiyorlardı. Bu hava içinde *Tan* gaze-

tesinin bir ay için kapanmasına dair Başbakan Celal Bayar, Ankara'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya emir verdi. Biraz sonra yeniden bir telefon: Kapatma cezası iki aya, biraz sonra üç aya çıkarıldı." Takdir edersiniz ki bir gazetenin üç ay kapatılması yayınına büyük bir darbe indirilmesi anlamına gelir. Bu kapa-

yıllarında ülke içindeki Alman yanlısı ırkçı-Turanlı gelişmelere savaş açmıştır. TKP'nin yayınladığı "En Büyük Tehlike" adlı broşürü özetle de olsa gazetede yayınlamışlardır. İşte bu bardağı taşıran en önemli damladır. Bu noktadan itibaren tüm sağ basın Tan'a "komünist yayıncılık" yaptığını ileri sürerek saldırıya başlamıştır.

kıldı. Bugün iktisadi sistemimiz, kanunlarımız, siyasetimiz, içtimai ve kültürel mekanizmamız tamamiyle bir faşist sistemin mekanizmasıdır."

Dergi büyük bir ilgiyle karşılanır. Sabah 11'de satışta tek bir nüsha kalmamıştır. Hemen ikinci baskı yapılır. Sabiha Sertel devamını şöyle anlatıyor:

Gazetede kimler yazıyor dersenez; ikinci sayfada Orhan Selim imzasıyla Nazım Hikmet ve tam karşısında Peyami Sağa'nın köşelerinin yer aldığını görüyoruz. Üçüncü sayfada "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel, bazen de Falih Rıfkı Atay ikinci bir başmakale yazıyorlar. "Felek" başlığı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul günlük fıkralar kaleme alıyor.

tılmadan sonra Yalman gazeteden ayrılır. Artık yönetim ve politika tamamen Zekeriya Sertel'in elindedir. Sabiha Sertel de yazılarını çok daha özgürce yazar. Ama bu özgürlüğün bedelleri de ağır olur. Savaş koşullarında gazeteler sürekli denetlenmekte, ne yazıp ne yazamayacakları hükümet tarafından belirlenmektedir. Sıkıyönetim ilan edilmiş, gazete çıkarmanın olanakları iyice azalmıştır. Savaşın sonuna doğru gazeteler 4 sayfaya düşer. Sık sık kapatma kararları gelir. Sabiha Sertel anılarında, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından çağrılarak gözdağı verilmesini, hatırlar. Rüştü olarak milletvekilliği teklif edilmesini de anlatır. Tan'ın yaşadığı bütün bu kapatmalar yanı sıra, zaman zaman kulağı çekilmekte, bazen de sadece Sabiha Sertel'in yazması yasaklanmaktadır. Tan bu güç koşullar altında yürütmüştür demokrasi mücadelesini..

Tan Matbaası baskınının perde arkasına değinelim mi biraz da...

Elbette. "Tan Baskını"nın çok daha önceki olayları da göz önüne alarak irdelemek gerekir. Tan tüm diğer gazetelerden farklıdır. Açıkça "anti-faşist" olduğunu ilan etmiştir. Tamam Akşam, Vatan ve Tan'de Müttefikleri tutmaktadırlar, ama Tan ayrıca Sovyetlerden yanadır. Hem faşizme, hem de kapitalizme karşıdır. Üstüne üstlük, savaşın son

1945 yılında ise Tan demokrasi mücahedeinde yeni bir adım atar. CHP içinden çıkacak olan ikinci partinin kurucuları ile dirsek teması kurar. Tek parti, tek şef sistemine karşı olan bütün demokrasi taraftarları arasında bir cephe kurulması gerekliliğini gündeme getirir. Karşılıklı temaslara sonucu bir dergi çıkarılması kararlaştırılır. Sabiha Sertel'in çıkaracağı bu dergi, onun köşesinin adını taşıyacaktı: *Görüşler*. Başlangıçta müstakbel Demokrat Parti kurucuları da bu dergiye yazı vermeyi vaat ederler. Ama ilk sayıda bu sözlerini yerine getirmediklerini görürüz. *Görüşler* dergisi yayına hazırlanırken, gerek ırkçı çevreler, gerekse var olan rejimin unsurları bütünüyle Tan gazetesini ve onun oluşturmaya çalıştığı demokrasi cephesinin karşısında saldırıya hazır bir konum alırlar. *Görüşler* dergisi 1 Aralık 1945 tarihinde piyasaya çıkar. Sabiha Sertel dergideki yazısında şöyle demektedir: "Hatalar kimin olursa olsun, Cumhuriyet, demokrasi inkişabını tamamlamamış. Bilakis inkişaf seyrinde halkın hâkimiyetini değil, devletin hâkimiyetini sağladı. İmtiyazlı bir sınıfın menfaatlerini müdafaa eden, halkı bu imtiyazlılara hesabına istismar eden bir mahiyet aldı. Faşizm, nazizm, gibi totaliter cereyanlar Avrupayı istila ettikten sonra dümen kırdı, inkişapçı rotasını bu cereyanlara çevirdi. 1942 Türk-Alman Ademi Tecavüz Anlaşması'ndan sonra, tamamıyla faşist kampta karar

Sabiha ve Zekeriya Sertel.

"*Görüşler* asıl Ankara'da bir bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücum geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere Tan, Vatan, Yeni Dünya gazetelerinin, *Görüşler* dergisinin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildi. Bundan başka Vatan gazetesine yazı yazan partili memurlardan partiden çıkarıldı." Bu gelişmeler yeni parti hazırlıklarını yapan Bayar ve çevresini de ürküttü. Celal Bayar basına bir açıklama yaparak Kemalizmin prensiplerinden ayrılmayacaklarını ve "bu dergide olduğu gibi herhangi bir mecmuanın tahriri hay-

bulmuşlardır. Halil Lütfi karşıdaki binadaki İlançılık Şirketi'nden olayları izlemektedir. Matbaa yerle bir edildikten sonra kalabalık köprüyü aşip Beyoğlu'na çıkar. Burada La Turquie ve Sabahattin Ali ve Cami Baykut'un çıkarmaya karar verdikleri, Yeni Dünya gazetelerini kırıp dökerler. Ayrıca Tünel'de sol yayımlar satan Berrak Kitabevi'ni de bir daha ayağa kalkamayacak kadar tahrip ederler.

Tan gazetesinin uğradığı bu saldırı tanıklarıyla belgesellere de konu oldu. Can Dündar'ın yaptığı belgeseli sergide gösteriyoruz. Ne yazık ki bu saldırıyla ilgili özgün bir fotoğraf arşivi yok elimizde. Ama dönemin gazetelerine bol bol yansımaları olmuş, bunlar sayesinde yapılan tahribatın düzeyi açıkça görülüyor.

Sertellere baskından sonra açılan davalar hangi gerekçelere dayandırılıyordu?

Bu olaydan sonraki günlerde Serteller kendi evlerinde kalamıyorlar. Dostlarının evlerine sığınıyorlar. Baskın üzerinden aylar geçtikten sonra Sertellere baskından çok daha önce yazılmış yazılarına karşı davalar açılıyor. Duruşmanın başlamasından on gün önce gece yarısı yapılan baskınla Serteller evlerinden alınıp tevkif ediliyorlar. Zekeriya Sertel'in 12 Kasım 1945 tarihli "Vatandaş nasıl hesap sorar?" ve 1 Aralık 1945 tarihli "Millet önünde hesaplaşmak istiyoruz," başlıklı yazılarına karşı savcılık "BMM'ne, hükümete ve devlet memurlarına" hakaretten dava açıyor. Zekeriya Sertel İstanbul Asliye İkinci Ceza Yargıçlığı'nda yaptığı müdafaasında, sıkı bir demokrasi dersi veriyor. Müdafaasının son bölümünde şunları söylüyor: "Bu dava basit bir hakaret davası değildir. Bu dava hürriyet ve demokrasinin bu memlekette hâlâ boğulanabilip boğazlanamayacağını, fikrin zincire vurulabilip vurulamayacağını milletten ve dünyanın gözünde belirtecek tarihi bir davadır. Burada mahkûm olacak veya beraat edecek olan biz değiliz, hürriyet ve demokrasidir. Vereceğiniz karar, mahkemenizin dört duvarı içinde kalacak değildir."

tine" de dâhil olmayacağını belirtir. Artık Görüşler dergisi ve genişleyemeyen "demokrasi cephesi" tek başınavdır.

Baskını ve sonrasında yaşananları nasıl değerlendiriyorsunuz? Saldırgan grup Tan'dan sonra başka matbaa ve gazetelere de yöneldiğinden bahsediliyor. Bu hedeflere kimlerdi? Bu olayların sergideki temsili nasıl olacak? Saldırıya dair fotoğraflar mı, anıların aktarımı mı vs.?

Baskın olayı daha sonra açıkça anlaşılabileceği gibi Halk Partisi'nin örgütlediği planlı bir saldırdır. Elbette sağcı basın eşliğinde. Hüseyin Cahit Yalçın 4 Aralık 1945 tarihinde Tanin'deki "Kalkın ey ehli vatan" başlıklı yazısında şöyle yazıyordu:

"Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor.. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz... Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır..." Aynı gün Tasvir gazetesinde Peyami Safa ise şöyle diyordu "Türkiye'yi İspanya'ya benzetemedilerse, İran'ın haline sokmak

için bütün teşkilat ve vasıtalarıyla çalışsınlar. Türk şuuru da uyuklasın, kızıl cennet rüyalarına dalsın, zincir şakırtıları arasında ve bir kölelik cehenneminin ortasında, işten geçtikten sonra gözlerini açsın öyle mi? Hayır... Bu millet ve onun gençliği uyanıktır, kendini uyutmaya çalışanların oyunu önünde bir saniye kendinden geçmemiştir."

Dönemin tanklarının anlattıklarına göre 4 Aralık 1945 günü sabahı Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nde toplanan gençler, giderek artan bir kalabalıkla Çağaloğlu'na doğru yürümeye başlıyorlar. Bir bölümünün ellerinde baltalar ve balyozlar vardır. Hatta bazıları kırmızı mürrekpek şişeleri taşımaktadırlar. Niyetleri "kızıl" Sertellere baştan aşağı kırmızıya boyamaktır. Gazeteye varmadan karşılarına çıkan A.B.C. Kitabevi'ni yağma ediyorlar. Ardından, gazete idarehanesinin de bulunduğu matbaaya saldırırlar. Polisler gelmişlerdir ama sıkıyönetim olmasına rağmen ne hikmetse olup bitene seyirci kalırlar. Göstericiler matbaa kapısını kırıp içeri girerler, matbaa makinelerini balyozlarla kırarlar. Matbaayı yer ile yeksan ederler. Serteller daha önce olabileceklerini duymuş ve matbaanın olmadıkları için linç edilmekten korku-

Tan Baskını'ndan sonra açılan davalarda (soldan sağa) Zekeriya ve Sabiha Sertel, Cami Baykut ve Halil Lütfi Dördüncü.

Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykut aleyhinde açılan ikinci dava ise diğer üç yazıyla ilgili. Zekeriya Sertel savunmasında yine tavizsiz. Suçlamaların, Batı demokrasilerinin örnekler vererek, ne denli dayanaksız olduğunu altını çiziyor. Ardından da *Tan* gazetesine özel olarak baskı yaptığını söylüyor: "Bizi komünistlikle, Rus ajanı olmakla itham ettiler. Bu tevizir ve iftira silahında, hiçbir delil ve vesikaya dayanmayan, kör bir balta olduğu ve bunun Tan'ı susturmaya kâfi gelmediği anlaşılınca, ancak faşist hükümetlerde misline rastlanan şeytani bir hileye başvurdular. Üniversite talebesine izafeten bir nümayiş tertip ettirdiler ve mesul insanlardan mürekkep bir kafileye taşlarla, baltalarla, balyozlarla matbaamızı ve binamızı tahrip ettirdiler. Bu suretle kanun yoluyla yapmadıkları işi zorbalıkla yaparak gazetemizi bir daha çıkaramayacak vaziyet ihdas ettiler. Örfi idare bulunan bir şehirde polisin gözü önünde ve onun himayesi altında yapılan bir nümayiş üniversite talebesine atfetmekle de memleket gençliğine ağır bir iftirada bulundular.

Fikre balyozla değil, fikirle cevap vermesini bile üniversite talebesini böyle bir hareketten tecrid etmek isterim. Talebe namı altında matbaamızı balyozlarla tahrip edenler gayri mesul bir takım serseriler ve gizli polise mensup kimselerdi. Ne-

tekim kanun başkasının mülküne tecavüzü menettiği halde mütecavizler yakalanmadılar, mesuller serbest bırakıldılar. Onların yerine gadr ve tecavüze uğrayan bizleri mahkemeye sevk ettiler."

Sabiha Sertel de, müdafasında Tan Baskını üzerinde ayrıntılı duruyor ve şunları ekliyor: "Bu o kadar siyasi bir davadır ki, kanunların masuniyeti altında olanlar tahribe uğradığı halde bu hadisenin mesulleri değil, biz kurbanları mahkemenize sevk edildik. Biz huzurunuzda bu memlekete karşı yaptığımız bir cinayetin suçlusu değil, zahiren hükümeti ve meclisi tahkir davasının suçluları olarak geldik. Fakat hakikatte Halk Partisinin ve hükümetin icraatına karşı yaptığımız tenkitlerin suçlusuuz. Muvafakat partisi. Kendine karşı yapılan tenkitleri mukabil tenkitlerle, hücumlarla susturamayınca, bizi susturmak için bu nümayiş tertip ettirmiş, bizim yazı ve hürriyet imkânlarımızı elimizden aldıktan sonra da, bizi bir ağır ceza suçlusu olarak karşınıza çıkarmıştır. Bu da mavufakatin bir feryatıdır. Bizim demokrasi suçlusu olarak mahkemenize sevk edilmemiz dahi memlekette tek parti hâkimiyetinin ifadesidir."

Sertellerin bu iki davadan da aldıkları cezalar kısa sürede temyizden döndü. Böylece Serteller serbest kaldılar. Ama artık hiçbir yayın faaliyeti

yapmalarına olanak yoktu. Bir süre sonra Türkiye'den ayrıldılar.

Bugün, saldırıyı ve yaşananları hatırlatmak nasıl bir karşılık buluyor? 1993 yılında Özgür Gündem'e gerçekleştirilen bombalı saldırı tekrar o günlerin konuşulmasını beraberinde getirmişti. Bugünkü iktidarın basınla ilişkisi, bu konuda bir kamuoyu oluşturmasını ihtiyaç hâline mi getirdi sizce?

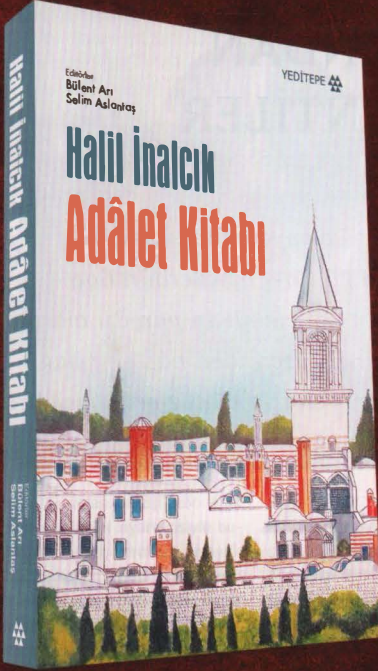
Tan gazetesinin yaptığı demokrasi mücadelesi birçok açıdan bugün de geçerli. İktidar eleştirilere kapalı, karşı görüşlere tepkili... Basın dersiniz, belki de o dönemden daha da acınacak bir durumda. Gazete sahiplerinin aynı zamanda işadamları olması, iktidarla ilişkilerini iyi tutmak zorunda kalmaları yandaş ya da otosansürlü bir basın oluşturdu. Tan Baskını'na neden olan *Görüşler* dergisini yeniden okurken, güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiş olduğunu gördüm. Yetmiş yıllık bir süreden sonra bilel Bu derginin erdemi değil, yaşadığımız durumun acı bir göstergesi... Elbette o günün şartları ile bugünküler arasında büyük farklar var. Ama *Tan* gazetesinin demokrasi mücadelesi verirken gösterdiği kararlılığa şapka çıkarmamak mümkün değil. Evet, onlar yokluğun başında başladılar bu mücadeleye. Yokluğ hâlâ karşımızda... Çık çık bitmiyor!

Scrikss

Ömür Boyu...

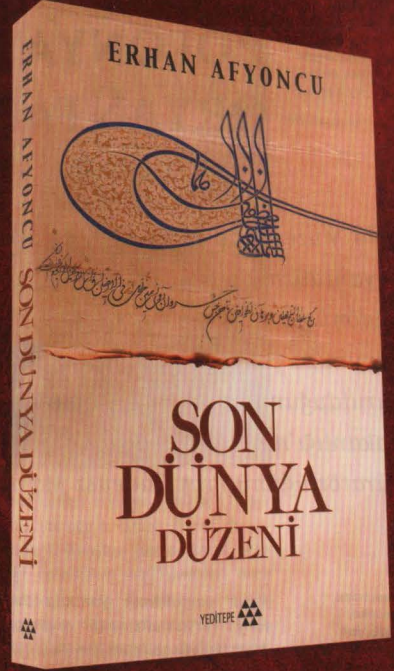
50
YEARS
1964

HALİL İNALCIK ADÂLET KİTABI

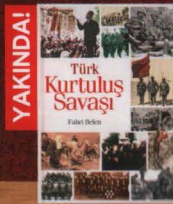
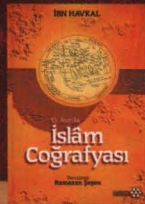
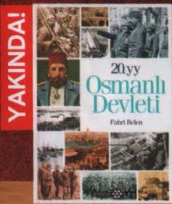
Editorler:
Bülent ARI • Selim ASLANTAŞ

Adâlet Kitabı, Türklerin, adâlet anlayışını, idare geleneklerinde bu anlayışın yerini, tarihî süreçte yaşanan değişim ve dönüşümleri, yüzyıllar içinde teşekkül eden önemli hukuk ve adâlet kurumlarını inceleyen araştırmalardan bir demet sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

ERHAN AFYONCU SON DÜNYA DÜZENİ

Osmanlı İmparatorluğu tarihin gördüğü en büyük iki imparatorluktan birisiydi. Osmanlılar'ın izlediği siyasi ve dini politikalar günümüz modern dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Altı asır süren Osmanlı İmparatorluğu son dünya düzeniydi ve yenisi de kurulamadı.

POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER

FATMA COŞKUNER

Pera Müzesi'nde 26 Ekim'de ziyaretçisiyle buluşan "Polonya Sanatında Oryantalizm" sergisi Polonya-Türkiye diplomatik ve kültürel ilişkilerinin 600. yıldönümü kutlamaları kapsamında hazırlanan bir dizi etkinliğin parçası olarak karşımıza çıkıyor. Sergi, iki ülke arasında resim sanatı üzerinden nasıl bir bağ kurulduğunu etkili bir biçimde gözler önüne seriyor. Polonya Kültür ve Ulusal Miras Bakanlığı'nın desteklediği, Varşova Ulusal Müze işbirliğiyle düzenlenen serginin küratörlüğünü Prof. Tadeusz Majda yapıyor.

Franciszek
Żmurko,
Padişahın
Emriyle, 1888,
tuval üstüne
yağlıboya, 135,5
x 240 cm.

Varşova Ulusal
Müzesi.

Batılı varyantının yanında Polonya oryantalizminin özgünlüğünü kavrayabilmek için Polonya Devleti'nin kuruluşuna dönüp bakmakta yarar var. Jan Kieniewicz'in gayet doğru bir biçimde belirttiği gibi, "Polonya'nın Doğululuğu coğ-

rafi konumunun bir sonucuydu ve hâlâ da öyledir."

Sergide Varşova, Krakov, Poznań, Wrocław Ulusal Müzeleri, Varşova Üniversitesi Kütüphanesi ve Łazienki Kraliyet Müzesi'nin yanı sıra İstanbul

Askeri Müze'den, Suna ve İnan Kıraç Vakfı ile özel koleksiyonlardan derlenmiş 188 adet eser bulunuyor. Müzenin üç katına yerleşmiş olan sergi Polonya sanatındaki oryantalist eğilimleri gösteren resim, desen, tekstil ve gravür eserlerle, 17. yüzyıldan

Józef Hrandt,
Ganimetlerde
Yürüyüş -
Viyana'dan
Dönüş, Türk
Savaşçı İçin
Mücadele, 19.
yüzyıl sonu, tuval
üstüne yağlıbo-
ya, 72 x 112 cm.

Özel Koleksiyon.

19. yüzyıla uzanan yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimini ziyaretçisiyle buluşturuyor. Sergi, tercihini tematik sınıflandırmadan yana kullanıyor. Bu sayede aynı ressamlarla farklı konular altında tekrar karşılaşılabiliyoruz. Bu tercihin hem bir ressamın kariyerindeki değişimleri anlamamız hem de tarihsel arka planda yarattığı farklılık açısından başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Sergi oryantalizmin kısa bir tanımını yapıyor ve Polonya'da bu eğilimin nasıl başlayıp geliştiğine dair açıklayıcı bir tanıtım yazısıyla başlıyor. Doğu etkisini Polonya'nın coğrafi konumuyla ilişkilendiriyor. Bu noktada tarihsel ve ideolojik olarak coğrafi alanların nasıl yaratıldığı, yorumlandığı konusu önem kazanıyor.² Çünkü coğrafi alan dengiğinde akla ilk gelen fiziksel bir bölünme olsa da aslında bu farklılık kültürel ve ideolojik ayrışmanın da izlerini taşıyor. Fiziksel alan olarak baktığımızda Doğu, Polonya'nın güneyinde yer alır, İstanbul'dan bakıldığında ise Polonya kuzeyde, Baltık Denizi kıyılarındadır. Aslında Polonya için Doğu kavramı coğrafi alan olarak ele alındığında Rusya, Moskova iken Müslümanlar, Kırım Tatarları, Osmanlılar ve doğrudan sınırları olmasa da İran kültürel anlamda Doğu'yu temsil etmiştir.³

Sergi bu kültürel temsil politikalarının resim sanatında buldukları karşılıkları ziyaretçiye sunuyor. Sultan Abdülaziz dönemi saray ressamlarından Stanislaw Chlebowski'nin sultanın siparişleri üzerine yapmış olduğu ve Osmanlı'nın eski muzaffer tarihini resmeden eserleriyle devam ediyor. Çoğunluğunu İstanbul Askeri Müze koleksiyonundaki eserlerin oluşturduğu Chlebowski'nin büyük boyutlu bu savaş resimlerinin serginin başlangıcına yerleştirilmiş olması da serginin İstanbul sanatseverleri açısından önemini vurguluyor. Böylece daha en başından ziyaretçisini serginin içine çekmeyi başarıyor.

Stanislaw Chlebowski ismi Polonya ressamları dendiğinde ilk akla gelenler arasındadır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere ressam, Sultan Abdülaziz'in saray resamlığını yapmış ve 1864 - 1876 yılları arasında Osmanlı başkentinde yaşamıştır. İstanbul'da kaldığı yılların Osmanlı'da resim sanatının gelişmesi açısından yararlı sonuçları olmuştur. Chlebowski ve Abdülaziz işbirliğinin sonucu olarak ortaya çıkan savaş resimleri Sultan'ın sanatı nasıl etkin bir yönetim aracı olarak kullandığını gösterir. Abdülaziz yenilemeye çalıştığı Osmanlı imajını görsel bir temsil alanına oturtmayı başarmış ve

bazılarının eskizlerini bizzat çizerek bu işbirliğine verdiği önemi de ortaya koymuştur. Her ne kadar temsil politikaları Abdülaziz'den önce başlamış olsa da resim sanatının yükselip devlet yönetiminde etkin bir araca dönüşmesi Aziz döneminin en önemli özelliklerinden biridir.⁴ Chlebowski'nin savaş resimlerine baktığımızda Varna ve Mohaç savaşları gibi Osmanlı'nın eski muzaffer tarihini temsil edenlerin seçilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle batı sınırlarının değişmekte olduğu ve Osmanlıların devamlı toprak kaybettiği bir zamanda bu topraklara ait eski zaferlerin görselleştirilmesi Aziz dönemi politikalarının başını çekmektedir. *Mohaç Meydan Savaşı*, *Budin'in Alınması* ve *Varna Savaşı* gibi eserler sultan ve ressam arasındaki işbirliğinin somut birer kanıtıdır.

Yaklaşık 15. yüzyılın ortalarından itibaren Polonyalılar ile o dönemde Balkanlar'da ilerleyen Osmanlılar arasında sürekli bir etkileşim söz konusuydu. Osmanlıların batıya doğru genişlemelerini sağlayan galibiyetler serisi elbette ki Osmanlı tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir ve sultanın bu olayları temsil eden resimleri sipariş etmesi de imaj yenileme politikasının doğrudan sonucudur.

Ancak, Polonya tarihinde Viyana Zaferi, Osmanlı'da ise Viyana Kuşatması ya da Bozgunu olarak isimlendirilen Osmanlıların Viyana'yı ikinci kez kuşattıkları zaman Polonya Kralı Jan Sobieski tarafından durdurulmuş olması ise Polonya tarihi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu olay, Polonya'ya "Hristiyanlığın Koruyucusu" unvanını vermiştir. II. Viyana Seferi'nin tarihsel ve politik boyutu ayrı bir çalışmanın konusudur ancak sergide Chlebowski'nin bu olayı gösteren bir resmi de vardır.

noktası sayılan "muzaffer" bir olayın seçilmesi yukarıda açıklanan Sultan Abdülaziz'in Osmanlı'nın başarılarla dolu geçmişi yeniden canlandırma politikasına örnek olarak gösterilebilir.

1444 Varna Savaşı ile başlayan ve 1683 II. Viyana Kuşatması'na kadar geçen süreçte çalkantılı bir Polonya-Osmanlı ilişkilerine tanık olunmaktadır. 1699 Karlofça ile bu dönem en azından politik anlamda sona ermiş ve Polonya'nın Rusya, Prusya

gellemez. Şunu unutmamak gerekir ki Batı'nın evrensel eğilimleri, Doğu kültürlerinin planlı ve gönüllü bir biçimde araştırılması fiziksel olarak fethedilmiş toprakların ötesine uzanmıştır. Kültürel ve ideolojik açılardan daha geniş bir ağ oluşmuş ve böylece oryantalizmin kapsamı Batı'nın emperyal nüfuz alanlarının dışındaki ülkeleri de içerecek şekilde genişlemiştir.⁵ Dolayısıyla coğrafi alan olarak Doğu Avrupa altında sınıflandırılmış Polonya'nın oryantalizme katkısı daha az gibi gözükse de özellikle resim sanatında giriştikleri özgün çalışmalar kesinlikle ilgiyi hak ediyor. Polonya'nın Müslüman toplumlarla doğrudan sınır bağlarının olması bu özgünlüğün nedenini Doğu temalarına yapılan göndermelerin uzak sömürge topraklarında değil de Polonya'nın kendi yerel tarihinde mevcut olanlara yapılmasında aramak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Avrupalı güçlerin sömürgeci genişlemeleri ve bu topraklarda yaşanan askeri çatışmalar 19. yüzyılda ortaya çıkan oryantalist resimlerde askeri temaların sıkça işlenmesine vesile olmuştur. Özellikle Mısır'ın Napoléon tarafından işgali, Yunan bağımsızlık mücadelesi, Cezayir'in Fransızlar tarafından ele geçirilmesi Avrupalıların ilgilerini cezbederken, Polonyalı ressamlar arasında da bu olayların yankı bulduğu söylenebilir. January Suchodolski'nin *Bonaperte Mısır'da* adlı tablosu Wojciech Kossak'ın *Piramitler Savaşı* ve Franciszek Tępa'nın Marcos Botsaris'in liderliğindeki Yunan taburunun Karpenisi'de II. Mahmud komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında aldığı galibiyeti betimleyen *Marcos Botsaris, Kapernisi'nin Esir Sultanı II. Mahmud* adlı tablosu Polonyalı ressamlar arasında bu konuların nasıl işlendiklerine dair örnek olarak gösterilebilir.

Polonya topraklarının üçe bölünüp birliğin dağılması sonucu elitler tarafından ülkenin tekrar kurulması bir bağımsızlık mücadelesi olarak görülmüş ve dönemin bazı ressamları da *Polonya Birliği'nin tarihine odaklanarak* eski ihtişamlı günleri anlatan konuları tercih etmişlerdir. Kazak, Tatar

Stanisław Chlebowski, *Kątychane, 19. yüzyıl sonu.*

Tuval üstüne yağlıboya, 64 x 107 cm, Askeri Müze, İstanbul.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yaptığı bu resim diğer savaş resimleriyle teknik detaylarda aynı özellikleri taşımaktadır. Özellikle üniformaların ve silahların ayrıntılı bir biçimde verilmesi Chlebowski'nin bilgili yaklaşımının bir sonucudur.

Sergide belki de en az resimleri kadar ilginç olan Chlebowski'nin eskiz albümleri de ziyaretçilere sunulmuştur. Dönemin ünlü paşalarının portrelerinden, piyade ve davulcuya kadar geniş bir yelpazede ressamın taslak çizimlerini görmek mümkündür. Bu eskizler arasında Chlebowski'nin yine sultanın siparişi üzerine başladığı ancak bitiremediği *II. Mehmed'in Konstantinopolis'e Girişi* adlı tablosunun eskizi de bulunuyor. İstanbul'un alınışı gibi yine Osmanlı'nın tarihinde bir dönüm

ve Avusturya-Macaristan arasında bölünmesi sonucunda Osmanlı-Polonya ilişkileri farklı bir döneme girmiştir. Aydınlanma sonrası Avrupa için Polonya "gerçek" Avrupa kavramının dışına itilmiş ve "Doğu Avrupa" kavramının içine yerleştirilmiştir. İşte bu tarihten sonra Polonya oryantalizmine baktığımızda bu politik arka planın sanatta nasıl bir temsil alanı yarattığını daha iyi anlayabiliriz. Polonya oryantalizminin diğer Batı Avrupa merkezli oryantalizmden farklı olduğunu savunan görüşler vardır. Boyunduruk altına alma ya da alımla tarziyla ilişkili ağların olmaması, Osmanlı'nın Polonya veya Batı Avrupa tarafından hiçbir zaman sömürgeleştirilmemiş olması Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde ortaya koymuş olduğu Doğu/Batı ayrımını yadsımasını en

ve Türk kuvvetleriyle geçmişte yapılan çatışmalar betimlenirken arka planda Polonya Birliği'nin sahip olduğu topraklara bir gönderme vardır. "İhtisamlı" geçmişe duyulan özlemi tasvir eden bu eserlere Józef Brandt'in *Ganimetlerle Jürüyüşü – Viyana'dan Dönüş, Türk Sancağı için Mücadele*, Henryk Rodakowski'nin artık var olmayan ancak Jan Sobieski'nin kumandasındaki güçlerin 1673 yılında Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları zaferi betimleyen *Hotin Muharebesi* adlı tablosu için yapmış olduğu detaylı eskizler ve Waclaw Pawliszak'ın *Arapların Savaşı, Leh Süvari Saldırısı* gibi karakalem çalışmaları örnek gösterilebilir. Sergide geniş bir yer ayrılan Rodakowski'nin eskiz çalışmaları içerdiği detaycı üslupla özellikle görülmeyi hak ediyor.

Tarihsel ve politik arka planla birlikte ilerleyen sergi ziyaretçinin dikkatini ressamın farklı tercihin; Polonya oryantalist resminde oldukça popüler motiflerden biri olan atların nasıl resmedildiğine doğru kaydırarak bilinçli bir geçiş yapıyor ve küratöryel anlamda hedefine ulaşmış gezenerleri politik atmosferden tamamen kopmadan resimleri farklı bir bakış açısından tekrar yorumlayabilmelerinin yolunu açıyor. Atların bu kadar popüler olmasının en büyük sebebi Batı ile Doğu arasında yer alan Polonya Birliği'nin genellikle savaşta oluşu ve doğu sınırlarında Tatarlar, Türkler ve Kazaklarla sürekli etkileşimiyle açıklanabilir. Ayrıca atların askeri kullanımlarının dışında hobi olarak yetiştirilip özel fuarlarda satışa çıkarılması da Polonyalılar arasında bir gelenektir. Tadeusz Ajdukiewicz'in *Doğulu Bir Pazarda* ve Henryk Piliati'nin *Doğulu Sahne – At Takası* adlı tabloları bu pazarların temsilidir. Ayrıca Maksymilian ve Franciszek Ksawery Siemianowski'nin *Devetüyü Rengindeki Bir Atı Sürükleyen Fes Giymiş Bir Türk ve Gri Bir Atı Sürükleyen Sarıklı Bir Türk* adlı suluboya tabloları atların ön plana yerleşip Türk imgesiyle birleştirildiği türe örnek olarak gösterilebilir.

Savaş resimlerinin ve mücadele alanlarının temsili kadar Doğu'nun günde-

lik yaşam sahnelerinin de oryantalist resim sanatında ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Bu resimlerin birçoğu erotik ve egzotik harem sahnelerini içerdiği gibi çarşıları, pazarları, mesire yerlerini, at pazarlarını kısacası gündelik hayatın birçok farklı kesimini kendisine özgü bir tavırla yorumluyordu. Stanislaw Chlebowski'nin *Kâğıthane* adlı eseri hem Doğu mimarisinin gündelik hayata özgü satıcıların hem de gizem dolu kadın

de 1872 yılında İstanbul'a gelen ve orada Chlebowski ile de tanışan Jan Matejko'nun *Boğaz'da Boğulma* adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Bu tablo bitirilmemiş olduğundan eskiz görünümüne sahiptir. Ancak burada betimlenen hikâye sadakatsiz bir cariye'nin sonunu anlatmaktadır. Bu hikâyenin Matejko'ya Chlebowski tarafından önerildiği söylenmektedir.⁶ Ayrıca Matejko'nun karısı Teodora ile olan ilişkisine de göndermeler yapıl-

figürlerinin bir araya toplandığı bir tablodur ve sipariş üzerine yapılmış olduğu savaş resimlerine nazaran ressamın ustalığını daha çok hissedebileceğimiz bir eser olarak karşımıza çıkar. Chlebowski'nin severek işlediği beyaz at figürünü de bu resimde görmek mümkündür. Köprü'nün arka planında bulunan, çınar ağaçları arasında yerleştirilmiş Kâğıthane Camii (Aziziye Camii) Aziz döneminde değişen sanatsal yapıya bir vurgu yapmaktadır. Chlebowski'nin *Konstantinopolis'te Çarşı* adlı tablosu ile Jacek Malczewski'nin *Türkiye Seyahatinden Suluboya Resimler* başlığı altında topladığı kahvehane, halı satışı gibi gündelik hayatı temsil ettiği eserleri bu grubun örnekleri arasındadır. Yine bu bölüm-

müş olabileceği de bu tablo hakkında yapılmış yorumlardan biridir. Gerçek ya da kurgusal, bu tarz Doğu'ya özgü biraz da gizemli ve egzotik aşk hikâyelerinin dönemin sanatseverleri arasında ilgi uyandıracağını düşünülmüş oldukları kesindir. Aynı zamanda 19. yüzyıl Avrupa sanatında mitoloji, antik Yunan-Roma ve egzotik Doğu, kaybettikleri, geçmişte kalmış bir çağa duydukları hasreti dile getirmenin etkin birer aracı olmuştur. Kısursuz bir heykel güzelliğiyle tasvir edilen bireyler ressamın ellerinde birer odalıga, cariye'ye dönüştürülmüş ve adeta kutsal güzellik kavramı altında izleyicisine sunulmuştur. Franciszek Zmurko'nun *Padişahın Emriyle* adlı tablosu Avrupa'da Romantik dönemden beri gelişen Doğu aşkının farklı

Johann Samuel Mock, *Mangala Oyunu*, 18. yüzyılın ilk yarısı, tuval üstüne yağlıboya, 172 x 195,5 cm.

Kraliye Saliha, Varşova

bir boyuta taşınmış halidir. Resmeden odağın heykeli andıran cansız ama kusursuz bedeni güzellik, tutku, hazla özdeşleşirken boynuna takılı kırmızı ip de zalimliğin, ölümün simgesi haline gelmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Doğu'ya yapılan geziler hanedan mensuplarının ve aristokratların

Gündelik hayatın bir parçası olarak yorumlayabileceğimiz ancak Müslüman kültürler göz önüne alındığında kendisine ayrı bir repertuar oluşturacak zenginlikte olan halkların dini yaşamlarını konu alan resimler, sergide görebileceğimiz diğer bir bölüm. Doğu konulu resimlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edebileceğimiz camiler, kubbeler,

yonların yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Wacław Pawliszak'ın *Binbir Gece Masalları*'nda geçen "Terzinin Hikâyesi" adlı bölümü tasvir eden illüstrasyonu edebiyat ve oryantalist resmin keşiştiği noktalardan sadece biridir. Ayrıca Janu-ary Suchodolski'nin Polonya'nın en ünlü şairlerinden biri olan Adam Mickiewicz'in aynı şiirinden et-

Józef Brandt
Şahin Pazarı,
yak. 1886.

Tuval üstüne
yağlıboya, 72,5 x
122cm.
Özel Koleksiyon.

tekelden yavaş yavaş çıkıp yazarların, sanatçıların ve akademisyenlerin de katıldığı bir tür Büyük Tur'a dönüşmüştür ve yeni güzergâhta Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika da yer almıştır.⁷ Aslında bu durum oryantalist ressamların ortaya çıkışıyla da doğrudan ilişkilidir. Doğu seyahatlerine çıkan ressam-gezginlerin çoğalmasında resim de oryantalist öğelerin işlenmesini beraberinde getirmiştir. Sergide çok sayıda eserini görebileceğimiz Jan Ciagliński İstanbul'a 1893 yılında gelen ve yapmış olduğu bu yolculuk hakkındaki izlenimlerini, tarzını empresyonist olarak sınıflandırabileceğimiz, resimleriyle buluşturan ressam-gezginlerden biridir. Limanlar, Boğaz, çarşılar, sokaklar Ciagliński'nin fırçasından bizlere dek uzanan verimli bir yolculuktan arta kalanlardır.

minareler şehrin gündelik hayatındaki renkliliğin, koşuşturmanın arka planı olarak yer alıyor. Cyprian Lachnicki'nin *İstanbul'da Bir Cami Önü, Pera'daki Mezarlıktan Valens Su Kemer ve Sultan Selim Camisi Görünümü* ile *Pera'daki Mezarlıktan Yeni Valide Camisi Görünümü* adlı suluboya tabloları bu tamamlayıcı arka plan görüntülerine örnek teşkil etmektedir. Bu türe örnek gösterilen resimler arasında sadece İstanbul betimlemeleri yer almaz. Kudüs, Beyrut, Şam Polonyalı ressamların eserlerine konu aldığı diğer Doğu şehirleri olarak karşımıza çıkar.

Oryantalizmin edebiyatla olan ilişkisini unutmamak gerekir. *Binbir Gece Masalları*'nın Avrupa'da ilcrine çevrilmesi hikâyeleri betimleyen illüstras-

kenerek resmettiği *Faris* adlı tablosu Polonyalı bir gezginin yıllarca Araplar arasında yaşadıkdan sonra ülkesine döndüğünde bu Doğulu yaşam tarzını nasıl sürdürdüğünden bir kesit sunar ve gezgin Wacław Rzewuski'yi siyah atının üzerinde çölün tehlikelerine karşı korkusuzca ilerleyen biri olarak betimler.

Sergi üçüncü yani son katında bir tür olarak portrelere yoğunlaşıyor ve biraz zamanı tersine çevirerek daha erken döneme rastlayan *Turquerie*⁸ modasından örnekler sunuyor. Romantik dönemle birlikte ortaya çıkan özgürlük kavramları ve egzotik olana ilgi yeni yeni temsil alanları bulmaya başlamıştır. *Turquerie* olarak adlandırılabileceğimiz ve Türk kültürüne duyulan ilginin tezahürü olarak ortaya çıkan bu akım resimde olduğu

kadar edebiyatta, mimaride, tiyatro ve operada kendisini göstermiştir. Yazının başında da belirtildiği üzere sergi kronolojik bir zaman çizelgesini takipten ziyade tematik olarak oryantalist resmin özelliklerini takip ediyor. Bu zamanın tersine çevriliş olması da yine bilinçli bir tercih. Zira *Turquerie* döneminde en popüler temalardan biri aristokratların, ha-

debiyat, müzik ve çeşitli sanat dallarında Türk temalarının yaygınlaştığı *Turquerie* modasına uygun olarak çıkmaktadır.

Doğulu kıyafetler içinde portrelerini yaptıрма modası sadece *Turquerie* ile sınırlı kalmamış, 19. yüzyıl boyunca oryantalist resmin de bir parçasını oluşturmıştır. Tabii bu durum

eseri de 19. yüzyılda değişen mesire yerlerine vurgu yaparak kadınların gündelik hayattaki eğlencelerinden bir kesit sunmaktadır. Genellikle gündelik hayatı resmeden bu türdeki resimlerin suluboya tekniğiyle yapılması dönemin koşullarıyla da uyum göstermektedir. Teknik olarak daha kolay ve hızlı bir çalışma ortamı sağlayan suluboya özellikle ilk eskizlerin

neden mensuplarının, elçilerin yani dönemin üst sınıfının Ortadoğu'nun egzotik dekorlarında Türk kıyafetleriyle portre yaptırmasıdır.⁹ Dolayısıyla bu resimlerin portreler aynı salonda sergilenmeleri de serginin tematik bütünlük anlayışıyla uyumaktadır. Johann Samuel Mock'un *Mangala Oyunu* adlı tablosu tipik bir *Turquerie* örneği olup Doğu giysileri içerisindeki resmin ortasına yerleştirilmiş üç figür egzotik bir manzara önünde dinlenip, nargile içip geleneksel mangala oyununu oynarken betimlenmiştir. Charles Simon Favart'ın *Trois Sultanes* adlı oyunu, Jean Philippe Rameau'nun *Le turc généreux* operası ve Mozart'ın meşhur *Saraydan Kız Kaçırma* adlı eseri karşımıza yine bu dönemde,

önceden bahsedildiği üzere Doğu'ya yapılan gezilerin artışıyla, gözlemlerin etkileşimlerin daha güçlü olmasına yol açmış ve bu durum kendisini resim sanatında göstermiştir. Franciszek Tępa'nın *Türk Kıyafetleri İçindeki Adam Potocki'nin Portresi*, Henryk Rauchinger'in *Sarıklı Adam Büstü*, Maksymilian Antoni Piotrowski'nin *Doğulu Giysili Erkek Başı* adlı tabloları bu tarza örnek olarak gösterilebilir. Çeşitli kadın figürlerinin resimlerde kendisine yer bulması yine bu döneme rastlar. Jan Christian Kamsetzer'in bir dizi kadın figürleri erotik ve çıplaklığın ön planda olduğu türden ziyade daha nesnel bir bakış açısını temsil eder. Stanisław Chlebowski'nin *Yüreyen Türk Kadınları* adlı suluboya

yapılmasında tercih sebebi olmuştur. Ressamlar bu eskizleri zaman zaman stüdyolarına geri götürüp daha büyük boyutlu yağlıboya tablolara aktarmışlardır.¹⁰

Turquerie ile başlayan ve sonrasında oryantalist resimde de kendisine sıkça yer bulan bir diğer popüler konu da saraylarda yapılan törenlerin, özellikle de Avrupalı elçilerin sultan ve sadrazam huzuruna kabullerinin resimleriydi. Tabii bu dönemde Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerin farklı bir boyuta geldiğini unutmamak gerekir. Özellikle 1699'da Fransız elçisi Marquis de Ferriol ile İstanbul'a gelen ve daha sonra burada kalan Jean Baptiste Vanmour'un Osmanlı saray seremonisini betim-

Stanisław Chlebowski
Varna Savaşı,
1865-1875.

Tuval üstüne yağlıboya,
12 x 190 cm.
Kraków Ulusal Müzesi
(MNK)

Yücel
Ajdakiewicz,
"Kuyu" Başında,
1911,
tuval üstüne
yağlıboya, 64 x
55 cm.

Kraków Ulusal Müzesi
(MNK).

leyen pek çok eseri bu tür resimlerin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Vanmour'un *Elçi Alayı*, *Elçi Heyeti'nin Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusu'ndan Geçişi*, *Elçi Onuru Sarayda Verilen Yemek*, *Sultan III. Ahmed'in Avrupa'da Bir Elçiyi Kabulü*¹¹ adlı eserlerinde uygulanan sanat pratiğine benzer şekilde yapılan Friedrich Lohrmann imzalı *Venedik Elçisinin Sadrazam Tarafından Kabulü*, *Hollanda Elçisinin Sultan I. Abdülhamid Tarafından Kabulü* adlı eserleri Osmanlı saray seremonisinin değişmez doğasını ve aynı temel kompozisyonun farklı ressamlar tarafından tekrarlandığını da göstermektedir.

Stanisław Chlebowski'nin *Sultan ile Sahne* adlı tamamlanmamış resmi muhtemelen bir bayram gününde sultanın devlet görevlilerini, saray mensuplarını ve askerleri kabul ettiği bir töreni betimlemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hanedanı Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiş olsa da Topkapı Sarayı'nın önemli günlerde hâlâ tören yeri olarak kullanılması geleneği devam et-

mekteydi. Sultan Abdülaziz'in Topkapı Sarayı avlusunda tören esnasında resmedilişi sultanın törensel bir ritüelin tekrarı üzerinden iktidarını nasıl meşrulaştırmaya çalıştığını ortaya koyar. Kuşkusuz sanatı yönetsel bir araç haline getiren Abdülaziz için bu betimleme halkın nazarında da güçlü bir imaj yaratma politikasına hizmet eder. Ayrıca bu resmin de kendinden önceki törensel geleneği resmeden eserlerden etkilendiği söylenebilir. Serginin kataloğunda sözü edildiği üzere Chlebowski'nin bu yapıtı III. Selim dönemi saray ressamlarından Konstantin Kapıdağlı'ya atfedilen *Sultan III. Selim. Bir Gö-rüşmede* adlı eserle benzerlikler gösterir ve hemen hemen aynı kompozisyon şemasında ilerler.¹²

Sergi tematik olarak ilerlediğinden geçişler hem İngilizce hem de Türkçe olarak hazırlanmış panolarla ayrılıyor. Panolar çok uzun olmayan özet bir biçimde ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış. Ressamların biyografilerine sergi içerisinde yer verilmiyor. Sadece girişte Chlebowski ve yaşamı üzerine bir pano yer almaktadır.

Bu tercihin Chlebowski'nin Osmanlı sanat tarihi açısından önemi ve Türk ziyaretçisi açısından daha tanıdık bir isim olması hususları ele alındığında doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Ancak bu kısa biyografilerin sadece Chlebowski ile sınırlı olmayıp en azından türün öncülleri olmuş birkaç ressam için daha hazırlanmasının serginin hafızalarda daha kalıcı olmasına yardım edeceği kanaatindeyim. Serginin kısaca temasını anlatan bir el broşürünün yanı sıra kapsamlı bir kataloğu var. Katalog sergilenen resimlerin büyük bir kısmını içermekle birlikte "Polonya Sanatında Oryantalizm" kavramına ışık tutacak çok değerli makalelere de yer veriyor ve bu konuda çalışan akademisyenlere iyi bir kaynak oluşturuyor.

Sonuç olarak, Polonya Sanatında Oryantalizm sergisi Doğu Avrupa sınırlarına yerleştirilen Polonya'nın (merkez Avrupa'dan bu dışlanış fiziksel bir coğrafi alandan çok kültürel ve ideolojik bir bölünmeyi işaret eder) ressamlarının gözünden Doğu'nun nasıl temsil edildiğini anlamamız açısından oldukça önemli bir görsel temsil alanı sunuyor. 15. yüzyıldan yaklaşık 18. yüzyıla kadar süren zaman diliminde Osmanlılara karşı verilen savaşlar neticesinde Polonya kültüründe Doğu imgesinin kalıcı bir iz bıraktığını söylemek yerinde olacaktır. Özellikle Polonya Birliği'nin dağılması ve ülke topraklarının üçe bölünmesi sonucunda önemli Polonyalı mütecilerin Osmanlı'ya sığınması ve ortak düşman Rusya karşısında kulan ittifak önceki yüzyıllarda yürütülen savaş siyasetinin yerini daha dostane bir ortama bırakmıştır. Romantik dönemle birlikte ortaya çıkan özgürlüğe ve bağımsızlığa duyulan ilgi sanatta da karşılığını bulmuştur. Bölünen ve yok olan topraklarını tekrar bir araya getirme özlemi, Polonyalı ressamların kendi muzafer geçmişlerine bakıp bu dönemlerden seçtikleri önemli olayları eserleri aracılığıyla tekrar vücuda getirmelerine yol açmıştır. Aynı zamanda ressamların işlediği konular arasında bağımsızlık savaşları veren diğer milletlerin mücadelesi de görülmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu kültürlerini daha

sistematiik bir biçimde anlamaya ve öğrenmeye dayalı oryantalizmin Polonya gözünden tezahürü de yine Batı Avrupa örneklerinden farklıdır. Özellikle Fransız veya İngiliz oryantalizmiyle karşılaştırıldığında Polonya sanatındaki oryantalist unsurların marjinalitten uzak ve daha çok gözleme

dayalı olduğu söylenebilir. Elbette Polonya oryantalizmi de Batı örneklerine göndermeler yapmış, onlardan etkilenmiş ve özellikle harem, odalıkların ele alındığı sahnelerde klasik üsluba daha çok yaklaşmıştır. Ancak, kendi yerel tarihlerine yaptıkları göndermeler ve bu tarihten bes-

lenmeleri onların eserlerinde temsil edilen Doğu imgesinin daha gerçekçi ve Doğu modasının daha belirgin tasvirini beraberinde getirmiştir.

FATMA COŞKUNER

DOKTORA ÖĞRENCİSİ VE ARAŞTIRMA
GÖREVLİSİ, KOÇ ÜNİVERSİTESİ, ARKEOLOJİ
VE SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

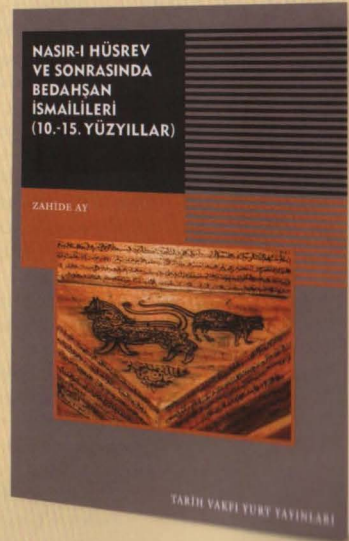
- 1 Tadeusz Majda, "Polonya'da Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 27.
- 2 Coğrafi alanların nasıl kurgulandıklarını Rusya örneği üzerinden inceleyen Mark Bassin'in makalesi bu konunun akademik anlamda incelenmesi bakımından yol gösterici niteliktedir: Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space," *Slavic Review* 50, no. 1 (Bahar, 1991): 1-17.
- 3 Bu konu hakkında detaylı bir analiz için bkz: Jan Kieniewicz, "Polonyalılar, Doğu ve Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 15-25.
- 4 Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz: Mary Roberts, "Ottoman Statecraft and the Pencil of Nature," *Ara Orientalia* 43 (2013): 10-30 ve Fatma Coşkun, "Empire and Artistic Connections: Sultan Abdülaziz and His Court Painter Stanisław Chlebowski" içinde *Türkiye*
- 5 *Polonya İlişkilerinde Temas Alanları* (1414-2014) Uluslararası Sempozyum, Varşova 06-07 Haziran 2014, Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, yayına hazırlanıyor.
- 6 Nebahat Avcıoğlu, *Turquerie and the Politics of Representation, 1728-1876* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2010), s. 5.
- 7 Anna Kozak, "Moda ve Gelenek Arasında 19. Yüzyıl Polonya Resminde Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 66.
- 8 Bu turların nasıl organize edildiği ve katılımcıların nasıl açılışlarıyla ilgili olarak bkz: Peter Lyth, "Carry On Up the Nile: The Tourist Gaze and the British Experience of Egypt, 1818-1932", içinde *The British Abroad Since the Eighteenth Century, Volume 1: Travellers and Tourists*, ed. Martin Farr and Xavier Guégan (New York: Palgrave Macmillan, 2013), s. 180.
- 9 *Turquerie* modasının resim sanatı üzerine yansımaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Haydn Williams, *Turquerie: an Eighteenth Century*

- European Fantasy (Londra: Thames and Hudson, 2014). *Turquerie*'nin Polonya tarihinden de örneklerle daha çok mimari temsil alanında analizi için bkz: Nebahat Avcıoğlu, *Turquerie and the Politics of Representation, 1728-1876* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2010).
- 9 Günel Renda, "19. Yüzyıl Turquerie Sergisi Üzerine," *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya*, Önsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul: Sandoz Yayınları, 1988), s. 71-80.
- 10 Anna Kozak, "Moda ve Gelenek Arasında 19. Yüzyıl Polonya Resminde Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 55.
- 11 Adı geçen bu eserler Pera Müzesi'nin ikinci katında yer alan ve küratörlüğünü Barış Kıbrıs'ın yaptığı *Keskin Döğünler: Çizimler ve Ressamlar* adlı sergide görülebilir.
- 12 Beata Studzińska-Kubalska, "Sultan ile Sahne" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 153.

NASIR-I HÜSREV VE SONRASINDA BEDAŞŞAN İSMAİLİLERİ (10.-15. YÜZYILLAR)

Zahide Ay'ın bu çalışması, 11. yüzyılda Nâsir-ı Hüsrev'le birlikte İsmailîliğe geçen Bedaşşan İsmailîliği tarihini konu edinmektedir. Bu kitap okunduğunda, yazılı kaynakların ve modern araştırmaların yanında, İsmailîleri bizzat tanımış ve aralarında yaşamış olmanın katkısını yansıtan bir mahiyet arz ettiği, bunun konuyu nasıl zenginleştirdiği görülecektir. Yazar bu kitabında, bundan birkaç yıl evvel yayımladığı Yüksek Lisans tezinden daha olgun, daha başarılı bir çalışma ortaya koymuştur. 13.-15. yüzyıllar Türkiye inanç tarihi için arz ettiği öneme rağmen Türkiye tarihçiliğinde -ilahiyatçılığında demiyoruz- yakın zamana kadar dikkate alınmayan bu konu, bu kitap ile ümit ederiz hak ettiği ilgiyi çeker. Dileğimiz, yazarın elinde bol miktarda bulunduğunu bildiğimiz, alandan derlenmiş antropolojik, etnolojik ve folklorik malzemeyi ayrıca değerlendirerek bu çalışmasının devamını bizlere sunmasıdır.

Ahmet Yaşar Ocak

MAKEDONYA SORUNU'NUN BATI ANADOLU'YA SIÇRAYIŞI VE 1914 RUM TEHCİRİ

EMRE EROL

Rumların kitlesel kaçışının nedeni halklar arası gerilimler değil, özellikle 1914 Şubat'ı sonrası iyiden iyiye Rum karşıtı bir boyut kazanan boykot hareketi ile Müslüman çetelerin organize kovuşturma faaliyetleriydi. Rum kovuşturması Balkan Savaşları coğrafyasının, yani savaşın ve Makedonya tarzı milliyetçi rekabetin, dışında kalmış olan Batı Anadolu'nun o döneme kadar hiç maruz kalmadığı travmatik bir olaydı.

Makedonya, yahut diğer bir ifadeyle Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden oluşan Vilâyet-ı Selâse ya da Rumeli, 19. yüzyıl boyunca birçok ayaklanmalar, siyasi krizler ve savaşlar görmüştür. Bu dönemde üst üste yaşanan krizler hem Osmanlı iç siyasetini hem de Avrupa siyasetini etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Ulus devletlerin imparatorlukların yerini almaya başladığı bir çağda Makedonya Osmanlı halklarının taleplerini karşılayamayan zayıf bir Osmanlı yönetimi, ayrılıkçı milliyetçilikler ve Büyük Devletler'in emperyalist rekabetleri nedeniyle sürekli bir istikrarsızlık halinde olmuştur. 'Makedonya Sorunu' en geniş tanımıyla Makedonya'nın geleceğinin bir imparatorluk çatısı altında mı yoksa bağımsız ulus devletlerin oluşumuyla mı daha istikrarlı olacağı meselesidir. Bu sorun birbirleriyle rekabetlerini güçler dengesi prensibi ile kontrol altında tutmaya çalışan Büyük Güçler için oldukça önemli olmuştur. Balkanlar'da agresif ve başarılı bir Panslavist genişleme politikası izleyen Rusya 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ile Osmanlı İmparatorluğu karşısında önemli bir zafer kazanıp şartları çok ağır olan Ayastefanos Antlaşması'nın

imzalanmasını dayatınca zaten krizler yaşamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çökebileceği düşünülmüştür. Böyle bir durumun güçler dengesini bozacağından çekinen Büyük Güçler şartları daha hafif olan 1878 Berlin Antlaşması'nın Ayastefanos'un yerine geçmesinde önemli rol oynamış ve böylece Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetinin, yani bir imparatorluk çatısının devamından yana tavır almışlardır.

Aslına bakacak olursak 'Makedonya Sorunu' Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ne olacağı ile çeşitli çağlarda farklı dinamikler nedeniyle zaten ilgilenmekte olan Avrupa devletlerinin 'Doğu Sorunu'nun o dönemki en önemli parçasıydı. Berlin Antlaşması hem Osmanlı diplomasisinin bir başarısı hem de Avrupa güçler dengesini korumak adına Rusya'nın genişlemesine karşı çıkılmak istenmesinin bir sonucuydu. Ne var ki 'Makedonya Sorunu'nu çözecek olan Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin devamını onaylayan bu antlaşma değil, 1912-1913 yıllarında cereyan eden ve Osmanlı Rumeli'sinin sonu olacak olan Balkan Savaşları olacaktı. Bulgaristan, Kınaradağ, Sırbistan ve Yunanistan'dan oluşan Balkan İttifakı'nın Osmanlı

karşısında aldığı hızlı ve beklenmedik zafer Balkanlar'da çöküşlü bir imparatorluk yapısının sürdürülme kararını geçersiz kılmış ve temelli homojenleştirme politikalarına dayalı ulus devlet modelini muzaffer kılmıştı. Balkan Savaşı yalnızca Balkanlar'da değil, 1913'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini ele geçiren İttihatçı kadroların zihinlerinde de imparatorluk fikrinin ulus devlet fikrine yenilmesini getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasında aldığı kara ve deniz yenilgileri o dönem kendisi de gittikçe genişlemeci bir milliyetçilik politikasını benimsemekte olan Yunanistan tarafından bir fırsat olarak algılanmıştır. 1897'de Osmanlı ordusu karşısında kötü bir mağlubiyet almış olan Yunanistan Balkan Savaşları'nı takiben antlaşmalardan bütünüyle memnun olmamış ve Osmanlı'nın askeri zayıflığından bir an önce istifade etmek istemiştir. Bu durum Balkan Savaşları'nın barış antlaşmalarından sonra dahi Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir rekabet halinin devam etmesine neden olmuştur. Yükselen gerilim özellikle 1913 yılının son ayları ile 1914 yılının

ilk yarısı Trakya ve Batı Anadolu'da etkileri bir arada düşünüldüğünde savaş hâlini anımsatan boykot, gerilim ve şiddet olaylarının yaşanması-na neden olmuştur.

Balkan Savaşları'ndan önce Makedonya ile kıyaslandığında Batı Anadolu'da göreceli bir barış hali hüküm sürmekteydi. Dünya piyasaları ile eklemlenmiş bir ticaretin büyüme yarattığı Doğu Akdeniz liman kent ve kasabaları orta sınıf değerlerinin kırılma hâkimiyeti altındaydı. Dengeli bir reformculuk, kozmopolit bir imparatorluk vatandaşlığı fikri ve sınıf mücadelesi formlarının modern kamusal alanın içinde şekillenmeye başladığı bir yapı Makedonya'nın aksine milliyetçilikleri ikinci planda tutan bir çatı oluşturmaktaydı. Bu durum kökleri 17. yüzyıla kadar geri giden ekonomik ve sosyal bir değişimin sonucuydu ve yalnızca Batı Anadolu'da değil, benzer değişimlerin yaşandığı tüm Osmanlı İmparatorluğu kıyılarında görülmekteydi.¹ Batı Anadolu'nun bu durumu yukarıda bahsi geçen savaş sonrası Osmanlı-Yunanistan rekabeti nedeniyle 1913-1914 arası dönemde aniden değişmeye başladı.

İşte tam bu dönemde, yani I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Batı Anadolu kıyı şeridinde neredeyse tamamı Osmanlı vatandaşlarından oluşan yaklaşık 160.000 Rum'un kovuşturmaya uğraması olayı yaşandı. Bu toplu kaçış ticari önemleri nedeniyle

uluslararası gözlemcilerin bulunduğu İzmir ve Ayvalık dışında Batı Anadolu sahil hattındaki neredeyse bütün yerleşimlerin yerli Rum ahalisini etkiledi. 1914 baharını yaza bağlayan aylarda ve özellikle de Haziran ayında Balıkesir, Burhaniye, Bergama, Çeşme, Edremit, Foça'teyn kazasının tümü, Eskice, Karaburun, Kemer, Kınık, Menemen, Ödemiş, Seyrek, Ulu-abad, Kasaba-Aydın demiryolu hattı üzerindeki bazı köy ve kasabalar ile Bursa ve Ayvalık'ın çevresindeki bazı köy ve kasabalar Müslüman çetelerin saldırı ve tacizlerine maruz kalmıştı. Oluşan şiddet olayları ve baskılar sonucunda Rumlar çoğu zaman bulamadan kaçmışlardır. Kaçmayıp direnenler çetelerin şiddetine maruz kalmış ve örneğin Eski Foça² ve Seyrek'te ölümler yaşanmıştır. Giden Rumların eşyaları ve taşınmaz malları kısa süre sonra onların yerine yerleştirilen Balkan muhacirlerine verilmiştir.

Rumların kovuşturulmaları ve kaçışı Balkan Savaşları'nın etkisiyle oluşan cemiyetler ve etnisiteler arası çatışmalar ile İttihatçıların sistematik nüfus mühendisliği ve milli iktisatçı ekonomî politikalarının bir sonucuydu. Osmanlı Hristiyanları ve Müslümanlar arasında 1913 yılında Balkan Savaşları bittikten beri çeşitli gerilimler olmuştu. Bunlar özellikle de savaşın etkilerine nispeten daha fazla maruz kalmış Trakya ve Marmara bölgelerinde görülmekteydi. Ne var

ki 1914 yılı kovuşturmaları 1913'ün aksine büyük ölçüde İttihatçıların sistematik Müslüman milliyetçisi politikalarının bir ürünüydü. Rumların kitlesel kaçışının nedeni halklar arası gerilimler değil, özellikle 1914 Subat'ı sonrası iyiden iyiye Rum karşıtı bir boyut kazanan boykot hareketi ile Müslüman çetelerin organize kovuşturma faaliyetleriydi. Rum kovuşturması Balkan Savaşları coğrafyasının, yani savaşın ve Makedonya tarzı milliyetçi rekabetin, dışında kalmış olan Batı Anadolu'nun o döneme kadar hiç maruz kalmadığı travmatik bir olaydı.

1914 Rum tehciri diyebileceğimiz bu olay 'Makedonya Sorunu'nun dinamiklerinin Batı Anadolu'ya sıçrayışının direkt bir sonucudur. Balkan Savaşları'nın nasıl bittiğine bakmak hem bu savı kanıtlamaya hem de 1914 Rum tehcirini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Balkan Savaşları hem bir mülteci (yahut yaygın adıyla 'muhacir') krizi yaratmış, hem İttihatçıların yeniden güçlenmesini ve radikalleşmesini sağlamış ve hem de Yunanistan ile Osmanlı arasında her an yeni bir savaş çıkmasına neden olabilecek kırılma bir statüko oluşturmıştır.

MÜLTECİ KRİZİ

Kaybedilen topraklardan ve ötesinden Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Müslüman mülteci göçü, yani muhacirlerin gelişi, Balkan Savaşları'nın öncesinde, savaşlar süresince ve

Rumlar Küçük Deniz (Mikros Yalos) sahilinde kaçarken, (tahminen) 12-13 Haziran 1914.

Yiaskounis, Haris et al. (2008). Phocée 1913-1920 Le Témoignage de Félix Sartiaux. (Paris: Éditions Kalimagos)

hatta sonrasında da önemli bir mesele olmuştur. Bu hususta çarpıcı bir rakama değinmek olayın tarihsel önemini kavramak açısından isabetli olacaktır. Osmanlı sınırlarının küçülmeye başladığı 1770'ten Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalktığı 1923'e kadar 1,9 milyonu gayrimüslim ve 5 milyonu Müslüman olmak üzere yaklaşık 6,9 milyon insan zorunlu göçe tabi tutulmuştur.³ Bu rakama yine aynı coğrafyada hem Osmanlı İmparatorluğu hem de çevre devletler tarafından yapılan kıyımlar da eklendiğinde oluşan tablo daha da büyükmektedir. Bu büyük göç tablosu içinde Balkan Savaşları sonrası yaşanan muhacir göçü yarattığı etkiler sebebiyle çok önemli bir yer tutmaktadır.

Balkan Savaşları ve Balkan devletlerinin nüfus mühendisliği po-

Bu büyük muhacir göçünün Osmanlı toplumu üzerinde yarattığı istikrarsızlık ve mali yük gibi bariz etkilerin ötesinde iki büyük siyasi sonucu da olmuştur: milliyetçi rekabet ve intikam duygularının hem toplum düzeyinde hem de yöneticiler düzeyinde Balkanlar'dan Anadolu'ya transferi. Muhacirler geldikleri Balkan coğrafyasında yaşadıkları acıların etkisiyle Hristiyanlara karşı nefret ve intikam duygusu beslemişlerdir. Muhacirlerin yaşadığı zulüm ve acılar Osmanlı basınında yankı bulmuş, yardım kampanyaları yapılmış ve cemiyetler kurulmuştur. Bu durum farklı dil ve dinlere sahip Osmanlı vatandaşlarının zaten problemlili olan ilişkilerini daha da erozyona uğratmıştır. Batı Anadolu kıyı şeridinde hüküm süren kırılğan kozmopolit yapı bu dönemde Makedonya'nın çatışma ve gerginlik dolu atmosferine benzemeye başla-

bir uçak tasvir edilmiştir. Bu kitaplar Rumların yoğun olarak yaşadığı bölgelere doğru düşmektedir ve yere varmış olan bir tanesinin içinde 'İntikam' yazdığı okunmaktadır. Yerdeki bu kitap suretinin yanında resmedilmiş bir kişi de eliyle Yunda (Cunda) Adası ve Ayvalık istikametini göstermektedir.⁵ Bu tip yayınlar hem muhacirlerin acılarını diri tutmuş hem de bu olumsuz deneyimlerin muhacir olmayan Müslümanlar tarafından da bilinmesini sağlamıştır.

Mülteci krizinin ikinci bir boyutu da yöneticiler düzeyindeki etkisidir. Balkanlar'ın kaybı savaştan sonra ülke idaresini ele geçiren İttihatçıların gözündeki İmparatorluk formülünün iflâsı ve ulus devlet formülünün başarısının tescilli olarak görülmüş tür. İttihatçıların gözündeki Yunanistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı karşısında-

Türk Yurdu dergisi 'Türklük şuurunu uyandırmak', bölgede durum tespiti yapmak ve İzmir'den 'Helenizmin damgasını silip kazımak' için mücadele etmek amaçlarıyla Haziran 1913 günü bir İzmir Gezisi düzenlemiştir. Dergi yazarlarının çeşitli izlenimleri bu tarihi takip eden zamanda Türk Yurdu'nda teŕrikalar halinde yayınlanmıştır.

litikaları yaklaşık 410.000 Balkan Müslüman'ını mülteci haline getirmiş ve bu rakamın ancak 297.737 kadarı 1912-1915 arası Osmanlı topraklarına ulaşabilmiştir. Muhacir nüfusun büyük bir kısmı uzunca bir süre Osmanlı kent ve kasabalarındaki mülteci kamplarında kalmış ve yerleştirilmeyi beklemiştir. Ancak küçük bir kısım dini yahut ailevi bağlantılar aracılığı ile başka yerlere yerleşebilmişlerdir. Muhacirlerin çok büyük bir kısmı yukarıda da bahsettiğim gibi 1914'te kovuşturulan Rumların yerlerine yahut gayrimüslimlerin yoğun olduğu başka yerlere yerleştirilmişlerdir.⁴ Savaşın etkilerinin, çeteciliğin ve kovuşturmaların mağduru olmuş olan Balkan muhacirlerinin yarısı yakını, yaklaşık 145.320'si Aydın vilayeti sınırları içine yerleştirilmişlerdir.

Özellikle Osmanlı Rumları ve Müslümanlar arasında karşılıklı bir güvensizlik oluşmuş her iki taraf da milliyetçi propagandalara daha açık hâle gelmiştir. Toplumun milliyetçi bir rekabeti ve intikam duygularını benimsemesinin çarpıcı bir örneğini şu posterde görmek mümkündür.

Osmanlı Rumeli Muhacir-i İslamiyesi Cemiyeti tarafından 1913 sonu 1914 başı arası basılıp dağıtıldığı anlaşılan 'İntikam' isimli bu poster bir taraftan Balkan Savaşları neticesinde Yunanistan hâkimiyetine geçen topraklar ve Girit Adası'nın geçmişteki kaybını gösterirken, diğer taraftan da 'Asya-i Osmanî' diye adlandırıldığı Anadolu'nun Batı kıyısında intikam çağrısı yapmaktadır. Haritanın sağ alt köşesinde havadan üzerinde halil resmi olan kitaplar atmakta olan

ki başarılarının sırrı milli hisleri ve idealleri empoze etmekteki başarıları ve görece homojen nüfuslarıydı. Bu durum reformcu ve çoğulcu bir Osmanlılıkla ilişkileri zaten sorunlu olmuş olan İttihatçıların İttihad-ı Anâsır, yani unsurların bütünlüğü, politikasından vazgeçmelerine neden olmuştur. Jön Türk hareketinin ve dolayısı ile İttihatçıların ideolojik birikimin başından beri bir parçası olagelmış etnik milliyetçilik fikri Balkan Savaşları'nı takiben Türklüğün başat rol oynadığı Müslüman milliyetçiliği suretinde İttihatçı söylemin ve eylemin belirleyicisi olmuştur. İşte bu yüzden ki İttihatçılar Balkan Savaşları'nı takiben muhacirleri siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Bunun iki düzeye gerçekleştiğini görmekteyiz; meşûm propagandası yoluyla ve nüfus politikalarının parçası olarak.

Osmanlı Rumeli Muhacirin-i İslamiyesi Cemiyeti tarafından dağıtıldığı anlaşılan 'İntikam' isimli poster.

Milliyetçi şiddetten etkilenmiş olan muhacirler zaten kendi yayınlarını yapmaktaydılar. İttihatçılar bunlara ilaveten ve bunlar vesilesi ile Osmanlı Müslümanlarının Balkan milliyetçileri elinde yaşadıkları acıları ve şiddeti 'Türklük şuurunu uyandırmak' ve milliyetçi duyguları tetiklemek amacı ile kullanmışlardır. Bu tip propagandada özellikle kadınların maruz kaldığı şiddet hikâyelerine vurgu yapılmış ve böylece toplumun hassas olduğu bir konu üzerinden farkındalık uyandırmak amaçlanmıştır.⁶ Muhacirlerin Hristiyanlara karşı besledikleri intikam ve kin duygularının milliyetçi propagandanın malzemesi haline gelmesi yarattığı etkiyi ve ulaştığı kitleyi artırmıştır. Böylelikle kendileri muhacir durumuna düşmemiş Müslümanların da gayrimüslimlere karşı olan tutumu değişmiş ve Osmanlı toplumu içindeki kutuplaşma iyice artmıştır.

Muhacirlerin Batı Anadolu'da Rumların yoğun bulunduğu yerlere yerleştirilmeleri onların İttihatçıların nüfus politikasının bir parçası olarak kullanıldığının kanıtıdır. Makedonya'dan kovulmuş muhacirler uzunca bir süre İzmir yahut İstanbul limanında yerleştirilmeyi beklemiş ve sonuç olarak Rumlardan boşalan taşınmazlara

yerleştirilmişlerdir. 1914 baharında Çeşme, Seyrek, Eski Foça ve Yeni Foça'da çetelerin gerçekleştirdiği kovuşturmalar ve ardından kısa bir süre sonra (daha Rumların durumunun ne olacağı kesinleşmeden) muhacirlerin bu bölgelerdeki boş evlere yerleştirilmeleri bu sürecin tüm adımlarının net olarak görülebildiği tarihsel örneklerden birkaçıdır.

Çarpıcı olan bir diğer unsur da kovuşturma ve muhacir iskânı meselelerinin o dönemin Osmanlı Mebusan Meclisi'nde nasıl tartışıldığıdır. Yaşanan olayların ardından Osmanlı Aydın mebusu Emmanuelidi Efendi ve bir grup Rum mebus ı Haziran 1914 tarihinde meclise bir soru önergesi vermiştir. Amaçları son dönemlerde iyiden iyiye Rum karşıtı bir hal almış boykot hareketini (ve dolayısı ile Milli İktisat politikasını), Rum kovuşturmalarını ve muhacirlerin Rumların yoğun yaşadığı bölgelere iskânını tartışmaktır. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât Paşa ve Emmanuelidi Efendi arasında önerge üzerine geçen tartışma meselesinin İttihatçılar tarafından nasıl görüldüğünü ortaya koymaktadır. Talât Paşa savlarını o tarihten sonra Yunanistan ile olan ilişkilerin temel belirleyicisi olacak olan 'mukabele-i bi'l-mis', yani

karşılılık ilkesi çerçevesinde ortaya koymuştur. Ona göre hem boykot hem de kovuşturmalar muhacirlerin başına gelen mezalimin doğal bir sonucu, Müslüman toplumun bir tepkisi ve engellenmek istese de kontrolü mümkün olmayan meselelerdir. Emmanuelidi Efendi durumun böyle olmadığını, işin arkasında 'sopacıların' olduğunu ve istense muhacirlerin imparatorluğun başka yerlerine de yerleştirilebileceğini söylemiştir. Talât Paşa cevabında muhacirlerin Emmanuelidi'nin önerdiği gibi 'Üsküdar'dan Basra'ya' kadar olan topraklara yerleştirilemeyeceğini söylemiştir. Ona göre hem bunun için gereken para hazinede yoktur hem de bahsedilen coğrafyanın çöllerine yerleştirilecek muhacirler telef olacaklardır.⁷ Bu tartışmadan yaklaşık bir yıl kadar sonra Osmanlı Ermenileri İttihatçılar tarafından aynı coğrafyaya tehcir edilmiş ve telef olmuşlardır.

1914 Rum tehciri ve muhacirlerin yaşadıkları acılar arasında deterministik bir ilişki yoktur. Rumlar muhacirler tarafından değil, zaman zaman muhacirleri ve yerel Müslüman ahaliyi de galeyana getiren çeteler tarafından kovuşturulmuşlardır. Yerli Müslümanların ve muhacirlerin kovuş

turmalarındaki rolünü yukarıda bahsi geçen toplumun muhacirlerin acıları nedeni ile kutuplaşmasında arayabiliriz. Fakat siyasi iradenin muhacirleri bir nüfus mühendisliği aracı olarak kullanma kararını anlamadan olayın neden cereyan ettiğini anlayamayız. Burada bunun İttihatçıların karşılıklı ilkesini benimsemesi ve mezalim propagandası ile gerçekleştirdiğini söyledik. Peki, İttihatçılar neden böyle acımasız gerçekçi bir uluslararası politika izlemişlerdi?

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN YENİDEN GÜÇLENMESİ VE RADİKALLEŞMESİ

İttihad ve Terakki'nin Batı Anadolu'da nüfus mühendisliği ve milli iktisat politikalarını icra edebilmesi bölgede yaptığı araştırmalar, 5. Meclis-i Mebusan'daki tek

31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 Karşı Devrimi), İttihatçıların lehine sonuçlanan 1912 Sopalı Seçimleri ve ardından parlamento dışı muhalefet ile İttihatçıları devirmeyi hedefleyen Halaskar Zabitan hareketinin oluşması olayları İttihatçıları Balkan Savaşları'ndan hemen önce siyaset sahnesinden silinmek üzere olan bir parti durumuna getirmiştir. İşte 23 Ocak 1913'te İttihatçıların gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Darbesi böyle bir ortamda cereyan etmiştir. İttihatçıları Edirne'nin teslim edileceğini (ki gerçekçiliği bugün tarihçiler arasında hâlâ tartışma konusudur) ve I. Balkan Savaşı kayıplarını telafi edecek ani eylemleri başlatabilmeyi öne sürerek darbe girişimini meşrulaştırmışlardır. Darbenin hemen ardından yapılan ilk askeri müdahaleler başarısız olmuşsa da Edirne en sonunda 22 Haziran 1913'te geri

sıdır. Kuruluşundan bu yana Osmanlı ekonomik, siyasi ve kültürel hayatının temel taşı olmuş olan Rumeli haftalar içerisinde rakip Balkan ulus devletlerinin ve Büyük Güçler'in hâkimiyet ve rekabet sahası haline gelmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin, yani partinin esas yönetici kadrosunun, çoğunun anavatanlarının da Rumeli olması nedeni ile özel bir önem taşımaktadır. Örneğin Enver, Cemal, Talât, Mustafa Kemal ve daha birçok önemli İttihatçı gençlik yıllarında karakterlerini şekillendiren tecrübeleri yaşadıkları Osmanlı Rumeli'sinin (Cemal Paşa'nın durumunda Midilli'nin) kaybı ile kendileri mülteci, yani muhacir olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin reformcu bir imparatorluk kimliği ile kurtarabileceklerini düşünen Jön Türk hareketinin mirasçısı olan İttihatçılar Selanik, Manastır, Yanya ve Ege Adaları gibi önemli yerlerin etnisite merkezli modeli tercih etmiş küçük Balkan ulus devletleri tarafından ele geçirilmesini 'acı birders' olarak addetmişlerdir. 1878 Berlin Antlaşması ile imparatorlukların hâlâ bir geleceği olabileceği düşünüldükten Balkan Savaşları sonrası imzalanan Londra ve Bükreş Antlaşmaları ulus devletlerin 'geçer akçe' olduğunun uluslararası onayı olmuştur. Bu sonuç İttihatçıları Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin adem-i merkezîyetçi ve çoğulcu bir imparatorluk yapısında değil, merkezîyetçi ve Müslüman milliyetçisi bir ulus devlette olduğuna ikna etmiştir.

İttihatçılar bu düşünceler nedeniyle kitleleri bir an önce mobilize etmenin gerektiğine kanaat getirmişlerdir. Onarın gözünde Bulgaristan ve Yunanistan'ın 'başarılarının' sırrı 'millî şuur' yaratmaktaki başarıları ve 'millî davaları' için savaşmaktaki kararlılıklarıdır. Ne var ki İttihatçılara göre Osmanlı Müslümanları ne böyle bir millî şuura ne de böyle bir millî kararlılığa sahiptiler. Diğer tüm milliyetçilikler için olduğu gibi, İttihatçılar için de Müslüman Türkler uyandırılmayı bekleyen bir 'Uyuyan Güzel'dir. Onları 'uyandırarak' olan ise Balkan Savaşları sonrası aradığı

Osmanlı Rumları yekpare bir bütün değildi. İçlerinde farklı milliyetçilikleri destekleyenler, hiçbirini desteklemeyenler ve hatta 'Yunan' kimliğini büyük ölçüde arka plana atmış olanlar vardı. Dolayısı ile İttihatçıların zihnindeki tehdit algısı objektif bir gerçekliği yansıtmıyordu.

parti oluşu, ordudaki büyük nüfuzu ve bürokrasiye hâkimiyeti sayesinde mümkün olabilmektedir. Bunlar ise İttihatçıların 1913'teki Bâb-ı Âli Baskını ile iktidar tekeli ele geçirmesi sayesinde olabiliyordu. İttihatçıların radikalleşmesi ise Balkan Savaşları'nın bir sonucuydu ve bu hem söylemde hem de eylemde Türk etnisitesini merkeze alan bir Müslüman milliyetçiliğini seçmelerine neden olmuştur.

I. Balkan Savaşı'nın ani hezimetini ve yarattığı karışıklık İttihad ve Terakki partisi için hem bir fırsat hem de bir travma olmuştur. 1908 Devrimi ile başlayan II. Meşrutiyet döneminin olumlu havası kısa soluklu olmuş ve 1908-1913 arasındaki beş yıllık dönem İttihatçılar için sürekli siyasi rekabetin olduğu bir dönemi getirmiştir. Aslına bakacak olursak

alınmıştır ve bu zafer İttihatçıların hâkimiyetini pekiştirmiştir.

İttihatçılar Bâb-ı Âli Darbesi ile ilk kez tam iktidar tekeli kurabilmiş ve üstelik Edirne'nin geri alınması ile darbelerini meşrulaştıracak bir sonuca da ulaşmışlardır. Hem darbe hem de Edirne'nin geri alınışı Balkan Savaşları'nın yarattığı koşullar ile mümkün olabilmektedir. Darbeden sonra İttihatçılar hem orduda hem de bürokraside kilit pozisyonlara atanmıştır. Bu sayede milliyetçi ve merkezîyetçi politikaların ivedi ile icrası için gereken insan gücü oluşturulmuştur. Dönemin tanıklarının ifadesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en 'komitacı' hükümeti böylelikle İmparatorluğun başına geçmiştir.

Rumeli'nin kaybı Osmanlı tarihi açısından tartışılmaz bir dönüm nokta

kurtuluş formülünü milliyetçilikte bulunan İttihatçılar olacaktır. Bugün İttihatçıların Balkan Savaşları sonrası radikalleşen, söylemde farklı formülleri dillendirse de eylemde Türk etnisitesini merkeze alan Müslüman milliyetçisi politikalarına dair fazlaca bilgisi sahibiz. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında edebiyatta, siyasette ve kamusal alanda 'milleti uyandırma', Anadolu'yu ve Türkçülüğü keşfetme temalarıyla neredeyse her köşede ve cenahta karşılaşmak mümkündür. Savaş öncesi çok sınırlı bir okur-yazar grubunun tartıştığı bu fikirler Balkan Savaşları'ndan sonra geniş kitlelere yayılmıştır. İşte bu radikalleşmeyi ve milliyetçiliğin başat fikir olmasını tetikleyen yine Balkan Savaşları'dır. *Türk Yurdu* dergisinin 1913 İzmir Gezisi tefrikaları ve İttihat Terakki'nin bilgi toplama misyonları bu durumu Batı Anadolu'ya özeline görmemizi sağlayan iki önemli örnekler.

Türk Yurdu kendisinden önce gelen *Genç Kalemler* adlı bir derginin devamıdır. *Genç Kalemler* Selanik'te kurulmuştur. Dergi Müslüman ve Türk milliyetçilikleri üzerine yazılan kaleme alındığı ilk örneklerden biridir. Selanik'i kaybedilmesi ile son bulmuş ve *Türk Yurdu* dergisi ile yeniden canlanmıştır. Ne var ki *Türk Yurdu* hem kendinden önce gelen *Genç Kalemler*'den hem de sonradan devamı niteliğinde kurulacak olan *İslam Mecmuası*'ndan çok önemli bir yönü ile ayrılır. *Türk Yurdu* dergisinin yazar kadrosunun büyük bir kısmını Rusya ve kaybedilmiş Balkan topraklarından gelen muhacir entelektüeller oluşturmaktadır. Üstelik derginin tonu hem öncülüne hem de vârisine göre daha Türkçüdür.⁸ Bir diğer unsur da *Türk Yurdu*'nun İttihat ve Terakki ile olan organik bağdır. Döneme yön verecek önemli İttihatçıların Doktor Nazım, Nesimi Sarım, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp dergiyi sık sık katkı yapmışlardır.

Türk Yurdu yazarları Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı'yı nasıl bir geleceğin beklediğini sorguluyorlardı. Dile ve nedenle Makedonya'nın çok farklı ve çok dinli şehirlerine benzeyen koz-

mopolit ve 'ışıklı' İzmir'i gezmek istedikler. *Türk Yurdu* dergisi 'Türklük şuurunu uyandırmak', bölgede durum tespiti yapmak ve İzmir'den 'Helenizmin damgasını silip kazımak'⁹ için mücadele etmek amaçlarıyla Haziran 1913 günü bir İzmir Gezisi düzenlemiştir. Dergi yazarlarının çeşitli izlenimleri bu tarihi takip eden zamanda *Türk Yurdu*'nda tefrikalar halinde yayınlanmıştır. Heyet yolculukları sırasında Midilli yakınlarında demirlemiş ve henüz Yunanistan hakimiyetine girmiş adanın elden çıkmasını nedenlerini kaybedilen milli şuurda bulmuştur.¹⁰ Tüm tefrikalara bakıldığında ortaya çıkan sonuç heyetin Türklük şuurunun eğer bir şeyler yapılmaz ise silineceğine kanaat getirmiş olması fakat İzmirli Türklere gördükleri çalışma ve heyecandan umutlandıklarıdır. Heyet dünya piyasaları ile eklemlenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış kozmopolit İzmir'in o dönem var olduğu haliyle Türklük adına bir kayıp yaratacağı tespitini yapmıştır. İzmir'in bu hâli *Türk Yurdu* yazarlarına Makedonya'yı anımsatmıştır.

Türk Yurdu'nun İzmir gezisinden kısa bir süre sonra, 29 Haziran 1913'te dönemin önemli İttihatçılarından Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Balıkesir'den başlayarak Batı Anadolu'da bir bilgi toplama misyonu gerçekleştirmiştir. Parça parça anılarından ve hakkında yazılanlardan anladığımız kadarı ile bir diğer önemli İttihatçı, bir fedai olan Eşref Sencer Kuşçubaşı da 1913 başlarından beri Aydın civarındaydı. Her ikisinin de gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerler ile ilgili raporlar hazırladığı anlaşılmaktadır. Dr. Reşid'in notları 'Karesi Mutasarrıflığı Tahrirât Kalemî' adı altında yayınlanmış Kuşçubaşı'nın notları ise başkalarının (örneğin Celal Bayar ve Cemal Kutay) eserlerinde parça parça kullanılmıştır. Her iki rapor da olası bir harp halinde bölgedeki gayrimüslimlerin nasıl davranacağını anlamak ve Müslümanların her yerleşimde çoğunluğu oluşturacağı bir düzeni kurmanın yollarını tespit etmek amacı ile yazılmıştır. Örneğin Dr. Reşid gezdiği Havran, Edremit,

Akçay, Ilıca, Burhaniye, Ayvalık, Yunda (Cunda) ve Gömeç'te İttihatçıların kim ile işbirliği yapabileceğini, nerelerin muhacirlerin yerleşimine müsait olduğunu, muhacirlerin nelerle yerleştirilmesini '...Rumlugu tarassuda...' yarayacağını ve karar alıcıların siyasi eğilimlerini rapor etmiştir. Bu raporlar Rumlari ve genel olarak Hristiyanları ötekileştirmek, yekpare zararlı bir topluluk olarak ve toplumu zehirleyen ve tedavi edilmesi gereken bir hastalık gibi tanımlamaktadır. Kuşçubaşı'na göre mevcut koşullarda yapılması gereken 'ilk iş dâhil tümörlerin temizlenmesi davası'dır.'

KIRILGAN STATÜKO: OSMANLI VE YUNANİSTAN ARASINDA HER AN CEREYAN EDEBİLECEK BİR SAVAŞ

Ne I. Balkan Savaşı'nın ardından 1913'te imzalanan Londra Antlaşması, ne de II. Balkan Savaşı ardından gelen Bükreş Antlaşması yeni bir statüko kurabilmiştir. Alınan kararlarda antlaşmaların her bir tarafını ayrı ayrı mutsuz eden bazı hususlar vardı. Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında rekabetin devam etmesine neden olan önemli anlaşmazlık bir dizi Ege Adası'nın geleceği meselesiydi. Osmanlı İmparatorluğu askeri ve siyasi kaygılar ile adaların en kötü ihtimalle tarafsız bölgeler olmasını arzulamaktaydı. Yunanistan ise savaş sırasında kazandığı deniz muharebelerine dayanarak ve milliyetçi argümanları kullanarak adaların kontrolünü talep etmekteydi. İki devletin bu rekabeti Batı Anadolu'yu tıpkı Makedonya gibi rakip milliyetçiliklerin mücadele sahasına çevirmiştir. Adaların durumu (Midilli, Sakız ve Sisam) savaş sonrası çalkantılı dönemde bir süre belirsiz kalmıştır. En sonunda, 14 Şubat 1914'te, Büyük Güçler adaların kontrolünü askeri üst olarak kullanılmamak şartıyla Yunanistan'a bırakmış ve ayrıca Osmanlı Girit Adası üzerindeki tüm hak taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹¹

Büyük Güçler'in bu kararı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çok etkisi yaratmıştır. Dönemin Büyük Britanya

Donanma Mecmuası'nın 41 No'lu ve Temmuz 1913 (Temmuz 1329) 41rılı sayısının kapığı. Kıpakta resmedilmiş geminin üzerindeki flamlalarda 'Doğar kuvvet İttihattan' yazıyor. Çeşitli coğrafyalarda sıkça rastlanan bu slogan kuruluşundan 1948 senesine kadar Bulgaristan'ın resmi armasının altına da bir slogan olarak kullanılmaktaydı.

İstanbul Elçisi H.D. Beaumont'un o dönem oluşan Rum karşıtı hareketleri İngiltere'ye rapor etmek için yazdığı memorandum bu karar sonrası oluşan havayı çok isabetli bir şekilde tasvir etmektedir. Beaumont'a göre 'Türkler' (Osmanlıları kast ederek) adaların Yunanistan'a verilmesinin eninde sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki egemenliğinin dağılmasına neden olacağına inanıyorlardı. Osmanlı basını Avrupa'yı Osmanlı bütünlüğünü korumaya dair verdiği sözleri unutmakla suçluyordu. Yunanistan'ın adalarda askeri üst kurmayacağına dair verdiği sözün Osmanlılar için bir hükmü yoktu. Basın Yunanistan'ın tıpkı Makedonya'da yaptığı gibi adaları çetecilerin Batı Anadolu'yu ajite ettiği merkezler olarak kullanması halinde Avrupa'nın ne yapacağını soruyordu.⁹

Nisan 1914'te, yani adaların kay-bından kısa bir süre sonra, *Tasvir-i*

Elkar, Ahenk ve Tanin gazeteleri Yunanistan'ın Aydın vilayetinde çeteler aracılığı ile aktiviteler gerçekleştirdiğini haber etmektedir. Okuyucular her ikisi de önemli Yunan adalarının karşısında bulunan Edremit ve Karaburun'daki Yunan aktivitelerine dair uyarılmaktadır. Artık Batı Anadolu da bir Makedonya'dır. Çeteler Makedonya'daki milliyetçilikler rekabetinin en önemli araçlarıdır. Çeteciler önce huzursuzluk yaratıyor, zorlama yolu ile köy ve kasabaları kontrol altına alıyor ve daha sonra söz konusu kargaşa Büyük Güçler'den uluslararası destek çekebilirse bir milliyetçi devrim niteliği kazanabiliyordu. Böylelikle çoğu suçlulardan ve paralı askerlerden oluşan çeteciler bir anda 'ulusal kahr-amanlar' olabiliyorlardı. Arnavutlar, Bulgarlar, Osmanlılar ve Yunanların her biri Makedonya'da kendi çıkarları uğruna çetecileri kullanmışlardır ve istisnasız her biri zaman zaman Büyük Güçler'in desteğini

olarak destekledikleri çete şiddetini meşrulaştırabilmişlerdir.¹⁴

Batı Anadolu'daki Yunanistan-Osmanlı rekabeti bir taraftan çeteler üzerinden ilerliyorken, bir taraftan da Ege'de silahlı bir yarış üzerinden cereyan ediyordu. Osmanlı donanması Balkan Savaşları'nda Yunanistan'a karşı ağır bir yenilgi almıştı. Bu yenilginin simge müsebbibi Yunanistan'ın döneminin ve sınıfının güçlü örneklerinden olan Averof Zırhlı Kruvazör'üne sahip olmasıydı. Dolayısı ile eğer Osmanlı yeni gemiler almaz ise Balkan Savaşları'ndan sonra Yunanistan ve Osmanlı arasında tekrar bir savaş cereyan etmesi durumunda Yunanistan denizlerde üstün olmuş olacaktı. İttihatçılar Yunanistan'ın Osmanlı güçsüzken tekrar savaş ilan edeceğinden çekiniyor ve İngiltere'den ivedi ile iki adet dretnot sınıfı gemi almayla çalışıyordu. Donanma Cemiyeti ve donanma mecmuası meselenin önemine ilişkin yayınlar yapıyor, gemiler için gereken paranın bulunması için zorunlu ve gönüllü yardım kampanyaları düzenliyordu. Yunanistan şayet bu gemiler Osmanlı donanmasına katılırsa dengeyi kendi aleyhine bozulacağını bildiğinden ve böyle olursa Osmanlı'nın bir savaş ilan edeceğini düşündüğü için Osmanlı'yı baskı altında tutuyordu. Hatta bu nedenle gemiler varmadan İzmir'i abluka altına almayı yahut gemilere yolda iken saldırmayı bile düşünmüştü.¹⁵ Bir savaş çıkacaksa Yunanistan güçlü iken çıkmalıydı. Bu gerilimin gözlemcisi olan Büyük Güçler olası bir savaşın çok daha büyük bir savaşı tetikleyeceğini düşünüyorlardı. İttihatçılar da aynı düşünceyle ve şu veya bu şekilde, Yunanistan ile ya da daha büyük bir savaşın her an cereyan edeceğine ikna olmuşlardı.

SONUÇ

Şu noktada okuyucuya malum olduğu üzere İttihatçıların zihninde 1914 Rum tehirci günümüz terminolojisi kullanılabilecek olursa bir 'öncü saldırı'dır (pre-emptive strike). O dönemin tanığı olmuş olan gözlemci-

ler de İttihatçıların kendileri ile Balkan Savaşları sonrası dönemde Batı Anadolu'da Makedonya Sorunu'nun bir izdüşümünü görmüşlerdir. Onların bu tespitleri elbette gerçekliğin bu olduğu anlamına gelmez. Örneğin İttihatçıların sıklıkla iddia ettiginin aksine muhacirler her ne kadar nefret ve intikam duygularına sahip idiler ise de bu duygularla kitlesel olarak harekete geçmemişler, onları ve diğer Müslümanları 'uyandırmak' gerekmiştir. Birçok muhacirin en önemli derdi yaşadıkları travmadan sonra hayatta kalabilmek olmuş ancak az bir kısmı milliyetçi eylemlerde bir sosyal mobilizasyon şansı aramıştır. İttihatçıların ötekileştirmelerinin gördüğü tablonun aksine Osmanlı Rumları yekpare bir bütün de değildir. İçlerinde farklı milliyetçilikleri destekleyenler, hiçbirini desteklemeyenler ve hatta 'Yunan' kimliğini büyük ölçüde arka plana atmış olanlar vardı. Dolayısı ile İttihatçıların zihnindeki tehdit algısı objektif bir gerçekliği yansıtmıyordu. Gerçek ne olursa olsun İttihatçıların o dönem dünyaya baktıkları ideolojik pencere Batı Anadolu'da olası bir Makedonya faciası görmelerine neden olmuştur. Yukarıda da tartıştığımız gibi bu Balkan Savaşları'nın bitişinin hem Batı Anadolu'da yarattığı değişimlerin hem de İttihatçıların değiştirmiş olmasının bir sonucudur. Yine de altını önemle çizmek gerekir ki tarihsel

sebepleri anlamaya çalışmak tarihi olayları meşrulaştırmak anlamına gelmez.

Tarik Zafer Tunaya önemli çalışması olan *Türkiye'de Siyasal Partiler* eserinin üçüncü cildinin girişinde modern Türkiye'yi anlamının anahtarının Makedonya'yı anlamakta olduğundan bahsederve İttihat ve Terakki'nin Makedonya mücadelesi ile Balkanlar'da doğmuş olduğunu söyler.¹⁶ Bu şüphesiz ki isabetli bir tespittir. Modern Türkiye'yi kuran kadroların birçoğu 'Osmanlı Coğrafyası'nın temel birleşenlerinden olan Rumeli'den gelmiş ve kurdukları ulus devlet buradaki geçmişlerinden önemli derecede etkilenmiştir.

İttihatçılar için çeşitli din, dil ve mezheplerin yaşadığı Makedonya neden tutulamamışsa aynı çeşitliliğe sahip ve çok da bilmedikleri Anadolu da pekâlâ elden çıkabilirdi. Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana garantiler vermiş olan Büyük Güçler, Balkan ulus devletlerinin Balkan Savaşları'ndaki beklenmedik askeri başarısı karşısında bu tutumundan vazgeçmişti. Bu durum başka askeri hezimetlerle tekrarlanabilirdi. Batı Anadolu artık bir sınır olmuştur. Ege'nin ışıklı ve kozmopolit liman kent ve kasabaları İttihatçılara Makedonya'yı hatırlatıyordu. Balkan Savaşları'nın

bitişi ardından gelen 1914 Rum tehciri ile Makedonya sorunu artık Batı Anadolu'daydı. O dönemi izleyen I. Dünya Savaşı ve ardından gelecek olan Kurtuluş Savaşı aynı nüfus gruplarının (Rum ve Müslüman mültecilerin) Yunanistan ve Osmanlı arasındaki mücadelenin tekrar tekrar aracı olarak kullanılmasına sahne olacaktı. Aslına bakacak olursak ne Londra ne de Bükreş antlaşmaları barışı getirmişti. Yunanistan ve Osmanlı'nın rekabeti çeteciliği ve silah yarışını canlı tutmuş üzerine Rum karşıtı boykot ve tehcirin de eklenmesi ile neredeyse savaş halini andıran istikrarsız bir ortam oluşmuştu. 1914 Rum tehciri Makedonya dinamiklerinin hem toplum, hem yöneticiler hem de uluslararası boyut itibarı ile nasıl Anadolu'ya sıçradığını göstermektedir. 1913'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten İttihatçıların acımasız gerçekçiliği, vulgar materyalizmi, Sosyal Darwinist dünya görüşleri ve kendileri de mülteci olmuş olmaları onların Anadolu'nun Makedonya olmaması için radikal ve acımasız bir nüfus politikasını benimsemelerine neden olmuştur. Bu yönüyle Makedonya Sorunu'nun Anadolu'ya nasıl sıçradığını ve ne sonuçlar doğurduğunu anlamak İttihatçı nüfus mühendisliğinin bir sonucu olan modern Türkiye ulus devletini anlamak açısından hayati önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

1. Bu yazı yazının 2015'de yayınlanacak olan "Macedonian Question" in Western Anatolia: The Outing of the Ottoman Greeks before World War I adlı eserinin sadeleştirilmiş tercümesidir. Konu hakkında daha detaylı bir okuma için esere başvurulabilir.
2. Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirinden ayrı modernleşme patikalarını izleyen ve dolayısı ile devletle ilişkileri ile ekonomik ve sosyal yapıları birbirinden farklı bölgeler bulunmaktaydı. Kıyılar bu bölgelerden sadece biriydi ve onları diğer yerlerden farklı kılan temel unsur dünya piyasaları ile olan ilişkileriydi. Bu konuda çok daha derinlikli bir analiz için bkzr: Cem Emrence, *Remapping the Ottoman Middle East / Modernity, Imperial Bureaucracy and the Islamic State*, (New York: I.B. Tauris, 2012).
3. Eski Foça'da yaşanan olaylar için bkzr: 'Eski Foça'nın 'Kara Haziranı', (Eski Foça's 'Dark June') *Toplumsal Tarih*, sayı 248 (2014): 86-90.
4. Bkzr: McCarthy, Justin, *Forced Migration and Mortality in the Ottoman Empire / An Annotated Map Turkish Coalition of America*, 2010.
5. http://www.turkishcoalition.org/files/grants/Forced_Displacement.pdf [21.11.2014].

6. Bu hususta Talât Paşa'nın çizdiği haritalara bakılmalıdır: Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın 'Evrak-ı Metrukesi'* (İstanbul: Everest Yayınları, 2008).
7. *Intikam: Rumeli Haritası*, I.B.B. Kültüphaneleri, Hrt.000015, 956.101.496 INT.
8. Y. Doğan Çetinkaya, "Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-13)," *International Journal of Middle Eastern Studies*, 46 (2014): 759-778.
9. Dönemin tarihi açısından son derece önemli bulduğum meclis oturumu için bkzr: MMZC, İnikad: 26. Cels: 2. 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914).
10. Masami Arai, *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, (Leiden: Brill, 1992), 24-68.
11. İttihatçı yazında karşılaşılan bu ifadenin Hamdullah Suphi tarafından kullanılmış bir örneği için bkzr: Cemal Kutay, *Etniki Eterya'dan Günümüze Çge'nin Türk Kalma Savaşı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 194.
12. Tefrikatı serisinin bir örneği için bkzr: 'Zmir Seyahatı', in *Türk Yurdu*, 3 Temmuz 1329, Cilt IV, No: 9, 730-733.
13. Celal Bayar, *Ben de Yazdım / Milli Mücadele'ye Giriş*, Cilt 5, (İstanbul: Baha Matbaası, 1917), 157n.

14. Anderson, Frank Maloy and Amos Shartle Hershey, *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870-1914*. Prepared for the National Board for Historical Service, (Washington: Government Printing Office, 1918), 429-431.
15. FO 95/2458, s. 537, (21.7.1914).
16. Makedonya Sorunu'nun ve çeteciliğin çeşitli boyutları için: Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), Dimitris Livanos, "Conquering the souls: nationalism and Greek guerrilla warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908", in *Journal of Byzantine and Modern Greek Studies*, 23, (1999) ve Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003).
17. Mustafa Aksal, *The Ottoman Road to War in 1914 / The Ottoman Empire and the First World War*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 42-49 ve Bilal N. Şinşir, *Ege Sorunu Belgeleri Cilt II (1913-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1914), 49n.
18. Tarık Zafer Tunaya, *Hintçe'de Kıymetli Evraklar: Cilt III İttihat ve Terakki, Bir Çukurova, Bir Akademi, Bir Partinin Tarih* (İstanbul: İttihatçı, 1918), 13.

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK UÇAKLARININ PROPAGANDA BEYANNAMELERİ VE YUNAN ASKERLERİNİN "KUVVE-İ MANEVİYESİ"

FOTİ BENLİSOY

Bu yazıda, Yunanistan'da "Küçük Asya Seferi", Türkiye'de ise Kurtuluş Savaşı yahut Milli Mücadele denen savaş esnasında Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunun moral durumunu sarsmak için uyguladığı bir propaganda faaliyetinin bizzat o faaliyetin hedefindeki Yunan askerlerince nasıl alımlandığı, nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap aramaya çalışacağım. Savaşın son aşamasında Türk uçaklarının Yunan mevzilerine attığı beyannamelerin, döneme göre oldukça "yenilikçi" bu propaganda metodunun Yunan askerlerince nasıl karşılandığı meselesini ele alacağım.

Bilindiği gibi 18. yüzyılın sonundan itibaren orduların yapısında ve dolayısıyla da savaşların karakterinde ciddi bir değişiklik söz konusu olur. Fransız Devrimi ve hemen akabindeki Napolyon savaşları sırasında Fransa

kitlesel bir yurttaş ordusu inşa etmeye koyulur ve bu nedenle de zorunlu askerlik uygulamaları gündeme gelir. Bu yurttaş ordusunun başarısı, Fransız örneğinin hızla yaygınlaşmasını, taklit edilmesini sağlar. Dolayısıyla

19. yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde, Avrupa'daki hemen tüm ülkelerde, ülkenin neredeyse bütün erkek nüfusunu kapsayacak zorunlu askerliği kurumsallaştıracak adımlar atılmaya başlanır. Askerliğin toplumun

Sakarya Savaşı'nı gösteren Yunanca ve Fransızca alt yazılı taşbaskı, 1921.

Karl Haupt.

ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1921
Η ΠΟΛΥΝΕΚΡΟΣ ΜΑΧΗ ΠΡΟ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ
Η ΚΑΤΑΡΟΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΠΑΡΑ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ ΤΟΥ ΣΑΓΓΑΡΙΟΥ

DE LA GUERRE GRECO-TURQUE DE 1921
COMBAT TERRIBLE DEVANT ANGURA
DEFAITE DES TURCS PRÈS DES SOURCES DU FLEUVE SANGARIO

geneline yayılan bir deneyim halini alması, orduyu da savaşı da radikal bir biçimde dönüştüren bir etkiye bulunur.

Modern öncesi savaşları yapan "profesyonel" askerler askeri topluluk, kast, zümre ya da uhuvvetlerin birer üyesiydi ve çoğu zaman savaşı sona erdiğinde dahi asker olmaya devam ediyordu. Tersine, modern kitle-yurttaş ordularının askerleri, kendilerini ancak geçici olarak üniforma altına girmiş siviller olarak görüyordu. Dolayısıyla siyasi elit ve askeri komuta kademesi açısından bu yurttaş-askerlerin rızasını devşirmek, yani onların savaş sırasında pasif ya da açık, doğrudan ya da dolaylı destek ve onayını almak kritik bir önemdeydi. Bu anlamda askerlerin moral durumu ya da "kuvve-i maneviyesi", kitle-yurttaş ordularının yürüttüğü savaşlarda, savaşın yönetimi açısından belirleyici bir öneme kavuşuyordu artık.

Aslında askerlerin morali başlığını, askerlerin savaşa ve ordu komuta kademesine verdiği rızanın bir metaforu olarak ele alabiliriz. Yüksek moral askerlerin onayının bir ifadesi olarak kabul edilirken, düşük moral askerlerin savaşa devam etmekte isteksizliğinin (ve bu isteksizliğe bağlı disiplinsizlik ve itaatsizliğin) bir ifadesiydi. Kısacası, askerlerin savaşa arzusu ve moral durumu, askeri komuta kademesinin bir savaşı yürütürken dikkate alması gereken başlıca bir mesele haline aldı. Erkek nüfusun bir kere askere alınmış bulunması, seferberlik ilanı ve bunun gereklerinin yerine getirilmesi, savaş faaliyetinin yürütülmesi açısından yeterli değildi. Silah altına alınmış olanların savaş sırasında da yeniden ve tekrar tekrar seferber edilmeleri, yani savaşa dair rızalarının şu ya da bu şekilde temin edilmesi ya da yeniden üretilmesi gerekiyordu. Bunun için de askeri komuta kademesinin askerlerin morallerinin idaresine dair teknikler geliştirmesi zaruridi. Aynı şekilde düşman orduların savaş halindeyken birbirlerinin moral durumunu hakkında istihbarat devşirmeye çalışması, hatta karşı tarafın cephe

ve/veya cephe gerisinde moralini sarsacak faaliyetlerde bulunması da giderek yaygınlaşan bir uygulama haline almaktaydı. Savaşın yurttaş ordularınca yürütüldüğü, dolayısıyla da iki (ya da daha fazla) ulusal topluluk arasındaki bir irade ve güç çatışmasına dönüşerek topyekünleştiği modern zamanlarda savaş ile propaganda arasındaki ayırım çizgisi giderek silikleşiyordu.

Bu yazıda, yukarıda çok kabaca ifade edilen çerçeve dahilinde Yunanistan'da "Küçük Asya Seferi", Türkiye'de ise Kurtuluş Savaşı yahut Milli Mücadele denen savaş esnasında Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunun moral durumunu sarsmak için uyguladığı bir propaganda faaliyetinin bizzat o faaliyetin hedefindeki Yunan askerlerince nasıl alımlandığı, nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap aramayı

çalışacağız. Savaşın son aşamasında Türk uçaklarının Yunan mevzilerine attığı beyannamelerin, döneme göre oldukça "yenilikçi" bu propaganda metodunun Yunan askerlerince nasıl karşılandığı meselesini ele alacağız.

Aslında 1921 sonbaharında, Sakarya Savaşı'nın akabinde Yunan ordusunun moral bir krizle karşı karşıya kaldığı pekâlâ iddia edilebilir. Bu kriz, ordunun komuta kademesinin savaşa devam etmek için askerlerin rızasını elde etmekte ve dolayısıyla da onları seferber etmekte büyük güçlüklerle karşılaştığı anlamına geliyordu. Sakarya Savaşı'nın ardından çatışmalara hızla son verecek nihai bir askeri çözümün mümkün olmadığı fikri askerler arasında giderek yaygınlaşmış, Anadolu'daki Yunan askerleri arasında usanmışlık, sürüp gitmekte olan savaştan bir şekilde

Yunan askerleri siperde.

Yunan askerleri, Afyonkarahisar, 22.6.1922.

kurtulma isteği giderek belirgin olmaya başlamıştı. Yunanistan neredeyse on yıldır sürekli olarak savaş içerisindeydi. Zorunlu askerlik Yunan Krallığı'nda 1911 yılında uygulamaya geçmiş ve hemen bir yıl sonra ülke birbirini takip eden bir dizi savaşa dahil olmuştu (Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Ukrayna Seferi ve Türk-Yunan Savaşı). Dahası, I. Dünya Savaşı'na katılma kararı ülkede asla yaygın bir kabule mazhar olmamış ve bu nedenle de milliyetçi bir "ulusal birlik" havası oluşmamıştı. Yunan Krallığı'nın "Umumi Harbe" İtilaf Devletleri safında dahil olması, ancak Britanya ve Fransa'nın diplomatik ve hatta askeri basıncıyla dayatılmış ve (tarafsız kalmak isteyen) Krallılarla (savaş taraftarı olan) Venizelosçu-

nin "fikren bozulmasını" sağlayacak büyük bir propaganda kampanyasının gerçekleştirilmesi gereğindensöz eder. Karabekir, böyle bir kampanyanın etkili olacağından emindir: "Yunan ordusu hangi mıntıkeye çekilirse çekilsin orada zehirli sözlerle çabucak berbat hale gelir." Basının da etkili bir şekilde kullanılmasını gerektirecek böyle bir propaganda kampanyası açısından kritik olan, Yunan askerlerine propaganda materyalinin nasıl ulaştırılacağı meselesidir. ("Bu neşriyatın, Yunan ordusu arasında hızla yayılmasına ehemmiyet verilmelidir").¹

Ankara Hükümeti, gerçekten de Yunan ordusunun "kuvve-i maneviyesini" bozacak aktif girişimlerde bulunmaktan imtina etmez. Yunan

ya da siyasiler kazanç elde ederken sıradan askerlerin canlarını verdikleri, ailelerinden, evlerinden ayrı kaldıkları bilhassa belirtiliyordu. ²

Çok sayıda Yunan askeri Türk uçaklarının atılan bu beyannamelerden anı ve günlüklerinde söz eder. İleride de göreceğimiz üzere, savaşın son aşamasında bu beyannameler, Yunan mevzilerindeki askerlerin neredeyse gündelik hayatının bir parçası olmuştu.⁴ Aslında 1922 baharından itibaren Türk ordusu cephedeki hava hâkimiyetini önemli ölçüde ele geçirmişti. Yunan uçaksavarları oldukça zayıftı, uçaklar ise eski ve hantaldı.⁵ Türk tarafı işte bu hava üstünlüğünü Yunan ordusunun moralini bozmaya dönük propaganda faaliyetleri için aktif bir biçimde kullanacaktı. ⁶

Söz konusu beyannamelerin Yunan askerince nasıl karşılandığını, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde onların deneyimlerini (belli kısıtlarla da olsa) yansıtan günlük, mektup ya da anı gibi kaynaklara dayanarak ele almaya çalışalım şimdi. Mesela Arşipelagos tümenine bağlı 5. Alay'dan Lefteris Paraskeuaidis anılarında, bir Türk uçağı tarafından siperlere atılan bir beyannameden söz eder. "Türk askeri arkadaşlarımız" şeklinde imzalanmış beyannamede, savaşın devamından kazanç sağlayan yabancı menşeli silah endüstrisi olduğu belirtiliyordu. Yunan askerlerinin de zenginlerin ve yüksek rütbeli subayların çıkarları uğruna telef olduğunu vurgulayan beyanname, Yunan askerlerine, evlerine geri dönmek için teslim olmaları çağrısıyla sona eriyordu.⁶ Yine Paraskeuaidis, Türk uçakları tarafından Yunan mevzilerine atılan başka ve daha ilginç bir beyannameyi de aktarır. Bu, askerleri teslim olma ve böylece de yaşamlarını kurtararak subaylarının "kibrinin" müsebbibi bulunduğu "trajik tiranlıkta" kurtulmaya çağırın ve sekiz Yunan askeri tarafından imzalanan bir beyannameydi. Bir mektup şeklindeki beyannamede, Yunan askerlerine Türk ordusuna teslim olmakta korkulacak bir şey olmadığı belirtildikten

1922 baharından itibaren Türk ordusu cephedeki hava hâkimiyetini önemli ölçüde ele geçirmişti. Yunan uçaksavarları oldukça zayıftı, uçaklar ise eski ve hantaldı. Türk tarafı işte bu hava üstünlüğünü Yunan ordusunun moralini bozmaya dönük propaganda faaliyetleri için aktif bir biçimde kullanacaktı.

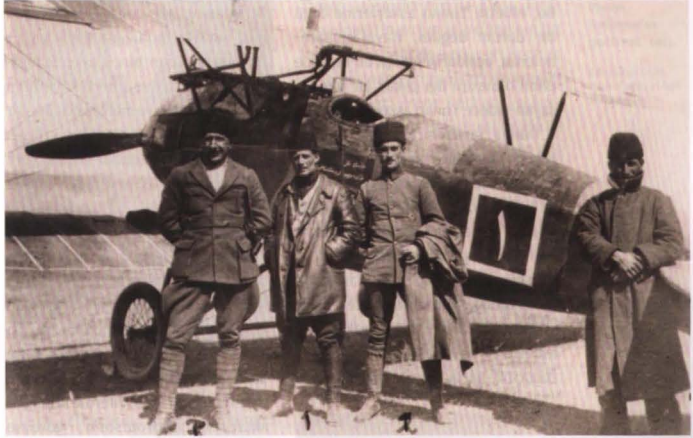
lar arasında on yıl sürecek şiddetli bir kampaşmaya neden olmuştu. Yani 1920'lerin başına gelindiğinde Yunanistan'da savaşın hedefleri konusunda "milli bir mutabakat" yoktu ve savaş politikaları popüler rızadan önemli ölçüde yoksundu. Seferberlik süresinin uzunluğudolayısıyla (1911'de askere alınmış olup 1923 başlarına kadar terhis edilmeyen askerler vardı) toplumun geniş kesimlerinde de askerler arasında da öfke ve hayal kırıklığı artmaktaydı.

Türk tarafının Yunan toplumunda ve bilhassa ordudaki bu "harp yorgunluğunun" farkında olduğu söylenbilir. Örneğin Kâzım Karabekir, Yunan ordusunun içinde bulunduğu moral durumun savaşın kazanılmasında önemli bir faktör olacağını düşünönerler arasındaydı. Karabekir 12 Eylül 1921'de Mustafa Kemal'e yazarak Yunan ordusunun moral durumunda olumsuz tesir yaratacak, Yunan askerleri-

ordusu içinde istihbarat ve propaganda faaliyetlerini büyük ölçüde Askeri Polis Teşkilatı (Ayn-Pe) yürütmekteydi. Temmuz 1920'de kurulan örgüt, Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyâseti'ne bağlıydı. Ayn-Pe, işgal bölgesindeki ajanları vasıtasıyla Yunan ordusunun moralini bozacak şayialar yayılmasını sağlıyor ve propaganda faaliyetinde bulunuyordu.² Yunan ordusundaki askerleri savaşı bırakmaya çağırın beyannamelerin hazırlanıp dağıtılması da görevleri arasındaydı.³ Bu tip bildiriler, özellikle savaşın son döneminde uçaklarca Yunan mevzilerine atılıyordu. Çoğu 1917 Devrimi sonrasında belli ölçüde popülerleşen Bolşevik-sol argümanlarla, savaşı karşıtı ve anti-emperyalist temalarla doluydu. Beyannamelerde savaşın büyük güçlerin çıkarları için yürütüldüğü vurgulanıyor ve Yunan ordusunun İngiliz emperyalizminin çıkarlarına hizmet ettiğii ifade ediliyordu. Savaşın patronlar

sonra nasıl teslim olacaklarına, ne yapmaları gerektiğine dair detaylı bir aktarım yapılır. Bu aktarım o kadar kapsamlıdır ki askerlerin teslim işareti olan beyaz mendili nasıl bağlamalarının uygun olduğu, nasıl bağırılması icap ettiği (*teslim, teslim*) ve grup halinde ya da bireysel şekilde nasıl teslim olunması gerektiği anlatılır. Beyannamede adı geçen askerlerin gerçekten var olup olmadığı, bunlar gerçekten Türk tarafına teslim olmuş askerlerse söz konusu beyannamenin yazımına gerçekten katılmış olup olmadıklarını bilecek konumda değiliz elbette. Ancak beyannamede söz konusu askerlere dair detaylı bilgi verildiği de belirtilmelidir. Beyanname askerlerin isimleri haricinde, doğum yerlerini, rütbelerini ve görev yaptıkları birlikleri de aktarır. Bu da adı geçen askerlerin gerçekten teslim olmuş bulunduklarına dair pekâlâ bir karine addedilebilir.⁷

Üsteğmen Petros Vamvakas ve adamları, 1922 yılının bahar aylarında Afyon yakınlarında konuşlanmışlardı. Vamvakas, 26 Nisan ile 6 Mayıs tarihleri arasında günlüğünde birçok kez Türk uçaklarının mevzilerine attığı beyannamelerden bahsediyor.⁸ Ioannis Metzalis de anılarında, bir "Kemalist beyannamayı" aktarır. Beyanname, "Venizelosçuluk ve Kralcılığın kurbanı olan" Yunan askerlerini teslim olarak evlerine geri dönmeye davet ediyordu.⁹ Topçu Üsteğmen Ioannis D. Papadimas, günlüğüne 12 Aralık 1921 tarihinde, "Önceki gün bir düşman uçağı kampımızın üstüne geldi ve Yunan siperlerine Yunan dilinde hazırlanmış beyannameler attı. Beyannamede Türkler bizlere iyi vakit geçirmek için teslim olmamızı salık veriyor!" diye yazıyordu.¹⁰ İzmir'den bir gönüllü olan ve Afyonkarahisar'da 1. Kolordu'nun telefon merkezinde görev yapan Hristos A. Spanomanolis de anılarında benzer bir beyannameyi anar. Bu beyannamenin de (dönemintabirle) Bolşevik ya da sol denebilecek temalara yatkınlığı belirgindir. Beyanname, savaşın Atina ve Avrupa'daki banker ve sanayicilerin çıkarları için yürütüldüğünü vurguluyor, sıradan-yoksul askerler çile çekerken Yunan subaylarının cephe

gerisinde ceplerini doldurup gününü günettiğinden söz ediliyordu. Beyanname, Yunan askerlerini ya "haklı bir savaş" veren Türk ordusuna teslim olmaya ya da savaş alanını bırakıp evlerine geri dönmeye çağırıyordu.¹¹ Spanomanolis düşman uçaklarına atılan başka bir beyannameyi de anar. Bu beyanname spesifik olarak Anadolu kökenli Yunan askerlerine hitap etmektedir. Beyanname, Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunda görev yapan Anadolu Rum askerlerinin hain sayılacağı ve buna göre cezalandırılacağı kararını hatırlatır ve Yunan ordusundaki Rum askerlere, böyle muamele görmemek için tez elden teslim olmalarını salık verir.¹²

Bu aktarımlardan söz konusu beyannamelerin askerler üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını anlamak oldukça güç. Burada önemli olan, söz konusu propaganda beyannamelerinin bir biçimde Yunan askerlerince cephe hayatında anılmaya değer bir unsur olarak değerlendiriyor olmalarıdır. Anlaşılan Türk uçaklarının attığı beyannameler Yunan siperlerinin gündelik rutinin bir parçası olmuştu. Hristos Karagiannis'in günlüğüne düştüğü bir not bu kanaati pekiştirir niteliktedir: "Düşman uçakları hemen her gün bombalar ya da beyannamelerle birlikte bizi ziyaret ediyor."¹³ Mora Yarımadası'ndaki Tripoli şehrinden olup 34. Tümen'de görev yapan Aristotelis Koniaris, 10 Aralık 1921, 9 Nisan ve 10 Temmuz 1922 tarihleri

inde günlüğüne, Türk uçaklarının mevzilerine beyannameler attığını not ediyordu.¹⁴ Yani askerler Türk uçaklarının getirdiği beyannamelerle birden fazla kez karşılaşılıyordu. Bu arada, Türk tarafının beyannameleri uçaklardan atmıyıp Yunan mevzilerinin yakınlıklarına taşıyarak bıraktığına dönük aktarımlar da mevcuttur.¹⁵

Aslında uçaklardan atılan beyannamelerin etkisini artıran başka bir faktör daha vardı. Uçakların cephedeki varlığı anlaşılan Yunan askerleri için oldukça etkileyici, hatta şaşırtıcı ve cazip bir hadisedeydi. Beyanname, hatta bombalar savuran uçakların görüntüsü, hele hele gökyüzünde çarpışan iki uçağın seyri, askerler için cephedeki gündelik monotonluğu berhava eden heyecan verici bir manzaraydı. Aslında savaşın gökyüzüne taşınması, çoğu asker için oldukça yeni bir deneyimdi. Yunan askerlerinin bir bölümü hiç değilse I. Dünya Savaşı'ndaki muharebeler sırasında uçaklarla tanışmış olmalıydı. Ancak gene de uçaklar hâlâ anlaşılması zor ve şaşırtıcı bir yenilik olarak görülüyordu muhtemelen. Bu yüzden olacak birçok asker günlük, hatta anılarında uçaklarla alakalı sahneleri aktarır.¹⁶ Aslında askerlerin uçakların varlığına çelişkili bir biçimde tepki gösterdiğini söylemek mümkün. Bir yandan uçaklar tarafından tehdit edildiklerini hissediyor, diğer taraftan uçakları merak ve heyecanla izliyorlardı.

Türk havacılar Albatros uçağının önünde.

Turkish Airforce sitesinden alınmıştır.

Bu, elbette Yunan askerlerine özgü bir durum değildi. Hava muharebelerini, uçakların savaşta bir biçimde dahil olmasını ilgi çekici bir temaşa sayan sadece Yunan askerleri değildi. I. Dünya Savaşı sırasında uçakların askeri amaçlarla kullanımının tüm taraflardaki askerlerce heyecan verici bir manzara olarak kabul edildiği hususu genel olarak kabul edilmektedir. Dünya Savaşı'nda siperlere sıkışmış askerler için uçaklar garip, garip olduğu kadar da etkileyici bir görüntüyüdü. Mary R. Habeck'e göre askerler, "havada uçan insanı bir özgürlük, hatta bir tür kaçış simgesi

**Türk havacılar
İsmet uçağının
önünde.**

Türkish Airforce
sitesinden alınmıştır.

olarak gördüler. Genellikle hava muharebelerini kendi sefaletlerini unutmak için bir mazeret ve savaşta bir değişiklik yaratan keyifli bir hadise olarak kullandılar." Netice itibarıyla uçaklar, "askerler için etraflarındaki çamur ve ölümü unutmak için, güneşe uzanıp gökyüzündeki 'şövalyelerin' daha asil görünen çarpışmasına odaklanmak için bir mazeretti." 17

Türk-Yunan Savaşı için de benzer bir durumdan bahsetmek mümkün görünüyor. 1921'in sonlarından itibaren, yani büyük hareketlar son bulup savaş bir siper savaşına dönüştüğünde, uçaklar cephenin tekdüzeliğini, monotonluğunu sarıyan bir yenilik olarak görülüyor olmalıydı. Uçakların askerler üzerinde yarattığı cazibeye dair bir örnek, savaş sırasında belli bir üne kavuştuğu anlaşılan Yunan pilotu Stavropoulos'tur. Stavropoulos'un uçağıyla kazandığı başarılarla dair atıflara birçok askerin aktarımlarında rastlamak mümkündür. Örneğin

Athanasios Argyropoulos, 12 Temmuz 1922'de günlüğüne şöyle yazar: "Pilotlarımızdan biri, Çavuş Stavropoulos, Abanaz ve İnterli köylerinin arasındaki bir hava muharebesinde bir düşman uçağı düşürdü. Düşman uçağı tamamen tahrip edildi ve bir Türk binbaşıyla bir teğmen öldü. Cenaze törenleri büyük bir debdebeyle Afyonkarahisar'da gerçekleştirildi." 18 Aynı hadise Teğmen Stavros Christodoulidis tarafından da not edilir. O da günlüğünde Afyonkarahisar'da ölen Türk subayları için gerçekleştirilen töreni aktarır ve dahası, bu törene dair fotoğrafların Yunan pilotları tarafından Türk mevzilerine atıldığını aktarır. 19 Androustos'a göreyse Çavuş Stavropoulos, kendi mevzilerini çok defa bombalamış bir düşman uçağını düşürmeyi başarmıştı. 20 Stavropoulos vakasının birçok başka asker tarafından da anılıyor olması, savaş pilotlarının askerler arasındaki popülarlığına işaret eder. Pilotlar, yurttaş-kitle ordularının yürüttüğü savaşın anonimliğinde belki de hâlâ "kahraman" statüsü kazanabiliyorlardı.

Uçaklar karşısında duyulan merak ve hayranlık, askerlerin havadan gelen tehdidi küçümsemesine, gözardı etmesine dahi neden oluyordu. Hava akınları sırasında çok sayıda asker siperlerde kalmak ya da saklanmak yerine mevzilerini terk edip gökyüzündeki uçakları seyre dalyordu. "Bağımsız Tümene" bağlı 1. Topçu Taburu'na hitap eden bir emir bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Emir, askerleri açık alanlarda "merak nedeniyle" düşman uçaklarını izleme "kötü alışkanlığına" karşı eğitmenin zorunluluğunu ifade ediyor ve askerlerin düşman uçakları gördüğünde anda muhakkak siper alması ve mevzilerinden çıkmaması gerektiğini vurguluyordu. 21

Peki, askerlerin söz konusu beyannameler karşısındaki tavır neydi? Söz konusu propaganda yönteminin Yunan askerlerinin karşı karşıya olduğu "harp yorgunluğunu" pekiştiren bir etkisi var mıydı? Bu sorunun cevabını tam olarak vermek güç. Uçaklardan atılan beyannamelerin Yunan ask-

erlerinin maneviyatını kırmada çok etkili olduğu yönünde görüşler ifade edilmiştir. Örneğin Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklâl Harbi Garp Cephesi* (1925) adlı çalışmasında, beyannamelerin etkili bir propaganda aygıtı olduğunu söz eder: "tayyarelerle atılan beyannamelerle müessir ve hasmı iğfal edecek propagandalar yapılmış, vasi ve muntazam bir plan dairesinde devam ettirilen bu propagandalarda çok güzel muvaffak olunmuştur." 22

Ancak Yunan askerleri arasında bu beyannamelerin şüphe, tedirginlik ve hatta düşmanlıkla karşılandığı da pekâlâ iddia edilebilir. Örneğin (savaş sırasında ordu komuta kademesinin değil, bizzat askerlerin çıkardığı) "siper gazetelerinden" Longhi'deki "Kemal'in beyannameleri" başlığını taşıyan bir karikatürde ("zenci" olarak çizilen) iki Türk asker görünür. Bunlardan bir tanesi, Yunan askerlerine, "teslim olun ve gününüzü gün edin" diye seslenmekte, diğeriye teslim olan Yunan askerlerine "sıcak" bir kışılama bulunmak için kılıcını keskinleştirmektedir. 23 Athanasios Argyropoulos, Mart 1922'de günlüğüne, Türk uçaklarının mevzilerine sıklıkla akınlar düzenlediğini, bu hava akınlarının bazılarında uçakların bomba değil, beyannameler attığını yazar. Yunan askerlerini teslim olmaya ya da firar etmeye çağırın beyannameler üzerine Argyropoulos şu yorumda bulunur: "*İllasani*des yazdıkları bu şeylerden herhangi bir şey elde edemeyecek. Yunanlıları kandırmak bu kadar kolay değil." 24 Er Kostas Ioannis Zoniadis 7 Ağustos 1922'de asker gazetesi *Synadelfos*'a bir mektup yazar. Zoniadis Anadolu kökenli bir askerden ve Osmanlı ordusunda da tam iki yıl görev yapmıştı. Zoniadis mektubunda Türklerin uçaklarla attığı bir beyannameden bahsediyor. Bu beynamede Yunan askerleri teslim olmaya davet edilmekte, teslim oldukları takdirde Türk ordusunca iyi muamele görecekları belirtilmektedir. Beyanname karşısında tepkili olduğu yazdıklarından belli olan Zoniadis, Anadolu'da bir Rum olarak Osmanlı ordusunda yaşadıklarını beynamedeki parlak sözlerle

karşılaştırır. Osmanlı ordusundaki Hristiyanların dövüldüğünü, taciz edildiğini aç bırakıldığını yazar. Dolayısıyla Türklerin Yunan askerlerine "iyi bakacağı" Zoniadis'e göre safsatadan, açık bir yalandan başka bir şey değildir.²⁵ Bu aktarımlardan Yunan askerlerinin beyannamelere karşı tamamen düşmanca bir tutum takındığını söylemek mümkün değildir. Beyannameler gösterilen ilgi, söz konusu propaganda faaliyetinin belli bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir.

Prens Andreas'ın portresi, 1913.

Edinburgh Düklü Prens Philip'in özel koleksiyonu.

Yunan ordusunun moral durumunu etkilemek için Türk tarafı beyannameler kaleme almakla kalmıyor, hâlihazırda "hazır" malzemeyi de kullanıyordu. Bilindiği gibi Yunan komünist hareketi bu dönemde "Küçük Asya Seferi" karşısında oldukça eleştirel bir tutum takınıyor, ülke içerisinde ve hatta cepheye dahi savaş karşıtı hissiyatı kışkırtan bar yayın ve propaganda faaliyeti içerisinde bulunmuştu. İşte Yunan Sosyalist İşçi Partisi'ne (SEKE) bağlı günlük *Rizospastis* gazetesi ve diğer solcu yayınlar da Türk tarafınca düşman ordusunda propaganda için kullanılıyordu. Yunan askerlerine ulaşması için bu yayınların nüshaları Yunan mevzilerine uçaklarla atılıyor²⁶ ya da siperlere yakın dikenli teller üzerine bırakılıyordu.²⁷ Bu durum, komünistlere dönük "vatana ihanet" ve

düşmanla işbirliği suçlamalarını gündeme getiriyordu. Ankara Hükümeti propaganda için Venizelosçu muhalefete dair gazeteleri de kullanıyor, bu gazetelerin nüshaları ya da bu gazetelerden seçilen kimi makaleler yine uçaklar vasıtasıyla Yunan mevzilerine bırakılıyordu.²⁸ Bu türden materyalin, yani bizatihi Yunan tarafında yazılıp basılmış gazete ya da yazıların Yunan askerleri üzerinde çok daha tesirli olduğunu iddia etmek herhalde makul olacaktır.

Bu yazının konusunu teşkil eden beyannamelerle yürütülen propaganda faaliyetinin gerçek etkisi ne olursa olsun, Ağustos 1922'de Yunan ordusundaki "moral kriz", Yunan savaş aygıtını neredeyse işlemez kıldırmıştı.

Yunan kuvvetlerinin ne kadar kırılan olduğu hususunda o dönemin bir tanıklığını, hem de ordunun komuta kademesinden bir tanıklığı aktarmakta yarar var. Prens Andreas 19 Aralık 1921'de, İzmir'deki meşhur Hotel Splendid Palace'ta, kralın askeri danışmanlarından Ioannis Metaksas'a yönelik bir mektup kaleme alır. Prens, yazacakları dolayısıyla bir "yenilgici" (*défaite*) sayılmamasını bilhassa rica eder. Prens Andreas ordunun takattan düştüğünü ve yakın zamanda bir barış anlaşması gündeme gelmezse sonucun felaket olacağını yazar. Prens sonraki satırları adeta bir kehanet gibidir: "Ordunun düşmanın ciddi bir inisiyatifine karşısında cevap verebileceğini kesinlikle düşünmüyorum. Cephenin herhangi bir noktasındaki yenilgi, ordunun geri kalanını da kaçınılmaz olarak yıkacak. Sonrasında düşmanı herhangi bir yerde durdurmak mümkün olmayacak." Prens, sonraki hadiselerle doğrulanan bu kehanetini şöyle bitirir: "Bu Küçük Asya kâbusuna hemen son verecek bir şey olmalı artık."²⁹ Beyannameler savaşta, Prens Andreas'ın deyimiyle "kâbusa" son veren şey değildi elbet. Ancak Yunan ordusunun karşı karşıya kaldığı ve savaşın da sonunu önemli ölçüde belirleyen "moral krizde" bir tutam da olsa "tuzu" olduğunu söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 Karabekir, Kâzım. *Paşaların Hesaplaşması*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 147-148.
- 2 Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı* İstanbul'da Atatürk Askeri Polis Teşkilatı, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1992.
- 3 Dimitrakis, Panagiotis. *Mytikas Epicheiriseis sti M. Asia*, Atina: 2005, s. 170.
- 4 *H Ekspozitsia eis tin Mikrân Asían 1919-1922 Tómos Έκτος Τα Προ της Τουρκικής Επανάστασης Γενικήτα (Σεπτέμβριος 1921 - Αύγουστος 1922)*, s. 151.
- 5 Dakin, Douglas. *The Unification of Greece 1770-1923*, London: Ernest Benn Limited, 1972, s. 235.
- 6 Paraskevaldis, Lefteris. *Ο Αδελφός Στρατιώτη Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας*, Selanik: University Studio Press, 2006, s. 242-244.
- 7 Age, s. 250-252.
- 8 Vamvakas, Petros. *Σημειώσεις του Στρατιωτικού Μου Βίου*, Selanik: 1990, s. 72.
- 9 Metzalis, Ioannis. *Ενθόμιον Πολέμου εκστρατείας Μικράς Ασίας από 1919 έως 1922*, Atina: Ellinika Grammata, 1994.
- 10 ELIA, no. 525. *Ημερολόγιον του Παπαδημήτρη Δ. Ιωάννου*, cilt II.
- 11 Spanomanolis, Hristos. *A. Αρμυλωτός των Τούρκων*, Atina: Estia, 1969, s. 36-38.

- 12 Age, s. 81.
- 13 Karagiannis, Christos. *To Ημερολόγιον του Χρήστου Καραγιάννη 1918-1922*, 1976, s. 304. Ayrıca bkz. Koutsounikolas, Giannis. *Από την Αρμάχια στα Κράσιδα της Αγκυρας Ημερολόγιο Εκστρατείας 1919-1922 του Δεκαντία Πυροβολικού Γιάκωβ Κουτσουνικόλα*, Atina: 2008, s. 209.
- 14 Konlari, Aristotelis. *Ημερολόγιον Στρατού 30 Ιουνίου 1920*, Elliniko-Gortynias, 1981, s. 17, 20-21, 23.
- 15 Fessopoulos, G. Th. *Αι δόξαναι των αξιωματικών μας και η δόξαναι του στρατού μας εν Μικρά Ασία*, Atina: 1934, s. 79.
- 16 Bunun Türk tarafı için de geçerli olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Örneğin Üsteğmen İbrahim Ethem günlüğünde düşman uçaklarına sıklıkla atıfta bulunur. Bkz. Sorguç, İbrahim. *Bu Deña Niçin Harp Çıcağı? Biliyorum*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- 17 Bkz. Habeck, Mary R. "Technology in the First World War: The View From Below", *The Great War and the Twentieth Century*, ed. J. Winter, G. Parker and M. Habeck. New Haven & Londra: Yale University Press, 2000, içinde s. 115-116, 117-118.
- 18 Bkz. Argyropoulos, Athanasios. *K. Μνήσις Πολέμου 1917-1922*, Atina: 1985, s. 86.
- 19 Bkz. Christodoulidis, Staurios. *Ημερολόγιον*

- Εκστρατείας Μ. Ασίας*, Atina: 2005, s. 74.
- 20 Bkz. Androustos, Spyros. *Φορολογικό Ημερολόγιο από την Εκστρατεία της Μικράς Ασίας*, Selanik: s. 61-62.
- 21 Birinci Torcu Taburu'na emir, 3 Mart 1922, D. Ampelas arşivi. *Στρατιωτική Υπηρεσία* (1914-1923), 24.8, ELIA.
- 22 Incedayi, Cevdet Kerim. *Türk İstiklâl Harbi (Harp Cephesi)*, İstanbul: YKY, 2007, s. 166.
- 23 "Από τους προκηρύξεις του Κεμαλί", Longhi, sayı 10, 28 May 1922, s. 5.
- 24 Argyropoulos, s. 82.
- 25 ELIA, Vuteridis arşivi, no. 048, "Η ιδιότης ελπίδια μου", Kostas Ioannis Zoniadis. *Synadelfos* a mektubu, 7 Ağustos 1922.
- 26 *H Δίκη των Εξ*, s. 196.
- 27 Vasileios N. Genimatas, *O Stratos Mia odigoumenoastin itra, Thessaloniki* no. 1, s. 200-202. *H Εκστρατεία εν τη Μικράν Ασία 1919-1922 Τόμος Έκτος Τα Προ της Τουρκικής Επανάστασης Γενικήτα (Σεπτέμβριος 1921 - Αύγουστος 1922)*, s. 151.
- 28 Stratigos, Xenophon. *H Ελλάς εν τη Μικρά Ασία*, Atina: 1945, s. 101.
- 29 Prens Andreas'ın Ioannis Petakias'a mektubu 19 Aralık 1921, içinde *Isotirias Metastasi Epi Protonastou tou Hagioulogou Atina*, Kalliothi Gianniti, 1983, cilt 4, s. 208.

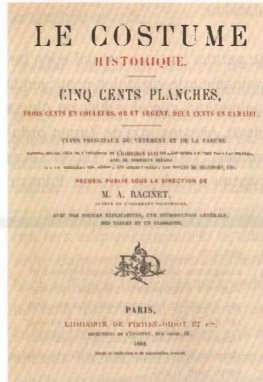
ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3

EDHEM ELDEM

Bu sayıda inceleyeceğimiz olgu, Elbise-i Osmaniye'nin 1873'teki yayınından sonra farklı mecralarda devam eden etkisi olacaktır. Bu etkinin garip bir türünü birinci yazımızda bu projenin arkasında olan devletin 25 yıl sonra kendi yayınına sansürleme teşebbüsüyle görmüştük. Bu defa çok daha müspet bir şekilde Elbise'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanacak olan önemli bir esere nasıl kaynak olduğunu göstermeye çalışacağız. Söz konusu olan, Auguste Racinet'nin 1888'de neşrettiği ve "Kıyafet Tarihi" olarak tercüme edilebilecek Le Costume historique başlığını taşıyan altı ciltlik resimli çalışmadır.

Racinet'nin
Kıyafet
Tarihi'nin iç
kapağı.

Bundan birkaç sayı evvel başlattığımız "Elbise-i Osmaniye'yi Tekrar Ele Almak" başlıklı bu inceleme serisinin üçüncüsüne, daha önceki iki örnekte ortaya koyduğumuz bazı tespitleri hatırlatarak başlayalım. Yazıların ilkinde (Toplumsal Tarih, 248, Ağustos 2014), 1873'te Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve folklorik zenginliğini Viyana Dünya Sergisi vasıtasıyla Batı'ya tanıtmak amacıyla hazırlanıp yayımlanan Elbise-i Osmaniye isimli albümün 1890'ların sonundan itibaren II. Abdülhamid'in işgüzar sansür memurlarına nasıl takıldığını ve fotoğraflarda yer alan bazı Müslüman kadınların yeteri kadar örtülü olmamasından dolayı ancak bu sayfalar yok edildiği takdirde satılabileceğine karar verildiğini göstermiştik. İkinci yazıda ise (Toplumsal Tarih, 250, Ekim 2014) albümde yer alan tiplerle Viyana Sergisi'nde balmumu mankenler üzerinde teşhir edilen kıyafetler arasında birebir örtüşme olmadığını göstermiş, diğer taraftan da ne sergide ne de albümde bulunan ama aynı tipleri başka pozlarda sunan bazı resimlerin Sebah tarafından ticari amaçla pazarlandığını

ortaya koyarak, sergi salonlarından albüm levhalarına ve hatıra fotoğraflarına uzanan geniş bir yelpaze üzerinde Elbise-i Osmaniye'nin çok farklı kullanımlarının varlığına işaret etmiştik.

Bu sayıda inceleyeceğimiz olgu, Elbise-i Osmaniye'nin 1873'teki yayınından sonra farklı mecralarda devam eden etkisi olacaktır. Bu etkinin garip bir türünü birinci yazımızda bu projenin arkasında olan devletin yıl-

mi beş yıl sonra kendi yayınına sansürleme teşebbüsüyle görmüştük. Bu defa ise çok daha müspet bir şekilde Elbise'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanacak olan önemli bir esere nasıl kaynak olduğunu göstermeye çalışacağız. Söz konusu olan, Auguste Racinet'nin 1888'de neşrettiği ve "Kıyafet Tarihi" olarak tercüme edilebilecek Le Costume historique başlığını taşıyan altı ciltlik resimli çalışmadır. Elbise ile Costume historique arasındaki bağlantı nadiren de olsa tespit edilmiş olmakla beraber hiçbir zaman ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir.¹ Oysa Elbise albümünün neşrinden on beş yıl sonra yeniden ele alınışı birçok açıdan ilginç bir gelişmedir. Özellikle de bu albümün nispeten az sayıda basılmış ve birçok nüshasının da satılamamış olduğu düşünülürse, Racinet'nin büyük başarı sağlayan ansiklopedik eseri sayesinde kendi kendine elde edemediği bir görünürlük kazandığını bile söylemek mümkündür.

Albert-Charles-Auguste Racinet, 20 Temmuz 1825 yılında Paris'te doğmuş ve taşbaskı ustası olan babası tarafın-

dan yetiştirildikten sonra Paris Şehri Resim Okulu'nda (École de dessin de la Ville de Paris) eğitim görmüş, ardından da ressam olarak Paris sergilerine katılmışsa da asıl kariyerini Firmin Didot Yayınevi'nde illüstratör ve yayıncı olarak yapmıştır.² Bu konudaki ilk önemli başarısı, 1869-1873 yılları arasında yayınlamış olduğu *L'Ornement polychrome* (Çokrenkli Tezyinat) başlığını taşıyan ve Owen Jones'un *Grammar of Ornament*'i gibi (1856), dünya tarihindeki başlıca

mafişatınasahipolmuştur. 1840'larda ressam Ferdinand Séré ile edebiyatçı Charles Louandre'in ortaçağda kıyafet ve mobilya tarihinin (*Histoire du costume et de l'ameublement au Moyen Âge*) ve Paul Lacroix'nın ortaçağ ve Rönesans ile ilgili benzer çalışmasının levhaları üzerine çalışmıştı. Zaten bu yıllarda tezyinat, mobilya ve özellikle kıyafet tarihi konusunda çok büyük bir ilgi mevcut olduğu gibi, yukarıdaki isimlere ek olarak Viollet-le-Duc, Raphael Jacquemin

sergilerinde baş gösteren bir akımin türeviydi. *Elbise*'nin önsözünde giysi (*vêtement*) ile kıyafet (*costume*) arasında ısrarla vurgulanan fark, ilkinin geçici ve modalara maruz niteliğini ikincisinin kalıcı ve tarihi derinlik taşıyan özellikleriyle karşılaştırırken tam da bu olguların ne kadar önemsendiğini gösteren bir işaretir.

Racinet, altı ciltlik eserini bir tür ansiklopedi gibi tasarlamıştı. Zaman ve mekân eksenleri üzerine inşa ettiği

dekoratif motifleri renkli levhalarda toplayan eseri olmuştur.³ 1888'de gene Firmin Didot için hazırladığı tarihi ise daha da iddialı bir projeydi. Başlığının tercümesi, bu yayının niteliğini anlatmaya yardımcı olacaktır: "Tarihte Kıyafet: Üç yüzü renkli, yaldızlı ve gümüşlü, iki yüzü tek rengin tonlarında beş yüz levha. Giysi ve takıların başlıca türlerinin bütün zamanlarda ve bütün halklardaki ev içi tipleriyle bağlantılı olarak, mobilya, silahlar, gündelik eşya, nakil vasıtaları konusunda çok sayıda ayrıntılarla birlikte."⁴

Racinet daha gençliğinde gayet kapsamlı kıyafet albümleri üzerine çalış-

ve Almanya'da Jacob-Heinrich von Hefner-Altenack ve Friedrich Hottenroth gibi isimler bu konuda gayet kapsamlı yayınlar yapmaktaydılar. Dünya sergilerinde yer alan "tarih müzeleri" (*musées rétrospectifs*) adı verilen sergilerde de bu tür eşya, kıyafet, mobilya tarihi gözler önüne serilmeye çalışılıyordu.⁵

Bu anlamda *Elbise* ile Racinet'nin eseri arasındaki bağlantı, çok daha karmaşık ve iki yönlü bir etkileşimin içinde yer almaktadır. Biraz sonra göstereceğimiz gibi Racinet *Elbise*'yi kullanmıştır, ama *Elbise* de Racinet'nin de bir parçası olan ve hem yayın dünyasında, hem dünya

kurgusunda hem tarihin ilk zamanlarından o güne, hem dünyanın en uca köşelerinden Fransa'ya kadar uzanan bu eksenler üzerinden kıyafetin değişim ve çeşitliliğini ele almıştı. Ciltlerle sınırlı olmayan dört kısma bölüldüğü eserin birinci kısmı, Mısır'dan başlayarak Asur, Yunan, Roma'dan geçerek Keltlere ve Franklara kadar 59 levhadan oluşuyordu. İkinci kısım, daha coğrafi bir vurguyla Okyanusya, Afrika, Amerika ve Asya'yı kapsayan ve bir bakıma Avrupa'nın çevresini oluşturan 122 levha içeriyordu. En zengini olan üçüncü kısım, tekrar kronolojik bir yapıya dönerek Bizans'a ayrılan üç levhadan sonra 227 levhada 5. yüzyıldan 19. yüzyıla

Racinet'nin eserinde yer alan levhalarındaki figürler ve altında aynı figürlerin *Elbise*'de Osmanlı'dan alınmış görüntüleri.

başına kadar Avrupa'nın kıyafetlerinden oluşuyordu. Nihayet dördüncü ve sonuncu kısımdaysa 90 levha boyunca 19. yüzyılda Avrupa'nın başlıca ülkelerindeki kıyafetler resmedilmişti.

Bu kurguda Osmanlı kıyafetleri ister istemez iki farklı kısım arasında paylaştırılmıştı. "Asya Türkiye'si" (*Turquie d'Asie*) genel başlığı altında 169-180 numaralarını taşıyan 12 adet levha, ikinci kısmın ve üçüncü cildin en sonunda yer almaktaydı. Dördüncü kısım ve altıncı ciltte yer alan 461-462 ve 464 numaralı üç levhadaysa "Avrupa Türkiye'si" (*Turquie d'Europe*) ele alınmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili bu kısımların bir alt bölünmesi daha mevcuttu. O da "Asya Türkiye'si" kısmının başındaki beş adet levhanın temsil ettiği 18. yüzyıla ait olan bölümdü. Sırasıyla devlet ricalini, kadın kıyafetlerini, harem ve tandırı, harem-i hümayunun içini ve 19. yüzyıla ait bir sarayın selamlığını konu eden bu beş levhanın sonuncusu hariç hepsi *camaieu* denilen ve siyah ile beyazın üstüne tek rengin tonlarıyla elde edilen renklendirme tekniğiyle gerçekleştirilmişti. Racinet her bir levhada yer alan çizimlerin ve eşlik eden metinlerin nereden alındığını gayet açık bir şekilde belirtmişti: Rical, kadın tipleri ve tandir resimleri Mourad-gea d'Ohsson'un meşhur eserinden alınmıştı;⁶ harem-i hümayunun iç görüntüsünü tasvir eden levha ise Antoine-Ignace Melling'in ünlü resimli İstanbul seyahatnamesinden kopyalanmıştı.⁷ Tarihi kısım ile modern dönem arasında bir tür geçiş niyetine konduğu anlaşılan ve 19. yüzyılda bir saray selamlığını temsil eden bol renkli levhanın ise, Jacques Drevet'in Paul Bénard tarafından restore edilmiş bir projesinin Stéphane Baron tarafından yapılmış suluboya tasviri olduğu anlaşılmaktadır.⁸

18. yüzyılı yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan esinlenerek resimlendirmiş olan Racinet, çağdaş Osmanlı dünyasını tasvir etmek söz konusu

olduğunda tek bir eserden yararlanmayı uygun ve yeterli bulmuştu. Bu eser ise, Osman Hamdi ile Marie de Launay'nin meşhur *Elbise-i Osmaniye*'siydi.⁹ Fransız yazar, bu eserden aldığı görüntüler sayesinde toplam sekiz levha oluşturmuştu. Ne var ki bu levhaları asıl albümden olduğu gibi almak yerine Racinet, Pascal Sebah'ın fotoğraflarında yer alan bazı tipleri teker teker, ya da en fazla ikişer ikişer çizerek ve ardından da renklendirerek kendi oluşturduğu kompozisyonların içine yedirmişti. "Kes yapıştır" denebilecek bu yöntem sayesinde *Elbise*'de levha başına genellikle üç kişi düşerken, Racinet bu sayıyı en az dokuza, en fazla da on beşe kadar çıkarmıştır. Racinet fotoğraf değil de çizim kullandığından, kopyaladığı tipleri istediği gibi kağıt üzerinde dağıtabiliyordu. Kural olarak her levha altı üstlü iki resim bandından oluşuyordu ve her bir bandta dörtten sekize kadar insan figürü yer alabiliyordu. Her levhanın ardından gelen birkaç sayfalık metin kısmının başında ise bu düzene tekabül eden bir şema üzerinde figürlere sıra numarası veriliyor, her bir karakteri tasvir eden kısmın başına bu numara yerleştiriliyordu. *Elbise*'nin sistemini büyük ölçüde hatırlatan bu yöntem sayesinde her bir kısımda resimli ve yazılı tasvirler birbirine bağlanmış oluyordu.

Racinnet'nin adeta "photoshoplayarak" *Elbise*'den aldığı kıyafet sayısı '90'dır; oysa *Elbise*'de toplam 210 tip resmedilmişti. Eserin bütün dünyayı ve insanlık tarihini kapsamak iddiasında olduğu düşünülürse, *Elbise*'nin neredeyse yarısı hiç de azımsanmayacak bir rakamdı. Racinet'nin bu 90 kıyafeti seçerken mümkün merete dengeli bir şekilde her bölge ve halkı temsil etmeye çalıştığı anlaşıyor. İlginç olan, *Elbise*'nin yayınlandığı 1873 yılıyla *Le Costume historique*'in yayınlandığı 1888 yılı arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun epeyce toprak kaybetmesi olmasıydı. Mesela *Elbise*'de pek önemli bir yer tutan Bulgaristan aslında 1878'den beri özerkliğini kazanmıştı; fakat gene de Racinet bu bölgeye çok yer

vermişti. Ona mukabil her nedense bazı bölgeler tamamen es geçmişti: Bosna, Girit, Ege adaları ve Kıbrıs, Kudüs ve Bağdat'tan hiçbir kıyafet yer almadığı gibi, Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleriyle Arabistan ve Hicaz

pek az temsil edilmişti. Fakat bu dengesizliklerde herhangi bir kasıt aramaktansa bu durumun daha çok tesadüflerin veya estetik tercihlerin eseri olduğunu düşünmek herhalde daha doğru olacaktır.

Racinet kullandığı resimleri *Elbise*'den alırken kullandığı yöntemin benzerini metinler için de kullanmıştı. İki eser bu açıdan mukayese edildiğinde, Fransız yazarın 1873 metinlerini bazen olduğu gibi, çoğunlukla da kısaltarak ve uyarlayarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. Racinet, hem metinlerini, hem çizimlerini doğrudan kullandığı *Elbise-i Osmanîye*'yi açık bir şekilde kaynak göstermekten kaçınmamıştı. Her biri bir levhayla açıklayıcı metinlerinden oluşan birkaç sayfalık bölümlerin en sonunda tekrarlanan kısa bir paragraf bu durumu izah ediyordu: "Figürlerin çizimleri, Viyana'daki 1873 Sergisi'nin Osmanlı komisyonu himayesinde İstanbul'da P. Sebah tarafından yayınlanmış olan *Costumes populaires de la Turquie* eserinden alınmıştır; kıyafetin ayrıntıları ve renklendirilmesi, Sanayie Uygulanmış Güzel Sanatlar Merkezi Birliği tarafından sergilenen gerçek modellerden alınmıştır (Kıyafet Müzesi, 1874). Bu modeller üzerinden ayrıca temsil edilen giysi parçalarının başlıca kesimleri çizilmiştir."¹⁰

Bu paragraf birkaç açıdan ilginçtir. Her şeyden önce, Racinet'in "korsanlık" yapmak derdinde olmadığı ve kullandığı kaynakları açık bir şekilde zikretmesi önemlidir. Tabii söz konusu tarihlerde bugüne benzer telif haklarının varlığından bahsetmek, hele Osmanlı topraklarında böyle bir uygulama aramak herhalde yanlış olacaktır. Dolayısıyla Racinet'in Hamdi ve de Launay'den, ya da kitabın yayıncısı durumunda olan Osmanlı hükümetinden resmen izin alıp almadığı, alıyorsa bu iznin neyi kapsadığı, herhangi bir ödeme yapıp yapmadığı ucu açık bir sorudur. Şu ana kadar bu yönde herhangi bir belgeye rastlamak mümkün olmadığı gibi, kitabın kendisinde de yukarıdaki ibare dışında herhangi başka bir bilgi yer almamaktadır.

Fakat bu ibarenin daha da ilginç bir tarafı, ayrıntı ve renk konusunda "Kıyafet Müzesi" (*Musée du Costume*) adı verilen ve 1874'e tarihlenen bir kaynağın zikredilmesi. Bu girişimin sahibi olarak gösterilen

Sanayie Uygulanmış Güzel Sanatlar Merkezi Birliği (*Union centrale des Beaux-Arts appliqués à l'industrie*), 1864 yılında kurulmuş olan ve ana gayesi sanayileşme süreciyle sanat çevrelerinin intibakını sağlamak olan bir kurumdur. *Tenues grandia* (En küçükten en büyüğe) mottosuyla sanayi tasarımıyla sanat üretiminin endüstriyel uygulamalarına kadar uzanan bir alanda faaliyet gösteren birlik, muntazam aralıklarla sergiler düzenleyerek bu amacına hizmet etmeye çalışıyordu." 1865 ve 1869'da bu tür büyük sergilerde sanayi için çalışan veya çalışabilecek olan sanatçıların eserlerini teşhir etmiş olan birlik, bu faaliyetlerinin ekinde tarih temalı sergilerde düzenlenmişti. 1865'te eşya ve mobilyanın tarihi ele alınmış, 1869'da ise Şark sanatları üzerine odaklanan bir sergi gerçekleştirilmişti. 1874'te ise ana serginin yanında giyim tarihini anlatan ve "Kıyafet Müzesi" (*Musée du Costume*) adı verilen bir tarih sergisi düzenlenmesine karar verilmişti. 10 Ağustos 1874 günü Sanayi ve Güzel Sanatlar Sarayı'nda (*Palais de l'Industrie et des Beaux-Arts*)¹²

10 Ağustos 1874
günü Union
Centrale'in
sergisinin
Mareşal
Mac Mahon
tarafından
açılışı.

Le Monde illustré, 15
Ağustos 1874.

Cumhurbaşkanı Mareşal Mac Mahon tarafından resmen açılan serginin üst katında kıyafet tarihinin işlendiği "müze" bulunuyordu. Burada eski kıyafetlerin asıllarının yanında belge olarak kullanılan resim ve heykeller yer almaktaydı.¹³

Birliğin üyesi olan Auguste Racinet'nin ayrıca 1874 sergisinin yönetim kurulunda da yer aldığı göre burada teşhir edilen malzemeden istifade etmiş olması kadar tabii bir şey olamaz. Ancak burada asıl merak konusu olan, Viyana'da Osmanlı kıyafet sergisinde yer alan giysilerin ertesi sene Paris'te gerçekleştirilen bu "müze"de yer alıp almadığıdır. Gerçekten de Racinet'nin kitabında yer alan "telif" ifadesi dikkatlice

Racinet'nin âdeta "photoshoplayarak" Elbise'den aldığı kıyafet sayısı 90'dır; oysa Elbise'de toplam 210 tip resmedilmişti. Eserin bütün dünyayı ve insanlık tarihini kapsamak iddiasında olduğu düşünülürse, Elbise'nin neredeyse yarısı hiç de azımsanmayacak bir rakamdı. Racinet'nin bu 90 kıyafeti seçerken mümkün mertebe dengeli bir şekilde her bölge ve halkı temsil etmeye çalıştığı anlaşıyor.

okunduğunda, *Elbise-i Osmaniye* albümünün siyah-beyaz fotoğraflarından çizdiği kıyafetlerin ayrıntı ve renklerinin Paris'teki müze-sergiden alınmış olduğunu söylediği dikkati çekmektedir. Bunun da akla gelebilir tek izahı, Viyana'daki kıyafetlerin bir şekilde Paris'te sergilendiği ve o esnada da Racinet veya yardımcıları tarafından incelenmiş olduğudur. Ne yazık ki şu ana kadar "Kıyafet Müzesi" içinde sergilenen eşyanın herhangi bir tasvir veya dökümünü bulamadığımızdan bu varsayımı sınamaya imkân olmamıştır. Keza, Osmanlı arşivlerinde de Viyana sergisinin bu malzemesinin akıbeti konusunda herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Elbise-i Osmaniye albümünün on beş sene sonra kısmen de olsa renk-

lendirilerek yeniden devreye girmiş olması ilginç bir gelişme sayılabilirse de, kıyafetlerin kendilerinin Paris'e kadar nakledilip orada sergilenmesi daha da heyecanlandırıcı bir ihtimal hâlini almaktadır. Bu heyecanın bir nedeni bu durumda Racinet'nin renklendirmelerinin belgesel nitelik kazanması ve dolayısıyla *Elbise*'nin önemli bir kısmını artık asıl renklerine kavuşmuş bir şekilde düşünebileceğimizdir. Fakat bundan da ilginç, Paris'te sergilenen eşyanın sergiden sonra bir koleksiyona girmiş olabileceği ve dolayısıyla Viyana'da sergilenmiş olan bazı kıyafetlerin izini yüz kırk sene sonra sürmenin bile belki mümkün olacağı düşüncesidir.

Union Centrale
sergisinin ilanı.

L'Orchestré, 30 Kasım
1874, s. 4

EDHEM EDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu bağlandıran bahseden tek tarihçi, *Elbise*'yle ilgili bir makalesinin bir dipnotunda bunu not etmiş olan Ahmet Ersoy'dur (Ahmet Ersoy, "A Sartorial Tribute to Late Tanzimat Ottomanism: The *Elbise-i Osmaniye* Album", *Muğarnas*, 20 (2003), s. 205, n. 26).
- 2 Gustave Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers*, Paris, Hachette, 1893, s. 1292.
- 3 Racinet, *L'Ornement polychrome: 100 planches en couleurs or et argent contenant environ 2000 motifs de tous les styles art ancien et asiatique. Moyen-Âge. Renaissance. XVIIe et XVIIIe siècle*, Paris, Firmin-Didot, 1869-1873].
- 4 *Le costume historique: cinq cents planches, trois cents en couleurs, or et argent, deux cents en camaïeu. Types principaux du vêtement et de la parure. rapprochés de ceux de l'intérieur de l'habitation dans tous les temps et chez tous les peuples, avec de nombreux détails sur le mobilier, les armes, les objets usuels, les moyens de transport*, 6 cilt, Paris, Firmin-Didot, 1888. Bu eser Françoise Tetart-Virtu'nün yönetiminde *The Complete Costume History / Vollständige*

Kostümggeschichte / Le Costume Historique adıyla Taschen tarafından 2003 yılında tekrar basılmıştır.

- 5 Françoise Tetart-Virtu, "Racinet, Auguste", <http://www.inha.fr/fr/ressources/publications/dictionnaire-critique-des-historiens-de-l-art/racinet-auguste.html>. İson erişim tarihi 20 Kasım 2014.]
- 6 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire ottoman, divisé en deux parties dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'empire ottoman*, Paris, Imprimerie de Monsieur-F. Didot, 1787-1820.
- 7 Antoine-Ignace Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore* (d'après les dessins de Mr. Antoine Ignace Melling dessinateur et architecte de la Sultane Hadise), Paris, Didot l'aîné, 1809-1819.
- 8 Jacques Drevet (1832-1900), *Mısır'da ve 1867 ile 1878 Paris dünya sergilerinde Şark üslubunda çalışmış olan Fransız bir mimardır. Paul Bénard (1834-1886) aynı dönemde çalışmış bir mimar. Stéphane Baron (1830-1921) ise ressamdır.*
- 9 Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay, *Les Costumes populaires de la Turquie en 1873. Ouvrage publié sous le patronage de la Commission impériale de l'Exposition universelle de Vienne. Texte de Son Excellence Hamdy Bey, Commissaire général et par*

Marie de Launay, membre de la Commission impériale et du Jury international 1867 et 1873. Phototypie par P. Sébah, photographe privilégié, Istanbul, Imprimerie du Levant Times & Shipping Gazette, 1873.

- 10 "Le dessin des personnages est emprunté aux photographies des Costumes populaires de la Turquie, ouvrage publié à Constantinople, par P. Sébah, sous le patronage de la Commission impériale de l'Exposition de 1873, à Vienne; et les détails du costume, ainsi que la coloration, pris d'après les modèles en nature exposés par l'Union centrale des Beaux-Arts appliqués à l'industrie (Musée du Costume, 1874). Sur ces modèles ont été également relevées les coupes principales despéciesde vêtements représentées."
- 11 *Bulletin de l'Union centrale. Revue mensuelle des Beaux-Arts appliqués à l'industrie*, t. 1, n. 1 (Août 1874).
- 12 *Paris'te Champs-Élysées'te düzenlenen 1874 Dünya Sergisi için hazırlanmış bu yapıtın bu da bu yapıtın hâlinde olduğu Paris Palais ve Grand Palais'ta yer vermek üzere yapılmıştır.*
- 13 *La Chronique des arts*, 10 Août 1874, s. 258; *Le Gaulois*, 12 Août 1874, *Le Monde illustré*, 18 Août 1874; *Chronique des arts*, 10 Eylül 1874; *Revue de France*, 6 11 Ékin 1874, s. 131.

BİR TAYLORİSTİN GÖZÜNDEN İNHİSARLAR İDARESİ:

WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU

ÖZGÜR BURÇAK GÜRSOY

Taylorizmin önemli temsilcilerinden Henry Wallace Clark, 1933 yılı baharında Türkiye'ye geldi. Clark, Erken Cumhuriyet döneminin tartışmalı kurumlarından İnhisarlar İdaresi'nin daha verimli işletilmesi konusunda bir rapor hazırladı ve raporun sonuçlarını 26 Mayıs 1933 günü, dört sayfalık bir mektupla dönemin Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'e ilettili. Bu makalede söz konusu raporun özetine yer veriyoruz.

Henry Wallace
Clark (1880-
1948).

Amerikalı bir endüstri mühendisi Frederick Winslow Taylor tarafından yazılan ve 1911'de yayınlanan *Principles of Scientific Management* (Bilimsel Yönetim İlkeleri) eserinde, 20. yüzyıl itibarıyla gelişen büyük ölçekli montaj üretim hattına dayalı fabrikaların temel çalışma prensipleri ortaya konmaktaydı. Taylor'un bu ünlü eserinde tanımladığı ilkeler бүтünü, sonrasında "bilimsel işletmecilik (scientific management)" veya "Taylorizm" olarak isimlendirildi. Bir tür üretim verimliliği metodolojisi olan Taylorizm; işin, gerektireceği yetenekler ve öğrenme zamanını en aza indirecek şekilde olabildiğince basit parçalara bölünmesini ve standartlaştırılmasını amaçlar. Bu amaca ancak işi yapan kol emeği ile iş planlayan-yöneten kafa emeğinin birbirinden tamamen ayrılmasıyla ulaşılabilir. Bilimsel yönetim, optimum iş performansının yakalanması için, zaman ve hareket araştırması, maliyet muhasebesi, araç-gereç ve iş alanı dekorasyonu önerir.¹ Taylorizm, işçinin son "mülkiyeti" olarak kalan "zanaatkarlık" bilgisini de elinden alarak onu "yönetimin oyuncağı" haline gelen bir "üretim faktörü"ne dönüştürmekle bolca eleştirilse de,²

1970'lere kadar üretime hâkim olan metodoloji olmayı sürdürdü.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, başta Amerikan sanayisinde olmak üzere üretimi yeniden organize eden Taylorizmin önemli temsilcilerinden biri de Henry Wallace Clark idi. Clark, 1880 yılında Amerika'nın Ohio eyaletinin çok önemli iş ve ticaret merkezlerinden biri olan Cincinnati'de doğmuştur. Danışman mühendis olarak girdiği iş hayatına, 1907'de Amerikan iş dünyasının büyük ve

önemli şirketlerinden olan Remington Typewriter Company'de başladı. 1917'ye kadar on yıl süre ile çalıştığı Remington'daki iş tecrübesi, Clark'ın H. L. Gantt Company'de personel mühendisi (staff engineer) ve U.S. Shipping Board'da planlama departmanı müdürü (head of scheduling department) olarak devam etmesinin önünü açar. 1920'de ise Clark, Wallace Clark & Company isimli endüstri ve mühendislik danışmanlığı hizmeti sunan şirketini kurar. Hayatının sona erdiği 1948 yılına kadar da New York'ta şirketinin başında kalır.³

1950'lerde Amerikan Makine Mühendisleri Derneği (American Society of Mechanical Engineers) tarafından adına "bilimsel işletmeciliğe katkı" ödülü konacak kadar önemli bir sima olan Henry Wallace Clark, 1933 yılı baharında Türkiye'ye geldi. Türk-Amerikan ilişkilerinin bu erken dönemi konusunda önemli bir uzman olan Roger Trask'ın belirttiğine göre, Clark'ın Türkiye'ye gelmesini sağlayan gelişme, İktisat Bakanı Celal Bayar'ın 1932'de dönemin Amerikan elçisi Charles H. Sherrill aracılığıyla pek çok Amerikalı uzmanı ülkeye davet etmesiydi.⁴ Bu davet, ilk

etapta gümrük yönetimi ve hukuku ile demiryolu taşımacılığı konularını kapsadı. Ardından, 1932 sonlarında altı kişilik bir uzman kadrosu daha Türkiye'ye çağrıldı. Wallace Clark, işte bu altı kişiden biri olarak bütün, alkol ve tuz inhisarını incelemek üzere ülkeye geldi. Clark, bu pozisyonu, Türkiye'de ticari atâşe olarak bulunan ve Amerikalı uzmanların Türkiye'de görevlendirilmesinde hayli etkili olan Julian E. Gillespie'den haber almıştı. Ardından ise, Türkiye'ye gelip kendisinin ve ekibinin çalışma koşullarını belirleyecek kontratı şahsen yapmıştı.⁵

Gümrük ve Inhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey.

başlık dahi, bir Tayloristin zihin dünyasını tam olarak yansıtmaktadır. Üretim planlamasının "ziyanı" ortadan kaldırarak şekilde yapılması, envanter tutma maliyetinin azaltılması, "müsmir olmayan yerlere" sermaye yatırımların verimliliğini artırılması ve satış odaklılık "bilimsel" işletmeciliğin bugünün dahi merkezi konularıdır.

Girişte sunulan bu ana ilkelerin ardından Clark raporu, inhisarlar özelinde durumu detaylandırır. Tütün, içki, tuz ve umumi müdürlük için ayrı ayrı hazırlandığından bahsed-

Clark'ın çalışmalarından Türk hükümeti tarafından övgüyle söz edilse de, Mayıs 1934'te kontratına son verilir. Amerikan hükümetinin ticari atâşesi Gillespie, Türk hükümetinin danışmanlık hizmeti almaya son verme kararının, Clark'ın önerilerinden "açık bir şekilde rahatsız olan" İnhisarlar Umum Müdürü'nün "entrikaları" nedeniyle olduğunu bildirmektedir.

Inhisarlardaki çalışmalarını müteakip, Wallace Clark, 26 Mayıs 1933 günü, hazırladığı raporun sonuçlarını kaleme aldığı dört sayfalık bir mektupla dönemin Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'e iletti. Mektup, inhisarların önceki sene tek bir idare altında toplanmasını, "daha iktisadi ve müessir bir tarzda işletilmesi hedefine doğru büyük bir adım" olarak tanımlayarak başlıyor. 6 Gerçekten de, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra milli ya da yabancı sermayeli inhisarlar farklı farklı idareler ile yönetilmekteydi. Demirbirek'in deyişiyle, hem bu inhisarların "özellikle yabancı sermayeli olanlarının başarısızlıkları, hem Dünya Buhranı, hem de ülke içinde uygulamaya geçilen devletçilik nedeniyle inhisarlar, 1931'in sonunda yeniden şekillendirildi. 21 Aralık 1931'de kurulan Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı; tuz, tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler, barut, av saçması ve fişek inhisarlarını tek bir İnhisarlar Umum Müdürlüğü altında kendi bünyesine aldı.⁷

Clark, inhisarların birleştirilmesi "işlahatı"nın olumlu bularak başladı-

Frederick Taylor (1856-1915).

ğı sunum mektubuna, ana hedefin "varidatın sağlamlaştırılması" olduğunu göz önünde bulundurarak şekillendirdiğini söylediği önerilerini dört başlık altında toplayarak devam eder: "İmalat ve büro işlerinde daha iyi usuller kullanarak ve boş yere ziyanı ortadan kaldırarak maliyetleri indiriniz. Envanterlerden sermayeyi kurtarınız. Müsmir olmayan yerlere sermaye yatırımdan çekininiz. Satışları arttırınız."⁸ Sadece bu dört

len dört raporun, yaklaşık 220 öneri içerdiğini belirtir. Arşivlerde bahsi geçen bu dört ayrı raporun asıllarını bulmak mümkün olmazsa da, Clark'ın Ali Rana Bey'e yazdığı sözü geçen kısa sunum mektubu, raporların içeriği ile ilgili gayet doyurucu bilgi vermekte. Bu mektupta yazdığı gibi, Clark'a göre, bu 220 önerinin bir bölümünü hâlihazırdaki icra amirleri yapabilirler. Fakat bazıları ise, "kuveden fiile çıkarabilmek için Türkiye'de bulunması kabil olmayan daha büyük tecrübe ve asri idare tekniğine daha iyi vukuf lazımdır."⁹ Bu vukfu ise, elbette Wallace Clark Şirketi sunabilecekler. Danışmanlık hizmetinin devamının önerildiği mektubun bu bölümünü, önerilerden beklenen sonucun zamanlaması izlemektedir. Clark'a göre "çok büyük bir süratle yürünse dahi" iki sene içinde tatbik edilebilecek bu işlahat programının "bütün menfaatı ancak üç sene sonra alınabilecektir. Eğer müteakip sene de danışmanlık hizmetinin devamı istenirse, ilk ziyaret Eylül'de yapılacaktır. Haziran'dan Eylül'e kadar geçecek bu üç ayda, işlahat programına plan, arazi ve mül-

İnhisarlar
İdaresi
Gaziantep
binası.

liye usulleriyle başlanmaması gerekmektedir. Ama Clark'a göre yine de inhisarların "sahayı hazırlamak" için yapabileceği çok iş vardır. Tavsiyeler şu şekilde sıralanmıştır:

"TÜTÜN:

Yeni mübaya programını hazırlayınız. Nevileri sadeleştiriniz. Üsküdar deposunda 'aydınlık' penceresini ve asansörünü yaptırınız. Tavsiye edilen masa ve iskemlelerin modellerini yaptırınız. Tonga balyası için 'prese' alınız. İnşaat şubesinin başına enerjik bir adam koyunuz. Bu zat, ambar ve fabrikaları tamire başlasın, ve yeniden inşası lazım olanların planlarını hazırlasın. Üç nikotin fabrikası için lazım olan malumatı elde ediniz ve planlarını hazırlayınız. Sigara formüllerini tadil ediniz fakat mevkii tatbikata koymayınız. Rutubetlendirme, kurutma ve ısıtma cihazları hakkında malumat ve 'spesifikasyon' bulunuz. Tütünlerin mümkün mertebe az 'ellenmesini' temin ediniz. Son baharın en meşgul devresinden evvel bütün sigara makinelerini temizleyip tamir ediniz. Nakdi ikramiye piyngosunun tefferruatını işleyiniz.

İÇKİ:

Fransız mutahassısını geri getiriniz ve bu mevsim şarap ve konyak imalini arttırmak için hazırlık yapınız. Kabataş deposunu boşaltıp yeniden tertip ediniz. Paşabahçe de soma kısmı için tavsiye edilen tadilatı yapınız ve su kontratını imzalayınız. İki nevi şarabın reklamı, satış usulleri ve piyasaya çıkarılması için planlar hazırlayınız. İçki perakendecilerinin vergilerini indiriniz. İstanbul'daki İdare için yeni ve daha kuvvetli bir kadro seçiniz.

TUZ:

İmalat maliyetlerini indiriniz, ve Çamaltı ve diğer memlahalardaki ahvalı ıslah ediniz. Lazım olan teknisyenleri bulunuz. Ankara Tuz İdaresini Umum Müdürlükle tevhid etmeye hazırlanınız. Fiyatlardaki tadilat için hazırlık yapınız.

UMUM MÜDÜRLÜK:

İyi bir satış müdürü bulunuz. Yeni satış siyaset ve usullerini hazırlayınız. Teşkilat şemasındaki yeni memuri-

yetler için adam bulunuz. Ankara'ya nakil hususunda bir karar veriniz."

Dört ana ilke doğrultusunda hazırlanan öneri listeleri, yazının girişinde kısaca tanıtılan Taylorist idare felsefesini açıkça ortaya koymaktadır. Üsküdar tütün deposundaki "aydınlık" penceresinin ve asansörün durumundan, masa ve sandalyelerin tedarikine, Kabataş içki deposunun yeniden tertibinden, Paşabahçe fabrikasının su kontratının imzalanmasına kadar detaylı öneriler, üretim verimliliğinin artırılması için gereken araç-gereç ve iş alanı dekorasyonunun merkezi yerini örneklemiştir. İş akışında zamanlama ve planlamanın önemini, "sonbahardan evvel bütün sigara fabrikalarının temizlenmesi ve tamir edilmesi" veya "reklam ve satış usulleri planlarının hazırlanması" örneklerinde görmek mümkündür. Bilişimsel işletmeciliğin alâmetifarıkası olan, işin planlanması-yönetilmesi ile yapılmasının birbirinden ayrılması, yani "idare"nin önemi raporun önerilerinde çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Tütün inşaat şubesinin başına "enerjik bir adam" koyulması, "Fransız mütehassısı'nın içki inhi-

sarına geri dönmesinin sağlanması, İstanbul'daki içki inhisarı idaresi için "yeni ve daha kuvvetli bir kadro" seçilmesi, Inhisarlar Umum Müdürlüğü için "iyi bir satış müdürü" ve "teşkilat şemasındaki yeni memuriyetler için adam" bulunması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ana hatları Wallace Clark'ın Ali Rana Bey'e yazdığı kısa mektupta sunulan Inhisarlar raporu, Türk tarafınca beğeniyle karşılanır. Önerilerini gerçekleştirmesi için Wallace Clark, 1933-1934 arasında Türkiye'de işe alınır.¹¹ Trask'ın aktardığına göre, Clark'ın çalışmalarından Türk hükümeti tarafından övgüyle söz edilse de, Mayıs 1934'te kontratına son verilir. Amerikan hükümetinin ticari ataşesi Gillespie, Türk hükümetinin danışmanlık hizmeti almaya son verme kararının, Clark'ın önerilerinden "açık bir şekilde rahatsız olan" Inhisarlar Umum Müdürü'nün "entrikaları" nedeniyle olduğunu bildirmektedir.¹² Gillespie'nin Amerikan otoritelerine, entrika yaparak Clark'ın danışmanlık hizmetinin devamına engel olan kişi olarak ilettiği, dönemin Inhisarlar Umum Müdürü ise Hüseyin Hüsnü (Çakır) Bey'dir. 1933'te başladığı memuriyet hayatına bürokraside muhtelif görevlere üstlenerek devam eden Çakır'ın, Inhisarlarla ilişkisi 1926'da başlar. Bu yıl, Şeker Inhisarı'nda teftiş heyeti reisi olarak göreve başlayan Hüseyin Hüsnü Bey, 1932'de Inhisarlar Umum Müdürlüğü'ne yükselir. Üç yıl

Zile Reji binası,
15.09.1910.

sürdürdüğü Inhisarlar Umum Müdürlüğü görevi, 1935'te İzmir milletvekili seçilmesi ile son bulur.¹³

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'a kadar yürütülen Inhisarlar siyasetinin çok büyük tepki çektiği tarihçilerimizde bilinen bir gerçek. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve kapanması arası geçen dönemde, Fethi Bey'in eleştirisi okları en fazla bu konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Temelde, bireylerin devlet eliyle zenginleştirildiğine dönük yoğun eleştirilerin baskısı altındaki Inhisarlar,¹⁴ 1931 sonunda Maliye Vekâleti'nden Gümrük ve Inhisarlar Vekâleti'ne devredilip tek bir idarede toplanarak revize edildi. Wallace Clark Şirketi'nden Inhisarların reformu için danışmanlık hizmeti alınması, bu tarihsel bağlam içerisinde bir adım olarak anlamlıdır. Bu hizmet,

Gillespie'nin iddia ettiği gibi Hüseyin Hüsnü Bey'in kişisel çıkar hesapları ile yürüttüğü ayak oyunları nedeniyle mi son bulmuştur, bilinmez. Lakin, Clark raporunun "yeni, enerjik, iyi, daha kuvvetli" gibi sıfatlarla ihtiyacının altını çizdiği "asrı idare ve iş an'anası" tekniğine sahip - bugünün tabiriyle söyleysek - "insan kaynağı" probleminin, Hüseyin Hüsnü Bey dâhil olmak üzere halihazırdaki Inhisar kadrolarında sıkıntı yaratmış olabileceği büyük ihtimal. Her durumda, Erken Cumhuriyet dönemi siyasi ve iktisadi tarihinin en tartışmalı kurumlarından Inhisarların, bir Tayloristin gözünden ne şekilde görüldüğü ve nasıl "işlah" edilebileceğini göstermesi bakımından Wallace Clark raporunun gün ışığına çıkması önemlidir.

DR. ÖZGÜR BURÇAK GÜRSOY
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL POLİTİKA
FORUMU DOKTORA SONRASI ARAŞTIRMACI

KAYNAKLAR

- Braverman, Harry. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York ve Londra: Monthly Review Press, 1974.
- Demirbilek, Sinan. "Tek Parti Döneminde Inhisarlar (1923-1946)." *Çağdaş Türkiye Tarihi*

Araştırmaları Dergisi XII, no. 24 (2012): 203-32.

"Hüseyin Hüsnü Çakır." <http://www.msb.gov.tr/anayasa/html/Bakanlar/BakanPotre/Hcakir8.htm> [8 Ekim 2014].

Shavit, David. *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary*. New York:

Greenwood Press, 1988.

"Taylorizm." <http://www.businessdictionary.com/definition/Taylorizm.html> [2 Ekim 2014].

Trask, Roger R. "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era." *The Business History Review* 38, no. 1 (1964): 58-77.

DİPNOTLAR

- "Taylorizm." <http://www.businessdictionary.com/definition/Taylorizm.html> [2 Ekim 2014].
- Taylorizmin bir emek kontrol yöntemi olarak eleştirisinin eskirtirliksinde eskimeyen bir örneği için, Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1974): 85-137.
- David Shavit, *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary* (New York: Greenwood Press, 1988): 69-70.

- Roger R. Trask, "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era," *The Business History Review* 38, no. 1 (1964): 71-3.
- Age.
- Bağbakanlık Devlet Arşivleri Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 180.244.1 [26.05.1933].
- Sinan Demirbilek, "Tek Parti Döneminde Inhisarlar (1923-1946)," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XII, no. 24 (2012): 223.
- Bağbakanlık Devlet Arşivleri Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 180.244.1 [26.05.1933].

- Age.
- Age.
- Shavit, David. *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary*: 70.
- Trask, "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era": 71.
- "Hüseyin Hüsnü Çakır." <http://www.msb.gov.tr/anayasa/html/Bakanlar/BakanPotre/Hcakir8.htm> [8 Ekim 2014].
- Demirbilek, "Tek Parti Döneminde Inhisarlar (1923-1946)": 220-1.

IV. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ

SARUS, KAYSERİYE VE DEVELU DİRHEMLERİNİN UYUMU

YILMAZ İZMİRLİER

Kayseriye Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezinde ve önemli bir şehirdir.

II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan burada para darp edemeyince Kayseriye'nin iki kasabasını, yani Develu ve Sarus'ı darp yerleri olarak seçmişlerdir. Develu

IV. Kılıç Arslan (H.655-664) dönemi sonunda faaliyetine son vermiştir. Sarus ise

III. Keyhüsrev (H.664-682) dönemi süresince de faaliyetini sürdürmüştür. Anadolu Selçuk Devleti'nde hicri 7. yüzyıl son çeyreğinde doğuda darp faaliyetleri çok artmış, batıda da devlet adına para darbını, kurulmakta olan beylikler üstlenmişlerdir.

IV. Kılıç Arslan dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki çalkantıların kalıcı hâle geldiği bir zaman dilimidir. İran Moğollarının 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra hâkim olduğu Selçuklu Devleti'nde sultanlar İlhanlı hanının onayı ile başa geçiyorlar ve hanın elinden yarlık almak için o dönemdeki İlhanlı başkenti Tebriz'e gidiyorlardı. Her ikisi de II. Keyhüsrev'in oğlu olan II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan sultanlık için adaydı. İlhanlı Mengü Han ikisini de Tebriz'de kabul edip sultan olabilmeleri için gerekli yarlıkları kendilerine verdi. Ülke iki sultan arasında bölünüyordu. Buna göre II. Keyka-

vus Kızılırmak'ın batısında, IV. Kılıç Arslan ise doğusunda hüküm sürerlerdi. Ancak Kızılırmak büyük bir yay çizirken doğu ile batı istikametine aktığından bu ayırım boşlukta kalıyordu. 2005 yılında yayınladığım bir makalede iki sultan arasında çizilen sınırı nümizmatik veriler ışığında şöyle tespit etmiştim: "Samsun-Sinop sınırından, mesela Alaçam'dan başlayan hat Merzifon üzerinden Kayseriye'ye² gelmekte, Kayseriye'den Develu'yu batıda bırakarak İskenderun Körfezi'ne inmekteydi. Sınırın Kayseriye'den geçtiğini söylemek için geçerli bir neden var. Önemli bir darp yeri olmasına

karşılık, burada iki sultanın hükümdarlık döneminde, yani H.655-659 tarihleri arasında hiç para darp edilmemiştir."

Bu dönemde her iki sultan da hâkimiyet alanlarını pekiştirmek ve halka yaymak için birçok şehirde yeni darp faaliyeti başlatmışlardır. Bu şehirlerden batıda Develu (Develi) ve doğuda Sarus (Sarız) yeni darp şehirleri olarak H.656 yılında faaliyete başlamışlardır. Kayseriye Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezinde ve önemli bir şehirdir. II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan burada para darp edemeyince Kayseriye'nin iki kasabasını,

661 DEVELU *

661 KAYSERİYE

661 SARUS

yani Develu ve Sarus'u darp yerleri olarak seçmişlerdir. Develu IV. Kılıç Arslan (H.655-664) dönemi sonunda faaliyetine son vermiştir. Sarus ise III. Keyhüsrev (H.664-682) dönemi süresince de faaliyetini sürdürmüştür. Anadolu Selçuk Devleti'nde hicri 7. yüzyıl son çeyreğinde doğuda darp faaliyetleri çok artmış, batıda da devlet adına para darbını, kurulmakta olan beylikler üstlenmişlerdir.

II. Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasındaki kıyasıya rekabet, arkasında Pervanelerden güçlü bir şahsiyet bulunan IV. Kılıç Arslan lehine sonuçlanmıştır. Muinüddin Süleyman Pervane çocuk sultan adına ve ondan sonra tahta geçen III. Keyhüsrev zamanında, İlhanlılar tarafından idam edildiği H.676 yılına kadar yaklaşık 20 yıl süre devleti tek başına yönetmiştir. O kadar güçlüydü ki H.655 yılında daha sonra Pervane Oğullarının merkezi olacak Sinop'ta ve H.660 yılında da adını kendi adına izafeten Süleyman-ıye olarak değiştirdiği Malatya'da para darp ettirmiştir.

Kayseriye ile kazaları Sarus ve Develu'da darp edilen paralar arasında çok yakın benzerlikler vardır, öyle ki "bunların kalıpları aynı hakkakın elinden çıkmış" diyecek kadar. Bu

şehirlerin H.661 ile 662 yıllarında darp ettikleri paraları karşılaştıracız. Çünkü Develu II. Keykavus adına yalnız H.656 yılında para darp etti ve faaliyetine tekrar IV. Kılıç Arslan döneminde H.661'de başladı. Kayseriye'de yine H.661 yılında para darbına başladı. Sarus ise H.656 yılından H.664 yılına kadar para darbına ara vermemiştir.

Üç darp yerinin H.661 tarihli paralarını karşılaştıralım. Ön yüzde yukarıda süsleme görülüyor. Sonra sultanın lakabı, künyesi, adı ve baba adı yer alıyor, her satırda aynı kelimeler bulunuyor. "Elsultan elazam / Rükne'dünyaveldin ebu / elfeth Kılıç Arslan bin / Keyhüsrev4". Yukarıdaki cümlelerin Arap harfleriyle ve para üzerindeki şekliyle yazılışı:

السلطان الاعظم / ركن الدنيا والدين ابو الفتح قلع ارسلان بن / كخسر و

Yazıları kaligrafî yönünden incelerseniz büyük benzerlikler görürüz. Harflerin incelik ve kalınlıkları yazılış biçimleri ile "ebu" kelimesinin "veldin" hecelerinin üzerinde bulunuşu bir nevi istifit ve hepsinde aynıdır. Noktalamaları hesaba katmıyorum, çünkü paralarda yer darlığından dolayı noktalar genellikle konulmamıştır. Bunlardan Develu ile Kayseriye paraları o kadar birbirine yakındır ki, aynı hak-

kakın kazdığı kalıplardan darp edilmiş gibidir. Aynı hakkak olmasa bile aralarında çok yakın ilişkiler olduğu kesindir. (Kayseriye dirheminde yazılar Develu ve Sarus dirhemlerindeki yazılara göre daha yüksek kabartma gibi görülüyor, fakat bu paralardaki az veya çok aşınmadan kaynaklanan bir yanılsamadır.)

Paraların arka yüzlerine baktırsak, darp yerlerinin yukarıda ve tarihlerin en alta olduğunu görürüz. Develu örneğine baktırsak; "Durube biDevelu / elimamel Masum / billah emir elmüminin / sene ahad sittin sittemiye." Arap harfleriyle ve para üzerindeki şekliyle yazılışı:

ضرب بدولو / الامام المعصوم
بلله امير المؤمنين / سنة احدستين ستمانه

Önce "imam el Masum billah"ın kim olduğuna bakalım. Son Abbasi halifesi "imam el Mustasim billah" Bağdat'ta H.656 yılında İlhanlılar tarafından öldürüldükten sonra, Anadolu Selçukluları Abbasi halifesine bağlılıklarını bildirmeye devam etmişlerdir. Bunu paralar üzerinde, öldürülen halifeye izafeten genelde "el Masum", nadiren de "el Muazzam" diye adlandırarak göstermişlerdir. Bazı kereler de ölen son halifenin adını kullanmışlardır. Yukarıdaki or-

neklerde öldürülen halifenin masumiyetine vurgu yapılıyor.

Anadolu Selçuklu Devleti İlhanlı valileri tarafından yönetilirken, darphane yönetimlerinin İlhanlıların öldürdüğü halifeyi 'Masum' veya 'Muazzam' sıfatlarıyla yüceltmelerini cesaret olarak görmek mümkündür. Bu adlandırmaların Selçuklu devletinin resmi politikası olduğunu düşünüyorum. Bu dönem paralarında 7 değişik tip vardı ve darphaneler bu tiplerden istediği modelde para darp etmiştir. Hatta darphaneler bir veya birkaç yıl içerisinde para tipini değiştirmek özgürlüğüne dahi sahipti. Bu para tipleri içinde: a-Halife adı (Halifeye izafeten 3 değişik ad) bulunan, b-Kelimeyi Tevhit yazılı olan, c- Kelimeyi Tevhit ile imam adı beraber bu-

lunan, d-Hiçbir dini ibare içermeyen, gibi değişik modeller bulunmaktadır.

Burada her üç örnek de, yazıların yerleştirilmesi ve kaligrafi stili yönünden çok benzerdirler.

H.662 tarihli Develu ve Kayseriye paralarını ele alalım.

Ön yüzdeki yazılar yukarıdaki H.661 tarihliyle aynı. Elsultan elazam / Rükneldünyaveldinebu / elfeth Kılıç Arslan bin / Keyhüsrev.

Arka yüzde darp yerinin ortada olması (Selçuk paralarında çok çok nadir görülen bir durum) ve halife adının bu sefer "el Mustasim billah" olarak yer alması ortak özelliklerdir. En altta tarih yer almaktadır. Develu

parasındaki yazı örneği: "El imam el Mustasim / durube biDevelu / billah emir elmüminin / sene esnin sittin sittemiyes." Para üzerindeki Arap harfleriyle yazılışı:

الإمام المستصم / ضرب بـدولو
بـلله امير المؤمنين / سنة تي سستميه

El Mustasim yazısı üzerinde bulunan motifler birbirine çok benziyorlar; Develu örneğinde vazo içerisinde çiçekler, Kayseriye örneğinde *flor de lies* görüyoruz. Darp yeri yazılarının her iki tarafında altı noktalı yıldız kullanılması da ortak özelliklerden birisidir.

II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan iktidarlarından önce, 3 kardeşin müşterek saltanatları (H.647-655) döneminde Selçuk Devleti'nde yalnız 5 darphane faaliyettedi. Bunlar Konya, Kayseri, Lulua (Hasangazi-Ulukışla), Malatya ve Sivas darphaneleriydi.

II. Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasında ülke toprakları ikiye bölündükten sonra yeni faaliyete geçen darphanelerle sayı bir anda 16'ya yükseldi; Ankara (1 yıl), Antalya, Amasya (iyıl), Amid, Arz (Erzurum), Develi, Erzincan, Gümüşpazar, Kayseri, Konya, Lulua, Madenşehir (Gümüşhane), Malatya (ve Süleyman-ıye), Sarus, Sinop (1 yıl) ve Sivas. Kısa bir sürede bu kadar çok darphaneyeye hakkak yetiştirilme imkânıysa gibi görülebilir. Ancak yukarıda örneklerini verdiğimiz darphanelerde olduğu gibi bazı atölyeler müşterek kullanılmış olmalıdır. Ayrıca bu eski darphanelerde yeni yetiştirilen hakkakların da, kendilerine öğretilen ustalarının stillerini, gittikleri atölyelerde kopya edecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR

Artuk, İbrahim, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tezhihindeki İslami Sikkeler Kataloğu*, 1.cilt, İstanbul, 1971.
Coddington, O., *Muselman Numismatics*, Amsterdam, 1970.

İzmirliler, Yılmaz; IV.Kılıç Arslan dönemi darp yerleriyle ilgili bir çalışma, *TND Sevgi Gönül Hatıra Sayısı*, İstanbul, 2005.
İzmirliler, Yılmaz; *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul, 2009.

Kaymaz, Süleyman Nejat; *Pervane Muinüddin Süleyman*, Ankara, 1970.
Zambaur, Eduard von; *Die Münzprägung des Islam*, Wiesbaden, 1968.

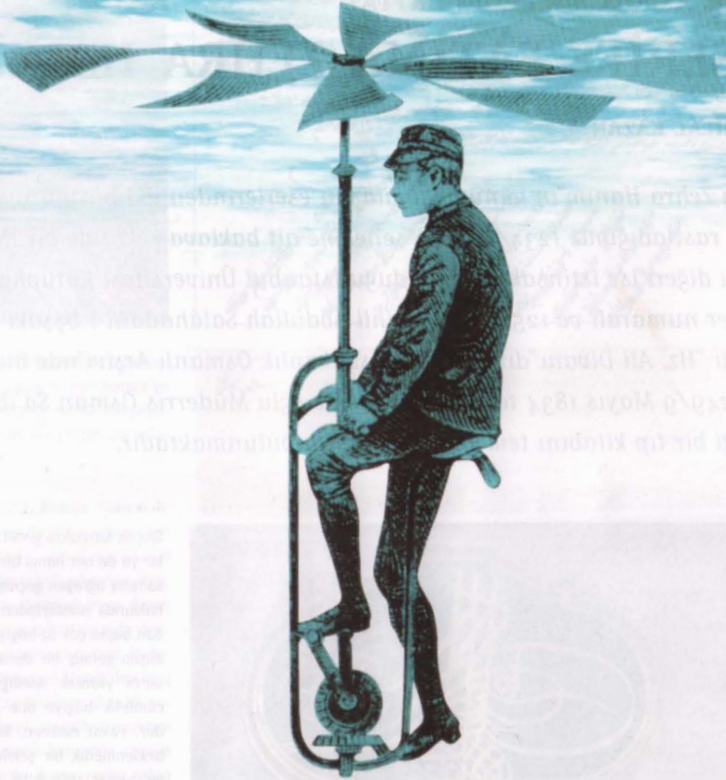
DİPNOTLAR

- Para resimleri İzmirliler Yılmaz'ın *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul, 2009 kitabından alınmıştır.
- İzmirliler Yılmaz; IV. Kılıç Arslan Darp Yerleriyle İlgili bir Çalışma, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, TND yayını, İstanbul-2005.
- Şehir adları para üzerindeki yazılışlarıyla

- alınmıştır. Develu: Develi, Kayseriye: Kayseri ve Sarus: Sarız'dır.
- Sarus için Zambaur "Ceyhan nehrinin adı olduğunu ve aynı adı bir şehirde olabileceğini" söyler. İbrahim Artuk ise "Sırt'ın Şirvan kazasına bağlı bir köy'dür."
- Arap harfleriyle olan yazının Latin harfleriyle yazılışında Türkçe dil kurallarına uyulmuştur.

- Tarihin önemli bir bilim dalı olduğu Almanya'da, Arapça bir mein Arap harflerinden Latin harflerine çevrilen Almanca dil kuralları uygulanır. Ülkemizde ise tarihçiler, aynı işlem sırasında, kıvraklıkla Arapça dil kurallarına uymaktadırlar.
- Arapça yazıyla verilen tarihlere Selçuklu hükümlerinin hulugları olan kısaltmaların uygulanılığını görüyoruz.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academlaoasis.com

19. ASIRDA BİR KADIN HATTAT

ŞERİFE FATİMA ZEHRA HANIM

HİLAL KAZAN

Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan eserlerinden ilki bir müzayede kataloğunda rastladığımız 1234/1818-19 senesine ait baklava şeklinde bir Hilve-i Şerife levhası diğeri ise istinsah etmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T936 envanter numaralı ve 1251/1836 tarihli Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği "Hz. Ali Divanı"dır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihli bir belgede oğlu Müderris Osman Sa'ib'in tercüme ettiği bir tıp kitabını temize çektiği kaydı bulunmaktadır.

Hırka-i Şerif
Şeyhi Osman
Üveysi kerebeli
Fatih Nişancı
Mehmed Paşa
Camii tamir
kitabesi.

Birçok kaynaktan genel olarak kadınlar ya da her hangi bir ilim, bilim ve sanatla uğraşan geçmişteki kadınlar hakkında isimlerinden ve sayılarından başka çok az bilgiye rastlanması alışıla gelmiş bir durumdur. Hayatlarını yazmak istediğinizde birkaç cümlelik bilgiye bile ulaşmak zordur. Fakat nadiren, birisi hakkında beklenmedik bir şekilde, farklı yer ve zamanlarda bilgi ve belgelerle karşılaşsınız. İşte uzun müddettir farklı bir amaç ve konuyla ilgili olarak yazılmayı bekleyen bir çalışma, bulunan son değerli bilgilerle daha farklı bir boyuta taşınmıştır.

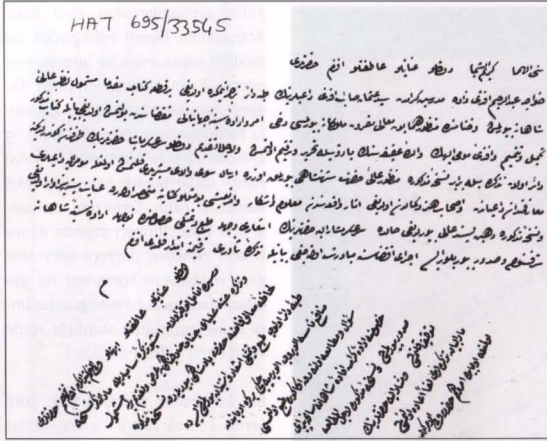
19. asır Osmanlısı diğer yüzyıllardan farklıdır. Hızla değişen imparatorluğun yeni yüzü devlet idaresinden, eğitim ve sağlığa birçok alanda yenilikleri beraberinde getirirken, sosyal hayat ve kadının sosyal hayattaki konumu da daha dışa dönük olmaya başlamıştır. Bu nedenledir ki bu asırda yaşamış kadın hattatların sayısı geçen asırlara kıyasla göreceli olarak artmıştır. Çalışmanın konusu olan Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devrinde yaşamış olan bu kadınlardan biridir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in

17. sırsından beri İstanbul'da bulunan ve günümüze ulaşan Veysel Karanî'ye gönderdiği mübarek hırkasının şeyhlerinden Osman Üveysî'nin torunlarından biridir.¹

Tam adı Seyyid Osman Üveysî b. Seyyid Mehmed Said b. Osman olan zât-ı muhterem, Veysel Karanî'nin kardeşinin soyundan gelmekte olup, Fatih, Nişancı Mehmed Paşa Camii imamlığı yapmış aynı zamanda devrin ileri gelen hattatlarından Dede-zade Seyyid Mehmed Efendi'den (v. 4 Cevvel 1173 / 24 Aralık 1759) tal'ik yazıyı meşk ederek hüsnühat icazetini almıştır. İmametini haricinde camiye yakın bir yerde ikamet edip sahip oldukları mübarek hırkayı ziyarete gelenlere göstermiştir.² 1766 büyük İstanbul depreminden sonra Sultan III. Mustafa'nın tamiratları arasında yer alan ve mihrabında uzun yıllar oturduğu Nişancı Camii'nin tamir kitabesini de güzel bir talikle Osman Efendi yazmıştır.

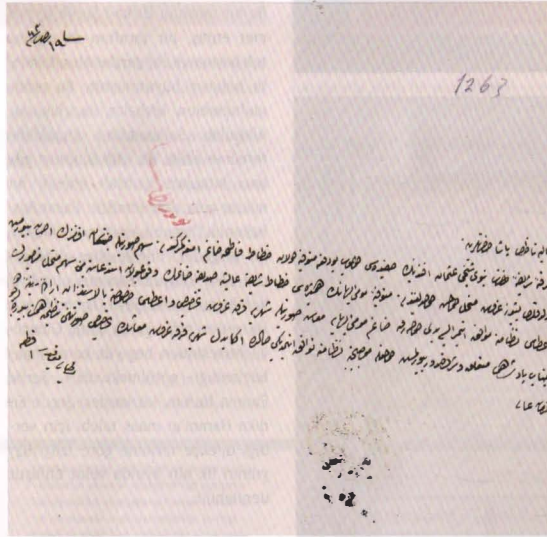
Şerife Fatıma Zehra Hanım bilgi ve belgelerden öğrenildiğine göre Osman Üveysî'nin kızından olan torunudur. Babası büyük bir ihtimalle müderrisin-i kiramdan Zihni-zâde İbrahim Edhem Efendi'dir (v. 1213/1798).³ Bu bilgi eğer doğru ise Şerife Fatıma Zehra Hanım 1790'lı yıllarda dünyaya gelmiştir denilebilir. Ayrıca Edirnekapı Şehitliği'nde bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer neslinden gelenlerin medfun oldu-

Edirnekapı Şehitliği'ndeki hazirede bulunan Hırka-i Şerif Şeyhi hafidesi Şerife Fatıma Hanım'a ait mezar taşı.

BOA, HAT. 695/33545
Osman Sa'ib'in Fransızcadan tercüme ettiği tıp kitabını annesinin temize çektiğine dair belgesi.

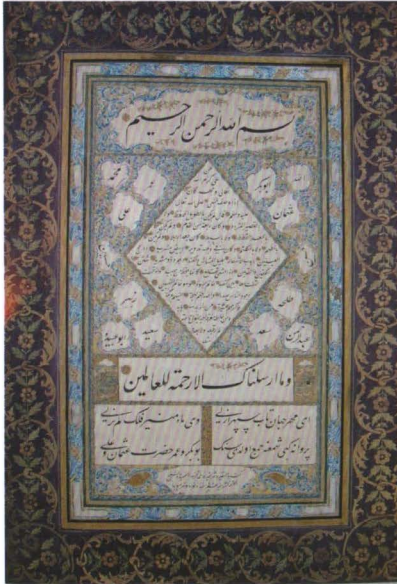
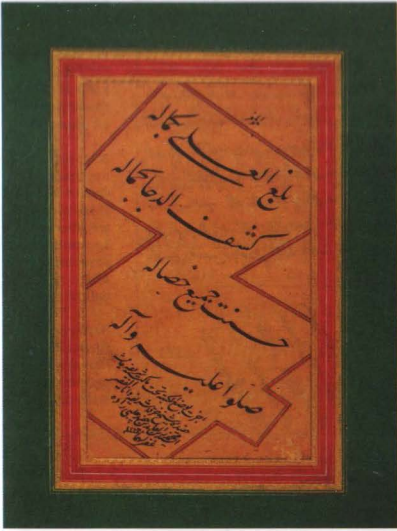
Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'a dedesinden maaş tahsis.

ğu hazirede Hırka-i Şerife şeyhlerinden ve soyundan olan zevât-ı kiramın da kabirleri mevcuttur.⁴ Bunlar arasında 1253/1838 tarihinde vefat etmiş babası Külahizâde Tahir Efendi olan bir Şerife Fatıma Hanım'ın da kabri bulunmaktadır.⁵ Lakin şahihede kayıtlı vefat tarihi ile aşağıdaki belgede yer alan 1263/1847 olan vefat tarihi arasında on yıllık fark mevcuttur. Bu durum ise mezar taşının aidiyeti hakkında şüphe uyandırmaktadır.

Şerife Fatıma Zehra Hanım, 1216/1801-02 yılında, III. Selim devrinde girdiği

imtihanı birincilikle kazanıp saray muallımı olan Muğlalı Hoca Abdurrahim Efendi ile evlendirilmiştir. Bu izdivaçtan müneccimbaşı Osman Saib Efendi (v. 1280/1864) dünyaya gelir. Osman Saib Efendi, tıp, astronomi, akli ilimler, felsefe, matematik ve din ilimlerini tahsil etmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi devrinin moda dillerini de iyi bilir biridir. Kendisi önce tıbbiye muallim-i evvel, daha sonra da sarayda müneccimbaşılık yapmıştır.⁶ Dedesinden sonra Hırka-i Şerife şeyhliği yapmış olan dayısı Seyyid Mehmed Said Efendi (v. 1272) vefat edince oğlu büyükünceye

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın kız kardeşi Şerife Aîşe Sıdika Hanım'ın hüsnühat levzeli.

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan Hilye-i Şerife.

kadar şeyh vekili olarak manevi bir görev de üstlenmiştir.⁷ Telif ettiği eserlerin haricinde bazı Fransızca tıp kitaplarını Türkçeye tercüme etmiştir. Bunlardan bir tanesi 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihinde Fatıma Zehra Hanım tarafından temize çekilerek sultanın huzuruna takdim olunmuş, basılması için izin talep edilmiştir.⁸

Fatih derstamlarından olan Hoca Alkürâralim Efendi evliliğinden bir müddet sonra evini ve ailesini terk ederek Fatih Medreselerinden Akdeniz taraflarında bulunan Kurşunlu Medresesi'nde inzivaya çekilir. 15 Zilhicce 1252/23 Mart 1837'de vefat edene kadar burada kalır. Beş vakit namazını Fatih Camii'nde cemaatle eda eder; ihtiyacı dışında dünya kelamı etmeden doğruca hücreesine girer ve kimse ile konuşmaz. Bir gün odasından dışarı çıkmadığı anlaşılanca kapısı açtırılarak oturduğu yerde vefat etmiş olduğu görülür.⁹

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Şerife Fatıma Zehra Hanım, hattat olan kız kardeşi Şerife Aîşe Sıdika ile bir taraftan Hırka-i Şerife'ye hizmet etmiş, bir taraftan da oğlunu tek başına ve zor şartlar altında adeta babasız büyümüştür. Bu arada muhtemelen levhalar hazırlayarak, Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği Hz. Ali Divanı¹⁰ gibi bazı kitapları istinsah ederek bir miktar gelir elde etmiştir. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedeki bilgiye göre eline geçen para kıfayetsiz kalmış olmalı ki kendisine dedesi Şeyh Osman Üveys Hazretleri'nden kalan Emtia Gümrüğü hissesinden beş yüz kuruş maaş bağlandığı görülmektedir.¹¹ Şerife Fatıma Hanım, kız kardeşi Şerife Sıdika Hanım'ın maaş talebi için verdiği dilekçe tarihine göre 1263/1847 yılının ilk altı ayında vefat etmiştir denilebilir.

Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın hangi hattattan ta'lik yazıyı meşk ettiği bilinmemekle beraber kendisi gibi hattat olan kız kardeşi Şerife Aîşe Sıdika Hanım, Küçük Çelebizade Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi'nin torunu Şeyhülislam Zeynelabidin Efendi'den (1167/1749-1239/1823) ta'lik yazı meşk edip 1227/1813 yılında icazetini aldığına göre Fatıma Zehra Hanım'ın da aynı hocaya devam etmiş olması ihtimal dâhilindedir.¹²

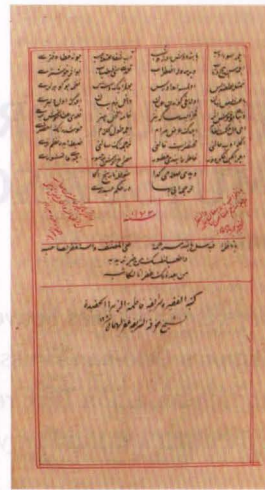
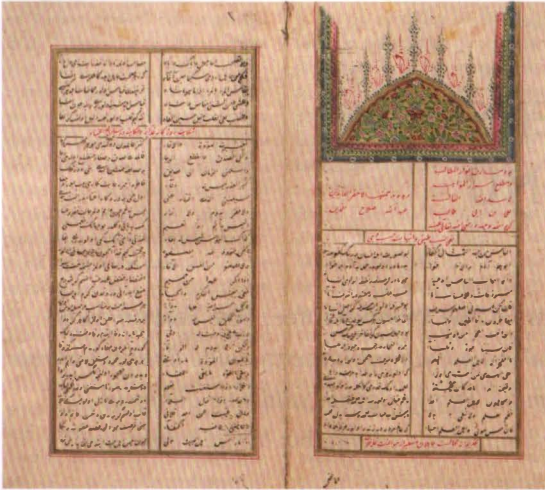
Günümüze ulaşan eserlerinden ilki bir müzayede katalogunda rastladığımız 1234/1818-19 senesine ait baklava şeklinde bir Hilye-i Şeri-

fe levhası,¹³ diğeri ise istinsah etmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T936 envanter numaralı ve 1251/1836 tarihli Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği "Hz. Ali Divanı"dır.¹⁴ Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihli bir belgede oğlu Müderris Osman Sa'ib'in tercüme ettiği bir tıp kitabını temize çektiği kaydı bulunmaktadır.¹⁵ Ketebe kayıtlarında "Ketebehu'l-İşâkî Şerife Fatımatü'z-Zehra el-hâfi'detü li-Şeyhi'l-Hırkatî's-Şerife ..." şeklinde yazar.

Diğer yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanan *Resimli Ay* mecmuasında Mehmed Said adlı yazar tarafından neşrolunan "Kadın Hattatlarımız" adlı makalede, Sultan Abdülmecid devri kadın hattatlarından Hazine-i Şerif şeyhinin kızı olan ta'liknûvis Şerife Fatıma Zehra Hanım'dan ve bu hanımın devrinde yazısının güzelliğinden dolayı çok meşhur olmasından bahsedilir.¹⁶ Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan yazılarına bakıldığında da elinin kuvvetli ve yazısının akıcı, düzgün olduğu görülmektedir. Özellikle Hilye-i Şerif'in kompozisyon tasarımı devrine göre ileridir. Raşid Halifele-ri'nin dışında cennetle müjdelenen on sahabenin isimleri de yazılmıştır. Hilyenin ayetten sonra alt kısmında ise pek âdet olmayan Türkçe olarak yazılmış iki beyit şiir yer almaktadır:

Ey mihr-i cihan-tâb-i sipihr ezeli
/ Vey mah-i münir-i felek-i lem-
yezeli / Pervane gibi şem'ine
cem' oldu senin / Bû Bekr ü Ömer
Hazret-i Osman ve Ali

Bu metin Osmanlı ta'lik mektebi-nin kurucusu kabul edilen Mehmed Yesari'nin (v.1798) mevcut olan tek hilyesinde yer almaktadır.¹⁷ Şiirde yer alan kelimelerin aynı tarz ve düzendeki yazılmış olmaları Şerife Fatıma Hanım'ın bu hilyeyi gördüğü ve M. Esad Yesari'yi örnek alarak taklide çalıştığı fikrini vermektedir.¹⁸ Harfle-ri'nin anatomisi yerli yerindedir. İstinsah ettiği Hz. Ali Divanı tercümesi de onun kitap istinsahı hususunda tecrübeli olduğunu, aynı zamanda iyi

Hattat Şerife Fatma Zehra Hanım'ın istinsah ettiği Salâhaddin Uşşâkî'nin tercümesi olan Hz. Ali Divanı'nın serlevhası.

İÜ, Nadir Eserler Kıp T996.

Hattat Şerife Fatma Zehra Hanım'ın istinsah ettiği Salâhaddin Uşşâkî'nin tercümesi olan Hz. Ali Divanı'nın ketebe sayfası.

İÜ, Nadir Eserler Kıp T996.

bir eğitim almış olmasının yanı sıra dile hâkimiyetinin ve ilgi alanlarının zenginliğine de işaret etmektedir. Başlıkların kırmızı mürekkeple yazılması, sadece bu nüshada müstensih ve istinsah tarihinin bulunması, müellifin kendine dua istemesinin akabinde kâtibeye de dua istemesi bu düşüncüyü teyit etmektedir.

Bütün bu bilgi ve belgelerden, dedesi gibi ta'lik yazı yazmış olan 50-55 yıllık ömründe Şerife Fatma Zehra Hanım'ın yaşadığı devirde sanatiyatı ve yazısının güzelliğiyle isim yapmış,

herkes tarafından bilinen belki gıpta edilen iyi bir hattat olduğu sonucu ortaya çıkabilir. Soylu ve ilmiye sınıfından bir aileye mensup olduğundan iyi bir eğitim de almıştır; ta'lik yazı yazması ve kitap istinsah etmesi bunun kanıtıdır. Fakat hayatı oldukça çileli ve dramatiktir. Öncelikle küçük yaşta babasını kaybetmiş ve dedesi tarafından himaye edilerek büyütülmüştür. Başlangıçta iyi bir evlilik yapmış olduğu düşünülse de kısa süre sonra eşinin evini, çocuğunu çocuğunu terk edip münevi ve meczup bir hayat sürmeye başlaması

Şerife Fatma Zehra Hanım'ı hayat karşısında zorlu bir mücadeleye sokmuştur. Buna benzer dramlar aynı dönemde sanat ve edebiyat alanında kendini ispat etmiş kadınlarda da görülmektedir. Ama her türlü zorluğa göğüs germiş ve oğlu müderris ve müneccimbaşı olan Osman Saib Bey'i çok iyi yetiştirmiştir. Kim bilir zamanla daha nice kadın hattatlar ve sanatçılar hakkında böylesine nice ilgi çekici bilgiler ve hayat hikâyeleri ortaya çıkacaktır.

YRD. DOÇ. DR. HİLAL KAZAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1. Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karani ve Üveysilik*, İstanbul, 1982; Abidin Sönmez, *Veysel Karani ve Hırka-ı Şerif*, İstanbul, 2005. Malum olduğu üzere Hz. Peygamber'in bini Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler bölümünde diğer Veysel Karani'ye gönderilmiş olup Hırka-ı Şerif Camii'nde olmak üzere iki mübarek hırkası günümüze ulaşmış olup her ikisi de İstanbul'da muhafaza edilmektedir.
2. Müstakimzade Süleyman Sa'deddin, *Tuhfe-i Hattatin*, İstanbul, 1928, 684-685.
3. Kismet-i Askeriye Defterleri 79/44. Konu hakkında belge ve bilgilerle beni destekleyen Talip Mert Hocaya şükranlarımı arz ederim.
4. Hazire, Edirnekapi Şehitliği'nin Ramî Caddesi'nde olup Edirnekapi'ya giden yol üstünde bulunan küçük mecsidin cadde tarafında solunda kalmaktadır.
5. "Hüve-i Bakî / Kûldhizade Tahir Efendi merhumun / Kerimesi ve Hırka-ı Şerife / Şeyhi hajidesi merhum / ve meşhûrun lehâ Şerife / Fatma Hanım'ın / Rûhi'şçün el-Fâtiha / Sene 1253"
6. Salim Aydı, "Osman Saib Efendi", *Yaşamaları ve Yayıncıları Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. 45, İstanbul, 1999
7. BOA, III, I, 19/26
8. BOA, II/II, I, 10/29. "Müderrisin-i

- Kıraman Osman Saib Efendi'nin tercüme edip, validesinin yazısıyla tebyizettiği nüshanın huzura takdim olunduğu ve Matbaa-i Amire'de tab'ın müsadde olunması hakkında Bu bilgi sadece belgede yazılı olduğundan gerek sayfa sayısı gerekse yazı hakkında bir fikir beyan etmemek mümkün değildir."
9. Ahmed Lüdi Tarhi, *V. Cild*, 22-23. Dersaadet 1302.
10. Ali Öztürk, Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî'nin *Hiz. Ali Divanı* tercümesi, Ankara 2013, Eser İÜ Nadir Eserler Kıp T.Y. 936'dadır. Hz. Ali'nin söylediği şiirler daha sonraki asırlarda bir kıtada toplanarak kitap haline getirilmiştir. Bir kitap Müstakimzade Süleyman Sa'deddin, Şemseddin Sami gibi bazı tanınmış kişiler tarafından Türkiye'ye tercüme edilmiştir. Bunlar içinde en erken olanı 1705 yılında Uşşâkî Tarikatı kurucularından Cemaleddin Uşşâkî'nin hemdamadı. Hem de kendinden sonra gelen post-nisi olan Abdullah Salâhaddin-i Uşşâkî tarafından tercüme edlenidir. Ölkemizde çeşitli yazma kütüphanelerinde 7 adet nüshası bulunmaktadır.
11. BOA, A.MKT. 88/19 "Buyuruldı 19 Receb i 263/3 Temmuz 1847" "Maliye Nazırı Paşa Hazretlerine Hırka-ı Şerife-i Hazret-i Nebevi Şeyhi Osman Efendi'nin halidesi olup bu defa müteveffiy olan Hattat Fatma Hanım emlini gömüldüğünden şehm suretiyle Cennet mekân üljendinir" in

- ihsan buyurmuş oldukları beş yüz gurus münhal olmuş olduğundan müteveffâ-i mumâ ileyhânın hemşâkisi hattat Şerife Aîşe Siddika Hanım'ın vuku' bulan istidâsına mebnî sehm-i münhal-i mezbûrun î'âsî nizâmına muvâfık emez sebedeli olarak hanım-ı mumâ ileyhâya maâş suretiyleşehri kırk gurus tahsis ve î'âsî hususuna bil-istizan irâde-i sen'iye-i cenâb-ı padşâhî mütâallık şeref-sudur buyurulmuş olmağa mucibene nizâmına tevâfuk etmediği haldeana bedel şehri kırkgurusmaâş tahsis surecini tanızmektedir buyurulardıdeyu ferman-ı âli."
12. Hilal Kazan, "Dünden Bugüne Hanım Hattatlar", İstanbul 2010. Antik AŞ. no. *Müzaade Kataloğu* 103, İstanbul 2001.
13. Hz. Peygamber'in sahip olduğu maddi ve manevi özellikleri anlatan bu ibare Hz. Ali tarafından rivayet edilmiştir. İlk kez Osmanlı'nın eksi sahibi hattatlarından Hafız Osmani (ö. 1047/1637) tarafından lewha şekline getirilmiştir.
14. Ali Öztürk, A.g.e.
15. Bkz. Dipnot 6.
16. Mehmed Sâik, "Kırsal İhtilâfı", *İstanbul AŞ*, c. III, 13/19 İstanbul 1936, 8-9.
17. Hüseyin Gündüz, "Hüye Levhalarından Kullanan Yan Çeşitleri Hüye-i Berîze: Hz. Alihanımın 10 Çeşitleri", İstanbul 2011, 60-61.
18. Uğur Ömercan, "Hüye", *Fil*, c. 10, 2011.

PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU

NAZAN MAKSUDYAN

Geçtiğimiz yıl "Les Souvenirs d'Une Désenchantée: Être Femme dans l'Empire Ottoman Finissant" başlığıyla yayımlanan Saibe Örs'ün hatıratı Abdülhamid, Jön Türk rejimi, I. Dünya Savaşı yılları ve dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık sunuyor.

Saibe Örs, Büyüka'da babası Zeki Paşa'nın konağının bahçesinde, 1916-1917.

Osmanlı sosyal ve kültürel tarihçilerinin en çok yakındıkları sorunlardan bir tanesi de "ezilmiş ve aşağılanmış" gruplar hakkında yeterince birincil kaynaklara ulaşamamaktır. Devlet için tutulan kayıtlarda, dolayısıyla resmi arşivlerde, elbette kadınlar, çocuklar, köleler, göçmenler, suçlular kısmen görünür olurlar. Öte yandan, bu bireylerin kendi seslerini kendi ağızlarından duymamıza yitirilecek kaynaklar son derece nadirdir. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in saltanatı, Jön Türk rejimi ve I. Dünya

Savaşı yılları üzerine bir kadının ağzından yazılmış bir hatıratın her şeyden önce tarihsel bir kaynak olarak son derece değerli olduğunun altını çizmek isterim.

1885 yılında doğan* Saibe neredeyse bütün hayatını İstanbul'da geçiriyor. Anne tarafından dedesi, II. Abdülhamid'in meşhur Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa olduğu için, çocukluğunun büyük kısmını geçirdiği dede evinde dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık sunuyor. Ramazan nasıl yaşanırdı (s. 48-50), odalıkların, hanımlar ve efendiler arasında sıkışmış, ev içindeki yeri neydi (ilk bölüme yayılan detaylı Dilara hikâyesi, s. 1-104), yazlık aktiviteler nelerdi (Yakacak ve üzüm bağları, s. 45-47), kadınlar hane

halkı üzerinde ne kadar iktidar sahibiydi gibi özellikle kadınların yaşamını ilgilendiren konular hakkında anlatı çok zengin...

Aile saraya oldukça yakın bir hayat sürdürdüğü için kitapta sultanın kendisi başta olmak üzere yönetici sınıfın hayatına dair de ipuçları bulmak mümkün. Örneğin, Saibe henüz altı yaşındayken bir bayram günü sultanın huzuruna çıkışına dair sayfalar oldukça ilginç. Kendi ailesiyle ilgili hiç çekinmeden "Hasan Hüsnü Paşa'nın yalısında açgözlülük, haset ve bencilik hüküm sürerdi. Menfaatçilik gütmeyen sevgi, acıma, iyilikseverlik gibi duygular ya bilinmiyordu ya da saklanmışlardı. Bu ailenin üyelerinin, özellikle de Hamide Hanım'ın [Saibe'nin annesi] ayırt edici özelliği olan kalp kuruluğu kesinlikle istisnai değildi." (s. 29) diye yazan Örs, Osmanlı hanedanının en despot sultanlarından birinden söz ederken şefkat ve sempatinen bahsedebiliyor (s. 55-57). İlerleyen sayfalarda, hafiyeler ve jurnaller üzerinden sultanın hastalık derecesinde takıntılı olduğundan bahsetse de çocukluk anılarında belki de en sevimli figürlerden biri II. Abdülhamid!

Bu bağlamda kitabın genel duygusal tonuna değinmekte fayda var. Kitabın adının Pierre Loti'nin meşhur romanına referansla "mutsuz

bir kadının anıları" olması tesadüf değil." Gerçekten de hatırat baştan sona hayal kırıklığı, hüznü ve tatminsizlik dolu. Annesi tarafından sevilmeyen bir çocuk kendi iradesi dışında babasının evine yollanıyor. Hamide Hanım'ı hiç sevmemiş babası Zeki Paşa, kızına da bir gün olsun sevgi göstermiyor, gülmüyor, sarılmıyor, öpmüyor. Üstelik de cimir bir adam, Saibe dedesinin evinde gördüğü zenginlik ve cömertlikten de mahrum kalıyor. Üvey annesi Adviye Hanım'ın da masallardaki üvey anneden farkı yok. Eski evinden gelen güzel kıyafetleri kızcağıza giydirmedeği gibi, çirkin görünmesi için elinden geleni yapıyor. Çeyizine en ucuz en kalitesiz şeyleri koyuyor, vs... Okur, şu kız evlenirse de kurtulsa artık diye beklenti içine girmişken, karşımıza hilkat garibesi ve yalancı bir damat, Hasan Rıza Bey çıkıyor. Evlilik de işe yaramadı, belki anne-lik Saibe'yi mutlu eder diye umarken, hamile olduğunu öğrendiği ve doğum yaptığı anlara dair sayfalar

(s. 161, 173) içerdikleri katılık, duygusuzluk ve sevgisizlikle gerçek anlamda şok yaratıyor. Bir noktada mutlu sonla biteceğine inandığımız pamuk prenses hikâyesi, oraya hiç ulaşamadığı gibi, aksine başkahramanını da kalpsiz bir karaktere dönüştürüyor.

Örs'ün anılarında baştan sona kendini kurban olarak tanımlamaktan vazgeçmeyen, dolayısıyla başına gelenlerin ve eylemlerinin kesinlikle sorumluluğunu almayan bir eksik birey görüyoruz. Bu bağlamda, farklı bir hatırat türüyle karşı karşıyayız. Zira, yazarının en ufak bir kendini övme kaygısı yok. Aksine, henüz solgun ama pembe yanaklı, uzun saçlı, güzel küçük bir kızken bile herhangi bir şeyi 'istiyorum' diyemediğinden, iradesini baskılayan güçlü bir cüret edememe duygusu taşıdığından yakınıyor (s. 52). İlk mürebbiyesi Matmazel Gauchat'ya göre "fazla itaatkar bir çocuk, irade sahibi değil, ona istediğinizi yaptırabilirsiniz." (s. 65).

Dolayısıyla, Saibe kadersizliğinin müsebbibi olarak, ilk sayfadan son sayfaya, dışsal faktörleri, ailesini, İslami toplumsallık biçimlerini, erkek egemen kuralları ve hatta tek tek hayatına giren bireyleri suçluyor. Öte yandan, okurun kolayca dikkatini çeken ayrıcalıklı hayatının toplumun geneline kıyasla ne büyük lütuflar (zenginlik, bolluk, yalılarda yaşamak, imrenilecek kalitede eğitim, okur-yazarlık vb.) içerdiğini bir an bile durup sorgulamıyor. Hamide Hanım gibi güçlü ve kendi hayatının dizginlerini kimseye kaptırmayan bir anne karakteri tasvir edebilmesine karşın, kadınların Osmanlı toplumundaki eylemliliğini (agency) teslim etmemesi feminist tarihçiler için hayal kırıcı. Özellikle de direniş ihtimalinin her yerde olduğunu göstermeye çalışmadığımız düşünülürse...

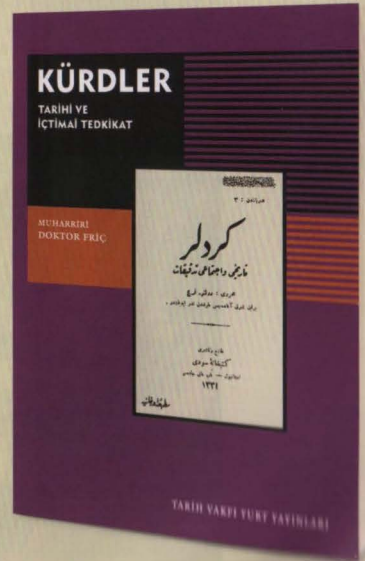
* Yazar 1898'de asker kocası Almanya'ya eşitme giderken on beş yaşında olduğunu belirtiyor (s. 163). Dolayısıyla doğum tarihinde ufak bir tereddüt olduğunu belirtmekte fayda var.

** Pierre Loti, *Les Désenchantées* — Roman des harems Turcs contemporains, 1906.

KÜRDLER TARİHİ VE İÇTİMAİ TEDKİKAT

1918'de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi (Osmanlı Göçmen İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan *Kürdler: Tarihî ve İctimai Tedkikat* adlı kitapta yazar Doktor Friç, Almanca'dan Türkçe'ye çeviren ise Hâbil Adem olarak görünüyordu. Daha sonraki incelemeler kitabın yazar ve çevirmeninin gerçek adı Naci İsmail (Pelister) olan Osmanlı Milli Emniyet görevlisi, Amavut kökenli bir itihatçı olduğunu göstermiştir. Kürtlerin tarihinin çok daha ötesinde, yazıldığı dönemin düşünsel yapısına dair ipuçları sunan kitabın Türkçeleştirilmiş bu ilk baskısı, Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi'nin değerlendirme yazılarıyla okura sunuluyor.

"Bu kitabı önemli kılan, kitapta bir Alman'ın yazdığı iddia edilen politik tespitlerin 'bilimsel' gerçekler diye sunulması ve bunların da İttihatçıların -ve ileride Cumhuriyet resmî ideolojisinin- temel çerçevesini oluşturmasıdır."

17. YÜZYIL AVRUPA RESMİNDE İŞLER: HUKUK VE MALİYE

Hollanda resminin en ünlü sanatçı ailelerinden birinin genç üyesi olan Pieter Brueghel (1564-1638), babasının ve annesinin ölümü üzerine kardeşleriyle dönemin önemli minyatürcülerinden biri olan büyükanneleri Mayken Verhulst'un yanına taşınır ve ilk sanat eğitimi ondan alır. Genç Brueghel bir süre sonra babasının Anvers'teki büyük atölyesini idare etmeye başlar. Brueghel'in kendi resimlerinden, bir köy avukatının ofisini betimlediği Köy Avukatının Bürosu resmi günlük hayat resimlerinin en iyi örneklerinden biridir.

Gündelik hayata dair betimlemelerin âdeta cenneti gibi görünen Kuzey Avrupa resminde popüler konulardan biri de meslek erbaplarına ait olanlardır. 17. yüzyılda Hollanda'da en küçük köyde bile resim siparişi alan çerçevci ve baskı atölyesi sayısının kasap dükkanlarının sayısından fazla olduğu bilinir. Bu atölyeler ağırlıklı olarak siparişlere cevap verir, aynı zamanda sıradan insanlara tanındık gelebilecek manzara, natürmort ya da kendi hayatlarıyla bağ kurabilecekleri konu-

larda hazırlanmış küçük boyutlu yağliboyalar ya da daha ağırlıklı olarak gravür baskıları da hazırda tutarlardı. Âdeta bugünün posterleri diyebileceğimiz bu resimlerin üreticilerinin sayısı da hayli fazla olduğundan rekabet ortamında fiyatlar epeyce uygundur. Buna bağlı olarak da (bu dizinin daha önceki yazılarında da belirtildiği gibi) tipik bir Hollanda orta sınıf evinde, duvarlarda birden fazla sayıda yağliboya tablo ya da gravür baskı asılıdır. Bunlar iç mekânların vazgeçilmez de-

koratif öğeleridir. Aynı gelenek meslek sahiplerinin çalışma mekânları için de geçerlidir. Bu türden betimlemelerin çoğu zaman arkasında iletmeye çalışılan bazı dini ve dolayısıyla ahlaki öğütler olsa da pek çoğunun bir tür reklam aracı olarak sipariş edildiğini tahmin etmek zor değildir.

Genç Pieter Brueghel'in (1564-1638), bir köy avukatının ofisini betimlediği Köy Avukatının Bürosu resmi de bunlara en iyi örneklerden biridir.

Pieter Brueghel
(Genç), Köy
Avukatının
Bürosu, 1626.

Altınpazı, 1982, 75 x 111
cm, University of
Southern California,
Petersen Museum of
Art (The Arnold
Hennrich Collection),
Kahramanmaraş

Sanatçının bu kompozisyonun, daha küçük boyutlarda da olmak üzere (55 x 87 cm) on dokuz adedi kullanımla ve tarihli, yirmi beş farklı versiyonunu yaptığı bilinir. Otuz beş kadar kopya da tartışmalıdır. Brueghel her bir resimde özellikle renk kullanımında değişiklikler yapmıştır. Fisher Museum of Art Koleksiyonu'nda bulunan örnekte, kompozisyonun sağında, üzeri evrakla dolu masasında oturan ve henüz açmış olduğu çantasından çıkardığı bir belgeyi incelemekte olan, kulağının arkasına bir kalem sıkıştırmış avukat gösterilmiştir. Yanındakilerden biri muhtemelen yardımcı, diğeryse incelemekte olduğu evrakın sahibi olan müşterisidir. Sahnede solda, giriş kapısının yanındaki masada oturan beyaz yakalı, siyah giysili olan figürse evrak tasnifi yapan ve bunları kayıt altına alan başka bir yardımcı olmalıdır. Bu figür, ofisin içindeki kalabalık ve onların yaratmış olabileceği kargaşa ve gürültüden pek etkilenmiş görünmeksizin tüm dikkatini işine vermiş gibidir. Masasının arkasında asılı ve ağızları bağlı torbaların içi evrak dolu olmalıdır. Evrakın bir kısmı da iplerle bağlanarak ahşap raf üzerine yığılmıştır. Bunlar muhtemelen bitmiş davaların belgeleri ya da kanunlardır. Sahnenin ortasında, bir müşteri kalabalığı görülür. Bunların bazıları şapkalarını çıkarmış, saygılı bir biçimde avukata derlerini anlatmak üzere sıralarını beklemektedir. Bu grubun en önündeki iki adamdan birinin elinde irice bir üzüm salkımı, diğeryse ölü bir kümes hayvanı vardır. Bu ikisinin arkasındaysa sepetinden çıkardığı yumurtaları sıradaki adama vermeye çalışan bir kadın görülür. Ayrıca kadının hemen önünde içi muhtemelen yiyecek dolu başka bir sepet vardır. Kadın büyük sepetin içinden başka şeyleri de çıkaracağı benzer. Bütün bu görüntüler açıkça şunu göstermektedir ki, avukatın hizmetinden yararlananlar ücreti doğrudan parayla değil, büyük olasılıkla ekonomik durumlarına ve ellerindeki ürünlere göre farklı şekillerde ödeyecektir. Kompozisyonun sol alt köşesinde yerde yığın halinde duran belgeler vardır. Belli ki bu avukatın işi oldukça yoğunur ve bürosu da bir o kadar düzensiz görünmektedir. Büro

indeki müşteri kalabalığının ağırlıklı olarak köylüler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kaba saba botları, kat kat giysileri, dizlerini açıkta bırakan kısa pantolonları ve tozlukları, şapkaları, ellerindeki sopaları, sepetleri ve daha da önemlisi jest ve mimikleriyle bu sınıfı tanımak kolaydır. Ayrıca birkaçının yelek ve gömleklerinde açıkça görülen yamalar, gelir durumlarının pek de parlak olmadığının başlıca göstergesidir. Genç Pieter'a atfedilen ve çok başarılı bulunan bu

orijinal kompozisyonun versiyonları çoğu zaman farklı isimlerle kayıt altına alınmıştır: *Köy Avukatı*, *Vergi Memuru'nun Ofisi*, *Vergi Ödemesi*, *Zor İşlerin Avukatı*, *Noter Bürosu* gibi. Bunlardan en uygunu *Köy Avukatının Bürosu* olmalı, çünkü masa başındaki figür, avukatların giydiği siyah bir keple gösterilmiştir. Ayrıca tomar hâlindeki ve torbalardaki kâğıtlar da muhtemelen kanuni kararlar olmalıdır. Burada görülen yiyecek getirmiş köylüler de avukatın verdiği hizmetin

Job Adriaensz Berckheyde, Noter, 1672, tuval üzerine yağlıboya, 79 x 62 cm. Özel koleksiyon.

Kent görüntüleri, kilise iç mekânları ve manzara konularında olduğu kadar günlük hayat betimlemelerinde de çağının önde gelen sanatçılarından biri olan Job Adriaensz Berckheyde (1630-1693), özellikle çalışan insanları kendi mekânlarında göstermiş olduğu kompozisyonlarıyla da ünlüdür. Son derece düzenli bir odada yazı tezgâhının başındaki noter, bir müşteriye gerekli kâğıtları verirken, müşterinin de ödeme yapmak üzere kesesini açtığı görülen resimde, noterin yanında duran ve muzip bir şekilde olayı izleyen çocuğun varlığı açık değildir. Olasılıkla noterin bürosunda getir götür işlerine bakan bu

çocuk müşterinin kılık kıyafeti ve acemice hareketleriyle eğleniyor gibidir. Genç Brueghel'in *Köy Avukatının Bürosu* adlı resmiyle karşılaştırıldığında oradaki köy avukatının ofisinde olmayan bir intizam bu odada görülür. Ayrıca noterin, diğer resimdeki avukata göre daha pahalı ve iyi bir kumaştan yapıldığı anlaşılan giysisi ve şapkası dikkat çekicidir. Buradaki müşterininse kentli olduğunu, düğmeli uzun ceketi ve geniş kenarlı şapkasından anlamak mümkündür. Ancak sarsak hâli ve tozlu ayakkabıları alt gelir grubuna adiyetinin de göstergesidir. Noterin üzerinde oturduğu, yer döşemesinden gelecek soğuyu engellemek üzere yapılmış olan ahşap platform üzerinde "HobBerckheyde 1672" şeklinde imza ve tarih görülmektedir.

bedelini muhtemelen bu şekilde bir takasla ödeyecektir; çünkü vergi de bu türden yiyeceklerle değil, tahilla ödenmektedir.

Hollanda resminin en ünlü sanatçı ailelerinden birinin genç üyesi olan Pieter, önce babasının, kısa süre sonra da annesinin ölümü üzerine kardeşleriyle birlikte dönemin önemli minyatürcülerinden biri olan büyükanneleri Mayken Verhulst'un yanına taşınır ve ilk sanat eğitimi ondan alır. Genç Brueghel bir süre sonra babasının Anvers'teki büyük atölyesini idare etmeye başlar ve çoğunlukla da onun resimlerinin daha ucuz kopyalarını yaparak hem iç hem de dış pazarda satar. Uzmanlar bu kopyaların babasının resimlerinde incelik ve samimiyetten yoksun olduğu görüşünü paylaşıyor.

KAYNAKLAR

- Ackroyd, P., Billinge, R., Campbell, L., Kirby, J., 'The Two Tax-Gatherers' by Marinus van Reyerswale: Original and Replica', *National Gallery Technical Bulletin*, Vol 24, s.50-63.
<http://www.nationalgallery.org.uk/technical-bulletin/ackroyd-billinge-campbell-kirby2003>
 North, Michael, *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, (Çev. Taciser Ulaş Belge), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul.
 Artun, Ali, *Modernliğin Sınırlarında Sanat- Eleştiri*, Özerklik Siyaset, Üç Konuşma, MÖGSF, 2006, İstanbul.

DİPNOTLAR

- 1 Ali Artun 2006 yılında MSGSÜ'nde yaptığı bir konuşmasında, 17. yüzyılda Hollanda'nın altın çağı hakkında şu bilgiyi veriyor: "Yılda yetmiş bin resim satılıyor, iki milyon nüfuslu bir yerde, 1600'lerde yedi yüz elli sanatçı var. Yani iki bin altı yüz kişiye bir sanatçı düşüyor." (Modernliğin Sınırlarında, Sanat-Eleştiri, Özerklik, Siyaset, İİ-Sanat ve Özerklik, <http://www.alartun.com/content/detail/26>)
- 2 Ortamın çok daha düzenli gösterilişi, başka sanatçılara ait örnekler de vardır. Buradaki düzensizliği Brueghel'in köy ve köylülere ait sarsaklığı yansıtmaya istegi olarak anlamak yanlış olmaz.
- 3 Bazılarında figürlerle farklı bir dönem ve moda ürünü olan şapkalar giydirilmiş, yaşlı adama birkaç farklı türde yüzük takılmış, belge kutuları farklı gösterilmiştir. Birkaçıdaysa yaşlı adam gözlüğü olarak betimlenmiştir.
- 4 Bu kompozisyonun Varşova'da bulunan versiyonunda yaşlı adamın parmağındaki yüzük üzerinde Reyerswale kentinin arması açık şekilde görülmektedir ki bu da bir belediye resmi görevlisi olduğunun işaretidir.
- 5 Ortaçağdan beri halk arasında popüler olan bir dürtüğe göre: "Tefect, sarraf, değirmenci ve vergi toplayıcısı, Lucifer'in (şeytan) dört habercisidir."
- 6 Resimdeki yaşlı adamın şapkası Yaşlı Pieter Brueghel'in British Museum'da bulunan, *Jedi Ötümçü Günah* çizimlerinden 'Tamah' taki kadın şapkasıyla aynı formdadır. Ayrıca sanatçının ve Museo Nacional del Prado'da bulunan Sarraf ve Kurus resimindeki genç sarraf da aynı şapkadan giymektedir.
- 7 Bu figürün el hareketi de 1539'da Marinus van Reyerswale tarafından yapılan ovan ve Museo Nacional del Prado'da bulunan Sarraf ve Kurus resimindeki kadının el hareketiyle aynıdır. Ayrıca uzmanlar bu resimdeki sarrafın, Vergi Toplayıcılar'daki yaşlı adamın gençlik haline tıpa tıp benzediği yönünde hemfikirlerdir.

Marinus van Reyerswale, Vergi Toplama, 1540. Meşe panel üzerine yağlıboya, 92x74 cm, National Gallery, Londra.

Anvers loncasına kayıtlı bir cam boyama ustası olan Marinus van Reyerswale (1490-1567), o dönemde kentin tartışmasız en önemli sanatçısı Quentin Massys'in izinden giderek sarraf, tefeci ve vergi toplayıcılarını resmetmiş, ancak daha çok hıcvе dayalı ve kanikatürize edilmiş kompozisyonlar yaratmıştır. Küçük farklılıklarla ve neredeyse grotesk figürlerle birden çok kez resmettiği bu konuda, kayıtlara geçmiş otuzdan fazla tablo vardır. Bunların bir kısmı sanatçıdan sonra, onun kopyaları olarak yapılmıştır. Bilinen en önemli versiyonlar Londra National Gallery, Paris Louvre, Anvers Koninklijk Museum voor Schone Kunsten ve St. Petersburg The State Hermitage Museum ve Varşova State Gallery'de bulunur. Paris ve Londra versiyonları neredeyse aynıdır ve Louvre'daki resim değerinden daha önce yapılmıştır. Diğerleri de aynı kurgu içindedir ama kıyafetler, özellikle şapkalar, takılar ve jestler bakımından ayrıntıda bazı farklılıklar gösterir.¹ Bütün bu versiyonlarda değişmeyen tek şey ciddiyetle kayıt yapan yaşlı memur ve onun yanında bulunan müstezhi bakışlı, daha genç olan adamdır. Bu yüzyılda Hollanda ekonomisi, vergi örgütlenmesi ve sosyal çeşitliliği düşünüldüğünde bu mesleklerin önemli olduğunu kabul etmek gerekir. Vergi toplayıcılar resmi görevliler olduğu gibi aynı zamanda topladıkları vergilerin cirosu üzerinden yüzde alarak geçimlerini sağlayan lisanslı ama bağımsız kişiler de olabiliyordu.² Bu yüzden de vergi mükelleflerinden en küçük kuruşa kadar

taahhüt yapmaya çalışmış olmaları ve bu yüzden de pek sevimli oldukları bilinir.³ Şarap, balık, et, kumaş, tuz, kökboya gibi vergiye tabi ürünlerin listesini yapmakta olan soldaki yaşlı adamın arkasındaki ahashap dolap üzerinde resmi evrakların saklandığı oval bir kutu görülmektedir. Bunun dışında dürülmüş ve bağlanmış, yani bir anlamda maddi doldurmuş belgeler de bu dolap üzerindedir. Oval kutu üzerindeyse arasında kağıtlar sıkıştırılmış bir küçük defteri ve içinde kum bulunan ahashap bir silindirik kap vardır. Muhtemelen bunun içindeki kum, mürekkeple yazılan yazıları kurutmak için kullanılan bir tür rihltir. Dolabın sağ köşesindeyse sönmüş bir mumla şamdan ve mum söndürmeye yarayan bir makas görülmektedir. Bilindiği gibi sönmüş mum doğrudan, hayatın geçiciliğine dair ahlaki bir referanstır. Her iki figürün de giydiği şapkalar, 15. yüzyılın ikinci yarısında daha çok kadınlar arasında yaygın olan bir modanın örnekleridir.⁴ Yaşlı adamın büyük bir ciddiyetle kaydetmeye çalıştığı vergiye tabi ürünler listesi hemen hemen tüm versiyonlarda aynı içeriktedir. Bu liste sanatçının yaşadığı Reyerswale kentindeki ekonomik faaliyetlere dair pek çok referans içerir. Sol alt köşede bir kalem kılıfı ve mürekkep hokkası görülmektedir. Masanın üzerindeki paraların daha çok fakirlerin kullandığı madeni paralar olduğu (zenginler genellikle daha büyük boyutta ve altın sikkeleri kullanıyor), dolayısıyla da bu vergi memurlarının daha çok fakirlerden vergi toplayanlar olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Burada görünen sağdaki grotesk figürünse doğrudan doğruya tamahkarlıkla ilişkilendirilmesi genellikle kabul görür.⁵ Bunun en önemli göstergesi ise her iki figürün de yükâlindeki kürklerle ve gösterişli şapkalarıdır.

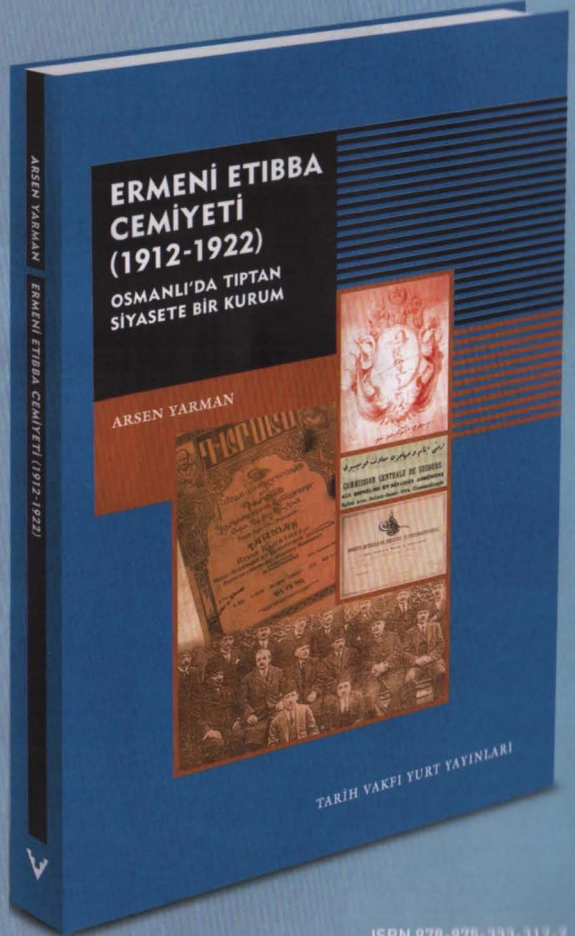
ERMENİ ETİBBA CEMİYETİ (1912-1922)

OSMANLI'DA TIPTAN SİYASETE BİR KURUM

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini saran büyük özgürleşme ümidi birkaç yıl içinde Balkan ve I. Dünya savaşlarıyla yerle bir olmuştu. 1908 yılında bu özgürlük ümidini sahiplenilen Ermeni toplumu 1909-1915 yılları arasında esen güçlü ve yok edici fırtınayı önceden hissedebilir miydi?

1915 yılında İstanbul'da bir avuç Ermeni doktor, fırtınanın tam ortasında hem mesleklerini yapmaya hem de savaşın ve tehcirin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye başkan ve üye olan, Mekteb-i Tıbbiye'de ders veren, Hilal-i Ahmer ve Kızılhaç cemiyetlerinde görev alan, Balkan ve I. Dünya savaşlarında Osmanlı ordusunda hizmet veren bu doktorlar en elverişsiz koşullarda bile mesleki ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.

1912'de kurulan ve on yıl boyunca hizmet veren Ermeni Etibba Cemiyeti'nin 1919-1922 yılları arasında yayımlanan dergisi Tarman'ın tıp sayfaları ayrıca bu doktorların yaşadığı paradoksun izleriyle doludur. Elinizdeki kitap bu aydınların kimlik, siyaset ve ideoloji arasındaki çelişkili duygularını, pragmatik davranışlar ve düşünceler içerisinde etnik ve ulusal ideolojilerinin kimi zaman sisteme karşı çıkan, kimi zaman sisteme örtüşen hikayesini anlatıyor.

ISBN 978-975-333-317-7

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 30

34134 Eminönü/İstanbul

Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00

www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu

Selânik Caddesi Tankut İş Merkezi

No 82/30 06420 Kızılay Ankara

T (0312) 424 05 10 / 424 00 00

TARİH VAKFI